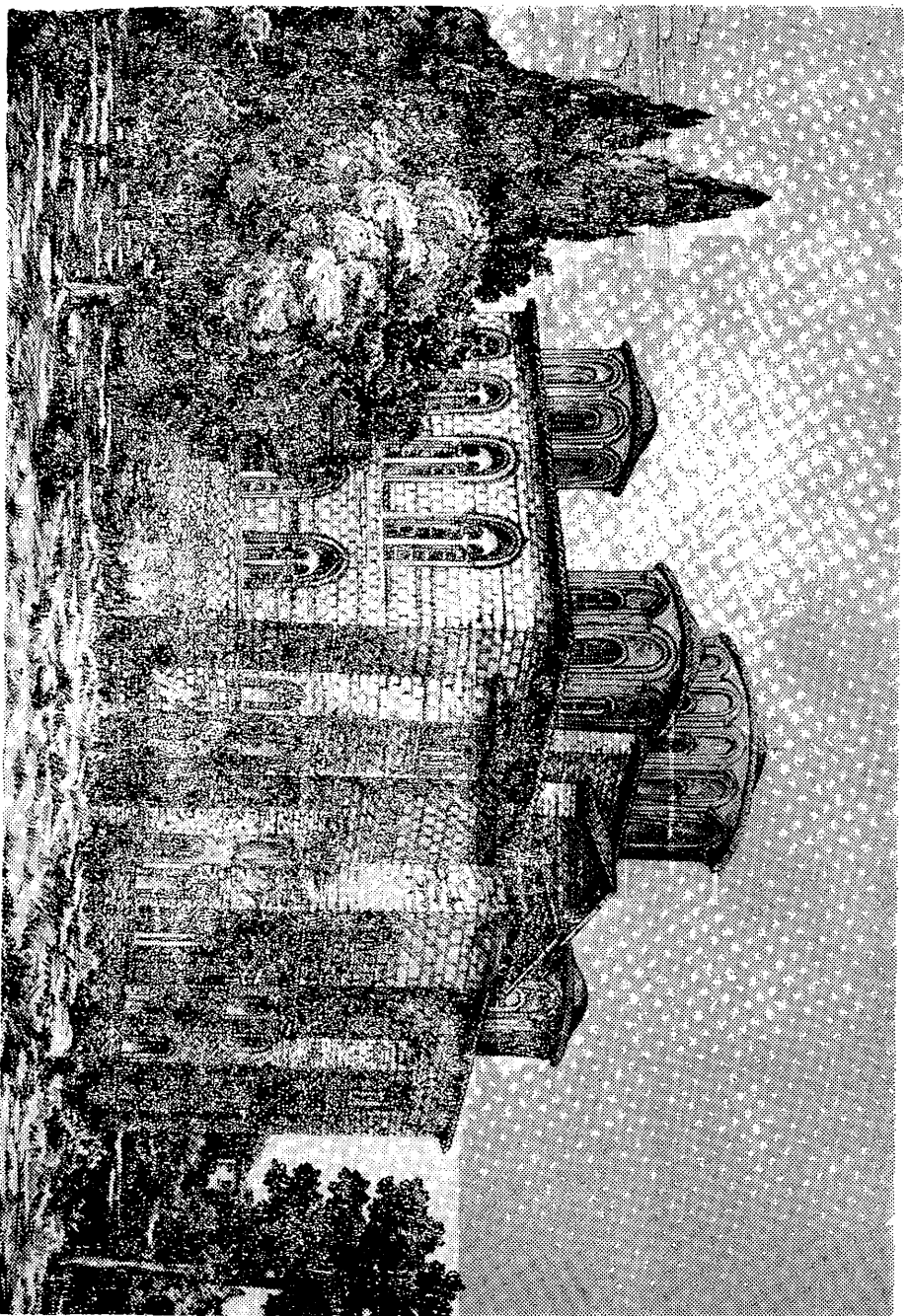

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΓΙΑΝΝΗ ΒΑΓΕΝΑ	: 'Η Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτας	σ. 66
ΜΙΧΑΛΗ ΠΕΡΑΝΘΗ	: Ἐπαρχία	σ. 67
ΓΙΑΝΝΗ ΔΑΛΛΑ	: Ὁ Μικρυγιάννης, ἕνας προκλασικός	σ. 68
ΜΙΧΑΗΛ ΔΕΝΔΙΑ	: Λευκός ἢ Ἄρτα;	σ. 76
ΣΩΤ. ΔΑΚΑΡΗ - W. HOEP- FNER - L. SCHWAN- DNER - ΝΤ. ΓΡΑΒΑΝΗ	: Ἀνασκαφή στὸν Ἀμμότοπο	σ. 80
ΞΕΝΟΦ. ΚΟΤΣΑΡΙΔΑ	: Χρῆστος Ν. Λαμπράκης	σ. 85
ΔΗΜΟΤΙΚΟ	: Τὸ διάλεγμα	σ. 86
ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΓΑΛΛΙΚΟΥ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ:		σ. 87
ΦΙΛ. ΚΟΛΟΒΟΥ	: Ἡ παιδεία στὰ Τζουμέρκα ἀπὸ τὴν ἄλωση ὡς τὸν Ἄλῃ - Πασά	σ. 92
ΒΑΣΙΛΗ ΜΑΤΣΟΥΚΑ	: Τὰ καράβια (ποίημα)	σ. 96
Κ. Δ. ΣΤΕΡΙΟΠΟΥΛΟΥ	: Τὰ Τζουμέρκα πρὶν ἀπ' τὸν ἀγῶνα τοῦ 21	σ. 97
ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΡΩΣΙΚΟΥ ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΕΙΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ:		σ. 105
ΝΙΚΟΥ ΚΑΡΑΒΑΣΙΛΗ	: Πῶς σώθηκε τὸ Γεφύρι	σ. 109
ΑΠΟΣΤ. ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ	: Τοῦ κλαρίνου — Ἐρωτικὸ (ποιήματα)	σ. 112
ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΥ	: Τὰ παλιὰ βιβλία (1480-1881) τοῦ «Σκουφᾶ»	σ. 113
ΣΗΜΕΙΩΜΑ	: Ὁ «Σκουφᾶς» τίμησε τὰ 40 χρόνια συγγραφικῆς δημιουργίας τοῦ Μιχ. Περάνθη	σ. 120
ΔΗΜΟΤΙΚΟ	: Ὁ καλόγερος	σ. 120
Σημειώσεις—Δωρεές—Κριτικὴ—Πολιτιστικὲς Ἐκδηλώσεις—Ἐκδόσεις		σ. 121

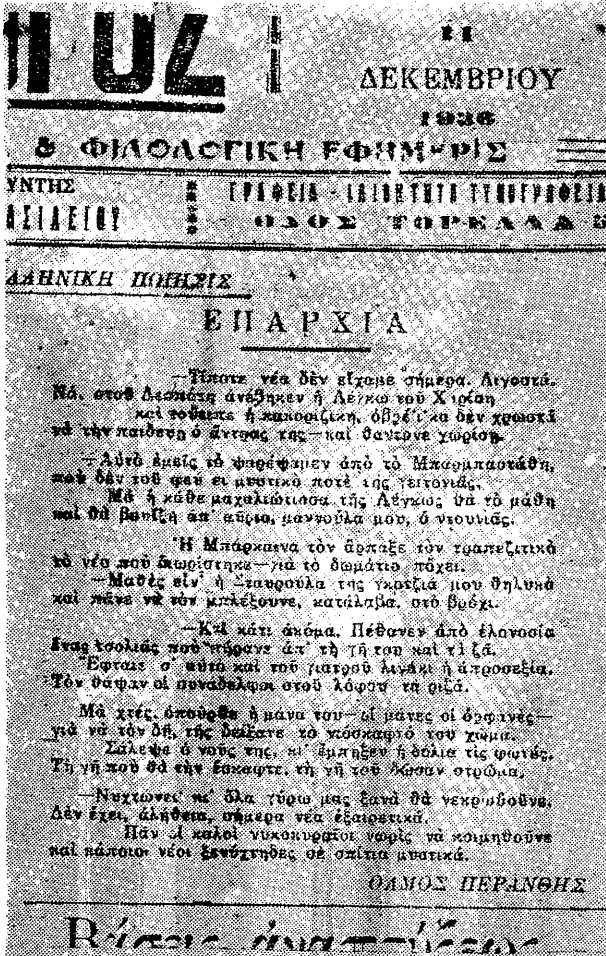

Η Παρηγορήτισσα της Ἀτρίας — Γιάννη Βαγενά

ΣΚΥΦΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ★ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ★ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΕΤΟΣ ΚΑ' ● ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1976 ● ΤΟΜΟΣ Ε' ● ΤΕΥΧΗ 42 - 43

Σημ. «Σκυφά»: 'Ο συμπατριώτης συγγραφέας κ. Μιχ. Περάνθης κλείνει φέτος 40 χρόνια λογοτεχνικής δημιουργίας. Ένα από τα πρώτα ποιήματά του είναι και το δημοσιευόμενο σε φωτοτυπία. Τότε χρησιμοποιούσε το ψευδώνυμο "Όλμος Περάνθης".

Ο ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ ΕΝΑΣ ΠΡΟΚΛΑΣΣΙΚΟΣ*

ΓΙΑΝΝΗ ΔΑΛΛΑ

I

Ἡ πῶς θαυμαστὴ δύναμη τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, γράφει ὁ Νίτσε, εἶναι πού τὰ βιθύτερα ἔνστικτά της δὲν τὰ ἔκανε ποτὲ στεγνὴ σκέψη καὶ διανόηση. Αὐτὸς ὁ σοφὸς λόγος μὲ φέρνει πάντα κοντὰ στὸ Μακρυγιάννη.

Ζώντας τὴν ἐφηβικὴ ἡλικία τοῦ ἔθνους του, ἡ ἀρσενικὴ του παρουσία προσπάθησε νὰ ἐπωμιστεῖ αἰσθητικὰ καὶ νὰ δώσει μιὰ κάποια πνευματικὴ προβολὴ στὰ πρωτογενῆ κύτταρα τοῦ νεοελληνισμοῦ. Ὁ ἑλληνισμὸς αὐτός, βγαίνοντας μὲ ἀνακούφιση μὲς ἀπ' τὴ μουσειακὴ μόνωση τοῦ βυζαντινοῦ ἱερατείου, εἶχε ἀπορρίψει πολὺ πρὶν τὴ θρησκευτικὴ ἀρτηριοσκλήρωση καὶ τὴν ὑστερικὴ προγονοπληξία. Ἡ τουρκικὴ νωχέλεια θροιάστηκε ὑστερὰ ἀπάνω του, ἀλλὰ στὰ νρυφὰ, ἀνάμεσα στὸ φῶς καὶ στὸ σκοτάδι, στὰ δάση καὶ στὶς θάλασσες, στὶς ξένες αὐλὲς καὶ στὶς παροικίες, διαμορφώθηκε, μὲ κάποιες ἰδιομορφίες βέβαια, ἄδρὸς καὶ ποικίλος ὁ τύπος αὐτοῦ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὀργὴ καὶ μίσος αἰώνων, ὁ κίνδυνος κι ἡ βουλιμεία γιὰ αὐτοσυντήρηση τοῦ ἀνοιξαν τὶς πύλες γιὰ τὴν ψυχολογία τοῦ ὁμαδικοῦ συνασπισμοῦ καὶ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, γενικὰ τῆς ἐπικῆς ζωῆς. Ἡ τρχικὴ ὀδύσειά του πάλι, οἱ ἐξευτελισμοὶ κι ἡ θαλασσινὴ του διαβίωση τοῦ ἔδωσαν, μαζὺ μὲ τὴν ἀκοίμητη νοημοσύνη του, μιὰ δραματικὴ ψυχοσύνθεση καὶ μοῖρα. Γνώρισε μιὰν ἀνήκουστη δοκιμασία, πού συντάραζε ἀπελπισμένα τὶς πιδὸ βιθειές, τὶς πρωταρχικὲς ρίζες του — κινδύνευε νὰ γίνεῖ δοκιμασία βιολογικὴ. Ἐνας ὄργανισμὸς μὲ ἀπίθανη ταλαιπωρία, ἔτσι πού ἡ ἀνταρσία του ἐμοιαζε συγχρόνως σὰ μιὰ ἀπεγνωσμένη, βάνουση πρόκληση σ' ὅποιαδήποτε μορφὴ θανάτου, πού αὐτὴ τὴ στιγμή τὸν ἀντιπροσώπευε ἡ φυλετικὴ, ἡ ἀνθρώπινη σκλαβιά. Μιὰ σύντομη καὶ γενναία κοινωρικὴ χειραφέτηση, σὰν ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς δραματικῆς ἱστορίας του, τὸν κάνει νὰ ἔχει στραμμένη τὴν ὄψη του πρὸς τὰ φλογερὰ μηνύματα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Ἡ γνώριμη μυθοπλασία του τέλος, ὑπόγεια διαθήκη τῆς προγονικῆς Ἀνατολῆς, τὸν φώτιζε νὰ βλέπει τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον ἀπὸ μιὰ τέταρτη σκοπιά, σὰν ὄραμα. Ὁ ἑλληνισμὸς ἔτσι παραδόθηκε στὸ Μακρυγιάννη, ἐπικός, δραματικός, μυθικός, στὶς παραμονές τοῦ Εἰκοσιένα, κι ἔτσι τὸν κράτησε, ὡς τὰ τελευταῖα ταραγμένα χρόνια τοῦ Ὀθωνα.

II

Ὁ Μακρυγιάννης εἶναι λοιπὸν κατ' ἀρχὴν ἐπικός, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ὁ προσωπικὸς του ἀπόλογος ταυτίζεται μὲ τὴν ἡρωικὴ βούληση τῆς ὁμάδας. Εἶναι ἐπίσης πρωτόγονος. Ὁ πρωτογονισμὸς του δὲν εἶναι κἀν μιὰ λυτρωτικὴ διέξοδος σὰν τοῦ μεγάλου Γκαγκέν. Ἱστοριογραφώντας καὶ καταφάσκοντας δυναμικὰ στὴ ζωῆ,

* Στὶς γιορτὲς πού ἔγιναν στὴν Ἄρτα γιὰ τὰ 80 χρόνια τοῦ Συλλόγου «Σκουφᾶς», ἀπὸ 3 ἕως 6 Ἀπριλίου, μίλησε καὶ ὁ συμπατριώτης Συγγραφέας κ. Γιάννης Δάλλας, μὲ θέμα «Ὁ Μακρυγιάννης ἕνας προκλασσικός». Εἶναι γνωστὸ πὺς ὁ Μακρυγιάννης ἀντρώθηκε στὴν Ἄρτα.

Έκανε τέχνη, ἀπαράλλαχτα ὅπως ἕνας ἱρακινὸς ζωγράφος βόνασσους στὰ σπήλαια, ἢ τραγουδοῦσε πολεμικοὺς ὕμνους κι ἕνας ἀνώνυμος χριστιανὸς ἀγιογραφοῦσε τὴν ἐποποιῖα τῆς Ὁρθοδοξίας. Δὲν ἔχει τὴ συναίσθηση πὼς κάνει πνευματικὴ δημιουργία, ἀναισθησία πού πολὺ συμβάλλει στὴν ἀρτιώτερη δημιουργικὴ ἀξία του. Ἡ ὁμαδικὴ συνείδηση στὴν πιὸ δυναμικὴ τῆς ἔκφραση ἦρθε καὶ κατοίκησε μέσα του, πληθωρικὴ καὶ πρωθόρμητη. Ἔτσι αὐτὸς ὁ πρωτογενὴς κι ἄστροφος οὔτε στιγμὴ δὲν ἔχασε τὴ σωστὴ ἐκτίμηση τῆς Ἐπανάστασης, ὅπως ποτὲ δὲν τὴν εἶχε, ἀν καὶ σοφός, λ.χ. ὁ ρωμαντικὸς Μπάυρον.

Ἐπικὴ καὶ ἐξομολογητικὰ ἀνδρσρεπῆς εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ μακρυγιαννικοῦ Εἰκοσιένα. Ὁ Ἀλήπασας, ἀφοῦ ἐτοιμασε στὴν αὐλὴ του τοὺς καλύτερους ἀρχηγούς, τάχυνε τὴν ἐπανάστατικὴ κίνηση, μὲ τὴ διάστασή του πρὸς τὰ σουλτανικὰ στρατεύματα τοῦ Χουρσίτ. Ὁ Μακρυγιάννης, ὕστερα ἀπὸ μερικὸς δισταγμοὺς (πρώτῃ ζωντανὴ μαρτυρία τοῦ ἤθους του), μωεῖται κι αὐτὸς στὴν Ἐταιρεία. «Πῆγα, στοχάστηκα καὶ τὰ βάλαι ὅλα ὀμπρὸς καὶ σκοτωμὸν καὶ κιντύνους καὶ ἀγῶνες — θὰ τὰ πάθω διὰ τὴν λευτερίαν τῆς πατρίδος μου καὶ τῆς θρησκείας μου. Πῆγα καὶ τοῦ εἶπα: Εἶμαι ἀξίος. Τοῦ φίλησα τὸ χέρι, ὀρκίστηκα». Ἐπικὲς καὶ ραγισμένες εἶναι κι οἱ τελευταῖες ὀργισμένες κραυγὲς τῆς φυλακῆς του, σὰν ἀπεγνωσμένη στιχομυθία τῆς φυλῆς του μὲ τὴ φιλευσπλαχνία τοῦ μάλιστα γέγου - Θεοῦ. «Καὶ τώρα γράφω μὲ δάκρυα... καὶ δὲν μᾶς ἔκοῦς καὶ δὲν μᾶς βλέπεις. Καὶ νὰ σκοῦζω νύχτα καὶ ἡμέρα ἀπὸ τίς πληγές μου, καὶ νὰ βλέπω τὴ δυστυχισμένη μου φαμιλιά καὶ παιδιά μου πνιγμένα εἰς τὰ κλάμματα καὶ ξυπόλυτα... Καὶ ἔξῃ μῆνης φυλακισμένος σὲ δυὸ ἀδάσκειλές κάμαρη... Ἀφοῦ μὲ λευτέρωσαν καὶ πῆγα ὡς τὸ χαλασμένο μου σπίτι καὶ εἰς τὴν ταλαίπωρή μου οἰκογένεια... μ' ἀνάδωσαν οἱ πληγές, τὴ μίχ Λαμπρὴ ἐπέρσι καὶ τὴν Λαμπρὴ ὅπου πέρασε πάγει δυὸ χρόνια τώρα... πῆγα εἰς τὴν σπηλιά ὅπου ἔναι εἰς τὸ περιβόλι μου νὰ ξανασάνω, καὶ μὲ τὸ στασιὸ καὶ ἀκουμπώντας μὲ τὸ ξύλο ἔσωσα ἐκεῖ, μοῦ ρίχνουν πέτρες καὶ μὲ χτυποῦν καὶ μαγαρισῆς ἀνθρώπινες ἀπάνω μου. Φάγε ἀπὸ αὐτές, στρατηγέ Μακρυγιάννη, νὰ χροτάσεις, ὅπου ἔθελος νὰ κάνεις σύνταγμα». Μέσα ἀπ' αὐτές τίς σκηνές, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἀξέθρωση τῆς ἱστορίας γίνεται μὲ διασκελισμοὺς καὶ τολμηρὰ χάσματα, γεννιῶν καὶ σπάταλα. Δόση κλίγονται, ἐτοιμάζονται ἔφοδοι, στίς πολιτεῖες ὠρμίζει τὸ κίνημα, προσφυγίες, πολιορκίες, ναυμαχίες. Ἡ μακρυγιαννικὴ ὁμαδικὴ ψυχὴ κέρδισε τὴν ἐποποιῖα τῆς. Μπροστά τον ὁ Φωτάκος, ὁ Τερπέτης, ὁ Σπυρομήλιος, ὁ Κρισμούλης εἶναι ἀπλοὶ ἀπομνημονευματογράφοι. Ὁ Μακρυγιάννης εἶναι ἕνας πρωτόγονος, ἕνας ἐπικὸς Ἕλληνας κι ἡ ψυχὴ του συλλογὴ ψυχῶν. Ἡ ζωικὴ του κατάφαση στὴ τέχνη χαρίζει ἕνα βαρὺ λογοτέχνημα, χωρὶς φιλοσοφικὰ ψευδίσματα κι ἀκριβασίες καὶ στὴν ἀρρενωπὴ του ζωὴ τὸν ὀδηγεῖ κάποτε ὡς τὴν τρέλλα τοῦ ἠρωϊκοῦ μηδενισμοῦ, κροδίνοντας σὰν κόκκινες σημοῖες τίς πέντε πληγές του καὶ θυμίζοντας τὰ λόγια τοῦ Ρίλκε:

*Γιατὶ τὸ ὄραϊο τίποτα ἄλλο δὲν εἶναι
παρὰ ἡ ἀρχὴ τοῦ τρομεροῦ πού ἀκόμα ὑπομένουμε
καὶ θαυμάζουμε τόσο γιατί ἀτάραχα περιφρονεῖ
τὴν καταστροφὴ μας.*

Σ' αὐτοὺς τοὺς σκληροὺς ὄγκους, πού ἀναπαύονται σὲ χώρους πρωτογονικοὺς καὶ πού μιὰ ἱστορικὴ ἀντικειμενικότητα θὰ τοὺς ἤθελε ψυχροὺς καὶ δυσκίνητους, ρίχνει τώρα τὴν ἰσχυρὴ του προσωπικότητα. Ὁ Μακρυγιάννης εἶναι ἰδιοσυγκρασία ἀνυπότακτη, μὲ ἀνταρσία ἐλλοχεύει πάντα στὸ οἶμα του. Ἡ προβολὴ τῆς ψυχῆς του γίνεται ἐδῶ συντηρηστικὰ, εἶναι εἰσβολὴ ἀκατάσχετη καὶ συνταράζει τὰ πεδία τῶν μαχῶν. Ἔτσι ἡ ἱστορία γίνεται τέχνη.

‘Ο Κ. Θ. Δημαρᾶς κάκισε κάπως αὐτὴ τὴν ὀλοτελή ἀπουσία τοῦ ἀντικειμενικοῦ στοιχείου, ποῦ μᾶς στερεῖ, καθὼς λέγει, ἀπὸ μιᾶ ἀκόμη ἱστορικῆ μαρτυρία. Ἡ ἀντικειμενικὴ ὅμως μαρτυρία δὲν εἶναι παρὰ ἀκίνητη γνώση, ἐνῶ ἐδῶ λειτουργεῖ ἓνα βίωμα. Ἔτσι, ἐπαναλαμβάνομε, ἡ ἱστορία γίνεται τέχνη. Ὁ Μακρυγιάννης ζεῖ δραστικὰ καὶ συγκλονιστικὰ τὸν ἀγῶνα μὲ τὶς πληγές καὶ τὰ πάθη του, εἶναι κάτι ποῦ δίνει συνοχὴ καὶ ὁμοιογένεια στ’ ἀπομνημονεύματά του, κάτι ποῦ μεγαλώνει τὴν ἰδιοτυπία τους. Ἡ φωνὴ του, σὰ νὰ πηγάζει ἀπ’ τὴ ρίζα τὴν ἴδια μὲ τὰ πάθη του. Ἐνας δραματικὸς τόνος κυριαρχεῖ στὴ φωνὴ του, λυπᾶται, καθὼς λέγει, ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ μιλήσει γλυκότερα. Ἡ λιτὴ καὶ ἐλλειπτικὴ ἐξιστόρηση, ὁ πυκνὸς λόγος, οἱ χτυπητοί, σχεδὸν λαχανιασμένοι, διάλογοι εἶναι στοιχεῖα, ποῦ ἡ ἐκβολὴ τους πολλαπλασιάζει τὴ δραματικότητα. «Τὴν αὐγὴ, ἦταν Κυριακὴ, πῆγε ὁ κυβερνήτης εἰς τὴν ἐκκλησιὰ κι ἐγὼ πῆγα καὶ τοῦ ἴπιασα τὸ σπίτι. Ἦρθε, μ’ εἶδε. — Τί θέλεις; μοῦ λέγει. — Τὸν κυβερνήτη τῆς πατρίδας μου. — Δὲν ἔχω καιρὸ, μοῦ λέγει. — Δὲν ἔχω κι ἐγὼ καιρὸ νὰ σέ δῶ ἄλλη βολὰ (ὅτι ψάχναν νὰ μὲ βροῦνε νὰ μὲ πᾶνε εἰς τὸ Παλαμῆδι) — Φεύγα, μοῦ λέγει, δὲν ἀδειάζω — Πουθενὰ δὲν πάγω. Ἀρχισαν οἱ ἄνθρωποι του νὰ μὲ κακομεταχειρίζονται. Τότε μαλλώσαμε. Ἔστειλε καὶ πῆγα μέσα. — Τί θέλεις; μοῦ λέγει. — Νὰ μ’ ἀκούσεις. Τὴν κατάστασή μου τὴν ξόδιασα, τὰ ὑποστατικά μου καὶ σπίτι τὰ ἄχασα. Εἶκοσι ἔζη ἄνθρώπους πῆγαν νὰ μᾶς κρεμάσουνε, μόνος μου γλύτωσα. Ἐβδομήντα πέντε ἡμέρες μὲ τυραγοῦσαν μὲ σίδηρα εἰς τὰ ποδάρια κι ἄλλους παιδεμοὺς νὰ μαρτυρήσω τὸ μυστικὸν τῆς Ἐταιρείας. Τρόμαξα νὰ γλυτώσω. Πέντε πληγές πῆρα εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς πατρίδας. Τοῦτα τ’ ἄρματα δὲ μοῦ τὰ ντροπιάσε ὁ Θεός, ὅπου τὰ ἔχω ἀπὸ δεκαπέντε χρονῶν παιδί — θέλει νὰ μοῦ τὰ ντροπιάσει ὁ κυβερνήτης τῆς πατρίδας μου. Λάβε τα. (Ἐβγαλα τὸ σπαθί, τὶς πιστόλες, τὰ ἄβλα σταὶ τραπέζι). Κάμε ὅ,τι ἀγαπᾶς τώρα. Στείλε με ἐκεῖ ὅπου θέλεις. (Παίρνει καὶ ματαβάνει τ’ ἄρματα εἰς τὸ ζουνάρι μου). Δὲν τὰ θέλω, τοῦ λέγω». Τῶ ὄντι δραματικὴ φύση. Ἡ ψυχολογικὴ του παρατήρηση, στὸν αἰῶνα τῆς μακαρίας ἡθογραφίας, ἀπ’ τὴν ὀποία δὲν εἶχε ξεφύγει οὔτε ὁ Παπαδιαμάντης, ἡ δευτέρα σημαντικὴ πεζογραφικὴ μορφή τοῦ νεοελληνισμοῦ, ἡ ψυχολογικὴ του διόραση, λέγω, εἶναι βαθύτατη. Ἐνας δραματικὸς ἄνεμος φυσᾷ, τὰ περιστατικὰ εἶναι τραγικὰ κι ὁ τρόπος ποῦ τὰ δίνει εἶναι σύμφυτος μαζὺ τους, κατ’ ἐξοχὴν τραγικός. Τὴ σύγκρουση τῶν παθῶν, τὴ σύγκρουση τῶν ὁμαδικῶν παθῶν, αὐτὴ εἶναι ποῦ ἐκμεταλλεύεται ὁ Μακρυγιάννης.

Σύγκρουση παθῶν, ὄγκοι ρεαλιστικοί, δραματικὸς τρόπος, τί ὑπολείπεται λοιπὸν γιὰ ἓνα δράμα; Δὲ λείπει οὔτε ἡ τραγικὴ εἰρωνεία. Κι ἀληθινὰ ὄλες οἱ σκηνές του προσφέρονται ὀλόσωμες γιὰ τραγωδιακὴ ἐκμετάλλευση. Ὁ δραματικὸς Μακρυγιάννης εἶναι ὁ πιὸ οὐσιαστικός, καταφάσκει σ’ ὄλες τὶς αἰσθητικές, ὁ πιὸ ἀνθρώπινος. Τί τραγικὸς πόνος κι ἀνθρωπιά, λ.χ. στὴν περιγραφή τοῦ θανάτου τοῦ Γκούρα. Ὁ Σερπετζὲς ὥρα τὴν ὥρα κινδυνεύει, ὁ Μακρυγιάννης εἶχε μαλλώσει σκληρὰ μὲ τὸ Γιούρα. Τί δραματικὴ συγκίνηση σ’ ἐκείνη τὴ συμφιλίωσή τους, κάτι σὰ θύμηση μυστικοῦ δείπνου. Καὶ πίσω ἓνας ἐλαφρὸς μυστικισμὸς, ἡ δεισιδαιμονία, ἡ αἵματηρὴ παρουσία τοῦ θανάτου. «Τότε ἔκατζε ὁ Γιούρας κι οἱ ἄλλοι καὶ φάγαμε ψωμί· τραγουδήσαμεν κι ἐγλεντήσαμεν. Μὲ περικόλεσε ὁ Γιούρας, κι ὁ Παπακώστας νὰ τραγουδήσω· ὅτ’ εἶχαμε τόσον καιρὸν ὅπου δὲν εἶχαμεν τραγουδήσει — τόσον καιρὸν ὅπου μᾶς ἔβαλαν οἱ ἴδιοτελεῖς καὶ ἔγγιχτήκαμεν διὰ νὰ κἀνουν τὸν κακούς τους σκοπούς. Τραγουδοῦσα καλά. Τότε λέγω ἓνα τραγούδι.

‘Ο Ὁλιος ἐβασίλεψε,
 Ἐλληνά μου βασίλεψε,
 καὶ τὸ Φεγγάρι ἐχάθη
 κι ὁ καθαρὸς Ἀδγερινὸς ποῦ πᾶει κοντὰ στὴν Πούλια

τὰ τέσσερα κουβέντιαζαν καὶ κροφοκουβεντιάζουσι.
 Γυρίζει ὁ ἥλιος καὶ τοὺς λέει, γυρίζει καὶ τοὺς κραίνει.
 — Ἐπὲς ὅπου βασίλευσα πίσω ἀπὸ μιὰ ραχοῦλα
 ἄκ'σα γυναίκεια κλάματα κι ἀντρῶν τὰ μοιρογιολόγια
 γι' αὐτὰ τὰ ῥωϊκὰ κωρμιά στὸν κάμπο ξαπλωμένα
 καὶ μὲς στὸ αἷμα τὸ πολὺ εἶν' ὅλα βουτηγμένα.
 Γιὰ τὴν πατριδα πήγανε στὸν Ἄδη, τὰ καμημένα.

Ὁ μαῦρος ὁ Γκούρας ἀναστέναξε καὶ μοῦ λέγει — Ἀδελφὲ Μακρυγιάννη, σὲ καλὸ νὰ τὸ κάμει ὁ θεός· ἄλλη φορὰ δὲν τραγουδήσες τόσο παραπονεμένα. Αὐτὸ τὸ τραγούδι σὲ καλὸ νὰ μᾶς βγεῖ. — Εἶχα κέφι, τοῦ εἶπα, ὅπου δὲν τραγουδήσαμεν τόσον καιρὸ. «Ὅτι εἰς τ' ἄρδια πάντοτες γλεντούσαμεν.

Ἄρχισε ὁ πόλεμος κι ἀναψε ὁ ντουφεκισμὸς πολὺ. Πῆρα τοὺς ἀνθρώπους μου, πῆγα ἐκεῖ, καθὼς εἶμουν διορισμένος. Καὶ στάθηκα κάμποσο καὶ πολεμήσαμεν. Ἦφερα ἀπόξω γύρω τὰ πόστα. Πῆγα εἰς τὸ κονάκι μου διὲ ἐπαιρνε νὰ βασιλέψει τὸ φεγγάρι, νὰ βγάλω τὸν πεζὸν διὰ τὴν Κυβέρνησιν. Ἐρχονται, μοῦ λένε — Τρέξε, σκοτώθη ὁ Γκούρας εἰς τὸ πόστο του. Ἐρρίξε ἐναντίον τῶν Τούρκων ἀπάνω εἰς τὴ φωτιά τὸν βάρεσαν εἰς τὸν ἀμήλιγγα καὶ δὲν μίλησε τελείως. Πῆγα, τὸν πήραμεν εἰς τὸ νῶμο καὶ τὸν βάλουμε σ' ἓνα μπουντροῦμι. Τὸν σιγύρισε ἡ φαμελιά του καὶ τὸν χῶσαμεν».

III

Μαζὺ μὲ τὴν πρωτογονικὴ ἀτμόσφαιρα καὶ τὴ δραματικὴ ὕφή, θαυμαστὴ εἶναι κι ἡ μυθοπλασία του. Εἶναι θὰ λέγαμε ἡ ἐπιστέγαση τῆς τέχνης του.

Ἐπιθυμῶ πολὺ νὰ τονίσω αὐτὴ τὴ μυθικὴ ἔραση τοῦ στρατηγοῦ Μακρυγιάννη. Αἰσθάνεται καὶ ζεῖ μυθικά, ἡ ἱστορικὴ μνήμη κι ἡ σκέψη του εἶναι κι αὐτὰ μυθικά. Στὶς ἰδέες καὶ τὰ καθέκαστα δίνεται μὲ μιὰ φανατικὴ θρησκευτικὴ ἔφεση. Ζῶντες τὴ σύγχρονη μοῖρα τῶν γεγονότων, τὰ γεγονότα αὐτά, χωρὶς νὰ γυμνώνονται ἀπ' τὴ συγκλονιστικὴ τους ἀναπαράσταση, εἶναι σὰ νὰ ξεκόβονται καὶ νὰ ῥχονται ἀπὸ παμπάλαια χρόνια, ντυμένα κατὰσαρκα τὴν αἴγλη ἐνὸς σφοδροῦ μεγαλείου. Ὁ ἴδιος μᾶς ἀφηγεῖται γυμνὰ καὶ συγκινητικὰ πῶς ἀπ' τὰ τρυφερά του χρόνια ταλαντεύτηκε ἀνάμεσα ἀπ' τὴν πραγματικότητα καὶ τὸ ὄραμα. «Ἐγὶνα ὡς δεκατέσσερων χρονῶν, καὶ πῆγα εἰς ἓναν πατριώτη μου εἰς Ντεσφίνα. Ἦταν ὁ ἀδελφός του μὲ τὸν Ἀλήπσια κι ἦταν ζαμπίτης αὐτὸς εἰς τὴν Ντεσφίνα. Στάθηκα μ' ἐκεῖνον μιὰν ἡμέρα. Ἦταν γιορτὴ καὶ πνηγύρι τ' Ἄ - Γιαννιοῦ. Πήγαμε στὸ πανηγύρι. Μόδωσε τὸ ντουφέκι του νὰ τὸ βραστῶ. Ἐγὼ θέλησα νὰ τὸ ρίξω, ἐτζακίστη. Τότε μ' ἔπικσε σ' ὄλον τὸν κόσμον ὀμπρὸς καὶ μὲ πέθανε στὸ ξύλο. Δὲ μ' ἔβλαβε τὸ ξύλο τόσο, περισσότερο ἢ ντροπὴ τοῦ κόσμου. Τότε ὄλοι τῶγαν καὶ πῖναν κι ἐγὼ ἔκλαιγα. Αὐτὸ τὸ πράκτονον δὲν ἤρξα ἄλλον κριτὴ νὰ τὸ εἶπῶ νὰ με δικιώσει, ἔκρινα εὐλογον νὰ προστρέξω στὸν Ἄ - Γιάννη, ὅτι εἰς τὸ σπῖτι του μόγινε ἡ ζημία καὶ ἡ ἀτιμία. Μπκίνω τὴ νύχτα μὲσα εἰς τὴν ἐκκλησιά του καὶ κλειῶ τὴν πόρτα κι ἀρχινῶ τὰ κλάματα μὲ μεγάλες φωνὲς καὶ μετάνοιες. Τ' εἶναι αὐτὸ ὅπου ἔγινε σὲ μένα, γομάρι εἶμαι καὶ μὲ δέρνουν; Καὶ τὸν περικαλῶ νὰ μοῦ δώσει ἄρματα καλὰ κι ἀσημένια καὶ δεκαπέντε πουγγιά χρήματα κι ἐγὼ θὰ τοῦ φτιάσω ἓνα μεγάλο καντῆλι ἀσημένιον. Μὲ τίς πολλὰς φωνὲς κάμαμε τίς συμφωνίες μὲ τὸν ἅγιον». Κλείνοντες τίς συμφωνίες μὲ τὸν ἅγιον ἡ δωρικὴ ψυχὴ του περνοῦσε τὸ ἀνάστημά της μὲς στὴν περιοχὴ τοῦ μύθου. Ἡ ἐπανάσταση, τὸ πρελθόν, ἡ Εὐρώπη εἶναι φιλικὰ ὄραματα, ποὺ συγκλίνουν μὲ γενναία συγκατάβαση πρὸς τὸ μέλλον. Ὁ Διάκος κι ὁ Λαγουμιτζῆς, ὁ Γῶγος κι ὁ Καθάρειος, ὁ Γκούρας κι ὁ Ἀνδρούτσος κι ὁ Σπαθῆς (ποὺ ὄντως ντιμισκὶ σπαθὶ πολύτιμον

ήταν), ὀνόματα μικρὰ καὶ μεγάλα, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὰ λόγια του, ὅλοι τους ἀγαθοὶ καὶ γενναῖοι ὡς λιοντάρια πολεμοῦσαν καὶ ὡς φιλόσοφοι δηγοῦσαν. Ἡ μάχη στὸ Πέτα, στὴ Λαγκαδά, στὴν Ἀλαμάννα, στὴν Τριπολιτσά, στὸ Λιοντάρι, στὰ Φάλληρα εἶναι πυκνὰ δάση, ὅπου εἰσβάλλει καὶ τὰ πυρακτῶνει ἡ ἀρρενωπὴ φλόγα τῆς φαντασίας του. Μιθική ἡ ἀνομολόγητα τρυφερὴ εἶναι κι ἡ στοργικὴ χειρονομία του πρὸς τ' ἀρχαῖα ἀγάλματα πού τὰ περιμάζεψε (ὅτι δι' αὐτὰ ἐπολεμήσαμε), ὄραμτικὴ τέλος ἡ ἐπαρσή του κι ὁ ἀκούμητος πόνος του γιὰ τὶς εἰκονογραφίες, ὅπου μέσα τους παρελύνει, μὲ πρωταγωνικὴ ἀδεξιότητα, ἡ νέα ἐποποιία τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὁ Παναγιώτης Ζωγράφος, πού τὶς φιλοτέχνησε κάτω ἀπ' τὴ συναρπαστικὴ ἀγρυπνία τοῦ στρατηγοῦ, εἶναι ἕνας μακρυνὸς κι ὄλας πρόγονος τοῦ Χατζημιχαῆλ Τσοῦλι. «Τὸν ἔχω φκιασμένον αὐτὸν τὸν πόλεμον, γράφει, εἰς κάδρον ξύλινον. Ἐχω εἰς τὸ σπίτι μου τ' ἄλλου πρῶτα ξύλινα, εἴκοσι πέντε. Ἐχουν ἔλλειψες· θὰ τὰ διορθώσω κι αὐτά. Ὅτι ἄδειασε ἡ ψυχὴ μου ἀπὸ τὴν κκία καὶ δὲν καταγίνηκα δι' αὐτό. Ὅτι περπάτησα ἔθεν ἔγινε πόλεμος καὶ εἶδα ὄλες τὶς θέσεις». Ἱστορίκ καὶ μύθος καὶ τραγωδία, ἀρχοντιά καὶ φτώχεια, φῶς καὶ σκοτάδι εἶναι ἡ μακρυνικὴ ἱστορία του, οἱ κοιλάδες μέσα κι οἱ νύχτες καὶ τὰ πρόσωπα τριζοῦν ἀπ' τὰ ὀδυνηρὰ φορτία θρύλων, ἡ λέξις κι ἡ φράσις του πλάθεται μὲ ξεχωριστὴ τόλμη στοὺς δύσβατους χώρους τῆς φαντασίας. Ἐτσι τὰ αἵματα ὀνομάζονται ἀλῶνα, ἡ δικαιοσύνη ἔχει κανάλι, οἱ ἀνθρωποφάγοι τῆς Εὐρώπης σιδερώνουν τὴν ἀρετή, στίς κρίσιμες ὥρες κάθε μπουρλιτιέρης εἶναι μισὸς θεός, κάθε ντουφέκι τρώγει τριάντα δράμια καὶ δὲ χορταίνει, τὰ κάστρα εἶναι πλησίον τ' οὐρανοῦ στὸ πῆλωμα. Κι ἀκόμη ξανοίγεται σὲ γενικώτερους ἀφορισμούς. «Ἀρχὴ καὶ τέλος παλαιόθεν καὶ ὡς τώρα, ὄλα τὰ θερία πολεμοῦν νὰ μᾶς φῆνε καὶ δὲ μποροῦνε, τρῶνε ἀπὸ μᾶς καὶ μένει καὶ μαγιά». Κι ἄλλου «Ὁ Τοῦρκος, βόδι θεοτικόν, καὶ παντήχαινε θὰ μοῦ βγεῖ ἡ ψυχὴ μου — δὲν ἤξερε ὅτι εἶναι βχθειά». Αὐτόχημα ἡ λεκτικὴ δομὴ του μᾶς ξεριζώνει, μᾶς μεταφέρει σ' ἕνα κλίμα διωρικῆς ὀρθοπέπιας. ὅπου μὲ σφοδρότερη βέβαια, ἀλλὰ ὀμολογὴ τόλμη καὶ λάμψη ὁ προκλασσικὸς ἑλληνας, εἴτε λέγεται Πίνδαρος, εἴτε Αἰσχύλος, εἴτε Ὅμηρος, θὰ πεῖ ποιμένα τὰ κλέη, θ' ἀποκαλέσει τὸ πέλαγος ἀτρήγητον, τὶς κορυφὰς τοῦ Καυκάσου ἀστρογείτονες.

Ὁ προκλασσικὸς Μακρυγιάννης ἔτσι δούλεψε κι αὐτὸς τὸ εἰκασιένον του. Ὅπως περίπου ὁ Ἡρόδοτος τὰ Μηδικὰ του. Κάτω ἀπ' τὴ μυθικὴ ἐποπτεία του, ἀν ὄχι περισσότερα, μᾶς κληροδότησε τουλάχιστον μερικὰ κατεβατά, ὅπου τὸ ἔπος κι ἡ δραματικὴ σύμπλεκτοις συνθετικὰ καὶ γίνονται θρύλος κι ὅπου ἡ αἰσθητικὴ τῆς αἰξία νίκησε τὸν αἰῶνα πού μᾶς χωρίζει ἀπὸ τὴν πολιυρκία τοῦ Σερπετζίε λ. χ., ἀπὸ τὴ μάχη τῶν Ναυκρίνων καὶ τὸ κίνημα τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου. Δίπλα σ' αὐτά, ἀν κι ἀμυδρότερα ἀπειδοσμένα, ὀρθώνεται ἡ μάχη τοῦ Νιόκαστρου καὶ τῶν Μύλων τοῦ Ἀναπλιοῦ κι ἐκεῖνος ὁ ὀργισμένος Ἐπίλογος. Στὴ μάχη τῶν Ναυκρίνων μάλιστα ἡ περιγραφή τῆς σκηνῆς τοῦ Ἰμπραὴμ δίνει κάτι ἀπ' τὴν ἀνατολικὴ χλιδὴ καὶ μαγεία καὶ θυμίζει τὸ εὐνατήριον τοῦ Δαρείου ἢ τὴ σκηνὴ τοῦ Ξέρξη, ψηλά στὸ Αἰγάλεω «Παρουσιαστήκαμεν (εἰς τὸν Μπραῆμη) λέγει. Ἦταν σ' ἕνα λαμπρὸ τσαντήρι. Εἶχε δύο ἀξιωματικὸς καὶ τοῦ βαστοῦσαν τὰ δύο του χέρια μὲ μεγαλοπρέπεια, νὰ ἰδοῦμεν ἑμεῖς τὸ μεγαλεῖον του».

IV

Μὲ τὸ Μακρυγιάννη ἡ σύγχρονη κριτικὴ συναναστράφηκε συχνὰ καὶ κάποτε γόνιμα. Ὁ Γ. Σεφέρης, ἀν ἐξαιρέσομε τὸ Γ. Βλαχογιάννη, πού ἡ προσφορά του εἶναι ἀνεκτίμητη, ἐξέτασε εὐρύτερα ἀπ' ὄλους, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἑλληνικότητα καὶ τὰ γλωσσοπλαστικὰ σπέρματα, τὸ ὑπέδαφος τῆς πεζογραφίας του. Μὲ τὸν Κ Δημαρᾶ κι ὄλας, πού ἡ σοφὴ ἐπιστημοσύνη του γίνεταί κάποτε ἀξίωμα, διαπιστώ-

σάμε μιὰ διαφωνία σ' ὅτι ἀφορᾷ τὴν ἐπιζήμια ὑπερτροφία τοῦ ὑποκειμενισμοῦ καὶ τῆς μεροληψίας, πού τοῦ καταλόγισε. Ὁ Ἄ. Κοραντώνης φαίνεται σκληρὰ ἀνατομικός καὶ ρίχνει πιδὸ πολὺ τὴ βαρύτητα τοῦ στὴν ἐθνικὴ συμβολὴ τοῦ ἔργου τοῦ στρατηγοῦ. Ὁ Γ. Θεοδοῦς μᾶς ἔδωσε εὐτυχεῖς πλευρὲς καὶ ἀποσπάσματα. Ὁ Κλέων Παράσχος τέλος, μὲ τὴν πολυταξιθεμένη κρίση του, διαμαρτυρήθηκε ἔμμεσα γιὰ τὴν προβολὴ ἑνὸς ἀσπυδαχτοῦ, καθὼς τὸν ἀποκαλεῖ, σὰ μέτρον αἰσθητικῶν ἀξιών. Ζητῶ τὸ θάρρος καὶ τὴν ἄδεια νὰ ἐξαντλήσω καλὰ αὐτὴ τὴν ἀποψη τοῦ Παράσχου.

Ὁ Μακρυγιάννης κατ' ἀρχὴν δὲν εἶναι κλασσικός, εἶναι προκλασσικός. Αὐτὴ τὴν ἔννοια εἶχε ἡ ἀναδρομὴ μᾶς στὰ ψυχοπνευματικὰ του ἄδута, ὅταν ἐπισημάνουμε τὴν πρωτογονικὴ του διάθεση, τὴ δραματικὴ ὕψη καὶ τὴ μυθοπλασία του, στοιχεῖα κατ' ἐξοχὴν προκλασσικό. Κλασσικός, λέγει ὁ Τ. Σ. Ἐλιοτ, δὲν εἶναι ἐκεῖνος πού δείχνει πὼς εἶναι ἰδιοφυΐα στὴ χρῆση τῆς γλώσσας ἑνὸς λαοῦ, ἀλλ' ἐκεῖνος πού πραγματώνει σὺφὰ τὴν ἰδιοφυΐα τῆς γλώσσας ἑνὸς λαοῦ, τῆς γλώσσας φυσικά σὰν ζωντανοῦ φορέα πολιτισμοῦ. Ὁ κλασσικός, συνεχίζει, ἀκμάζει στὴν ἐμπέδωση μιᾶς μακραίωνης κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς εὐημερίας, ὅταν ἡ γλώσσα καὶ ἡ λογοτεχνία εἶναι ὄριμες καὶ ἀκόμη πρέπει νὰ ἴναι προῖον μιᾶς ὀριμῆς διάνοιας. Ἡ ὀριμότητὴ μιᾶς λογοτεχνίας εἶναι λοιπὸν ἀντανάκλαση τῆς ὀριμότητος τῆς κοινωνίας πού μέσα της δημιουργήθηκε. Προϋποθέτει μ' ἄλλα λόγια ὀριμότητα πνεύματος, τρόπων, γλώσσας καὶ τελειοποίηση κοινῶν στόλ.

Ὁ Μακρυγιάννης, βέβαια, ζώντας σὲ μιὰ ἑλληνικὴ χρονικὴ περίοδο χωρὶς ὀριμότητα πνεύματος καὶ τρόπων, φαίνεται ἀρκετὰ γκροτέσκος καὶ ἐπαρχιώτης, σὲ σύγκριση μὲ τὴν ἀναπτυγμένη εὐρωπαϊκὴ κουλτούρα τῆς ἐποχῆς του. Εἶναι ὅμως μαζὺ μὲ τὰ δημοτικὰ τραγούδια ἕνας ἀπὸ τοὺς δυὸ ἀναγκαίους ἀνθρακούς γιὰ τὴν πραγμάτωση καὶ τὴ μοῖρα τοῦ μελλοντικοῦ μας κλασσικοῦ.

Ὁ μελλοντικός κλασσικός θὰ πρέπει νὰ τὸν ἐξαντλήσει πολὺπλευρᾶ, ὥσπου νὰ τὸν ἀχρηστέψει, ἀλλιῶς ἢ κλασσικότητά του θὰ ἴναι μονόπλευρᾶ, σὰν ἐκεῖνη τοῦ Ρακίνα καὶ τοῦ Μολιέρου στὴ Γαλλίᾶ, πού ἀγνόησε τὴν ἔνταση τοῦ γαλατικοῦ στοιχείου πού ὑπόβασκε στὸ *Chanson de Roland*, στὸ *Ραμπελαί* καὶ στὶς βάρβαρες μπαλάντες τοῦ Βιγιόν.

Ὁ Σολωμὸς πάλι ἐδῶ στὴ χώρα μας βιάζει καὶ ἐκεῖνος πρὸς μιὰ μονόπλευρᾶ κλασσικὴ ἀκμὴ, στραμένους ὀλοκληρωτικὰ πρὸς τὴ Δύση, δηλαδὴ πρὸς τὴ σκέψη καὶ τὴ μουσικὴ καὶ μόνον μὲ τὴ *Γυναίκα τῆς Ζάκυνθος*. Οὐμῆθηκε τὸ Μακρυγιάννη, θυμῆθηκε δηλαδὴ, ὅτι ὀγκῶδες ἔσερνε ἐκεῖνος πίσω του. Καὶ ὁ Μακρυγιάννης ἔσερνε πίσω του τοῦ: ἀκριτικὸς κύκλους καὶ τὰ χρονικά, τὶς διορθῆκες καὶ τὰ προικοσύμφωνα, τὶς παραδόσεις καὶ τοὺς θρύλους γενεῶν. Ὁ Παπαδιαμάντης ἀπεναντίας κρῆτσε τὴν ἄλλη ὄψη σ:ὸ νόμισμα, ἀφομοίωσε δηλαδὴ μὲ τὴ μηχανὴ τοῦ ὕφους του τὰ ἐνθῦμια καὶ τὰ συναξάρια καὶ τὰ μάρτυρολόγια, ὅλη τὴν τρυφερὴ καὶ τελετουργικὴ πλευρὰ τοῦ ἔνδοξοῦ μας βυζαντινισμοῦ. Ὁ μελλοντικός κλασσικός θὰ πρέπει λοιπὸν ν' ἀχρηστέψει καὶ τὴ μιὰ πλευρὰ καὶ τὴν ἄλλη. Καὶ κάτι ἀκόμη. Ὁ Μακρυγιάννης, ἂν κριθεῖ μὲ τὰ μέτρα τῶν κοινῶν σπουδαγμένων καὶ σοφῶν, βέβαια θὰ τοῦ καταλογιστεῖ ἡ ἔλλειψη ὀργανικῆς σύνθεσης καὶ πλούσιας θεωρητικῆς ἐμπειρίας. Ἀλλ' ἂν τὸν δεῦμε μέσα ἀπ' τὴ νομοτέλεια τὴν ἴδια πού βάζει ἡ ἱστορία του, ἡ σύνθεσή του κατὰ πολὺ ὑπερβάλλει τὶς δυνατότητές του, καὶ ἡ γνωσιολογία καὶ ἡ γνωστικὴ του κρίση καταπλήσσει. Χωρὶς ποτὲ νὰ ὑποψιαστεῖ ὅτι κάνει λογοτέχνημα, ὅπως καὶ ὁ Ἡρόδοτος δὲν ὑποψιάστηκε, ὀργάνωσε τὴν ὕλη μιᾶς ὀλόκληρης τριακονταετίας καὶ αὐτὸς ὁ ἀσπυδαχτος δὲν δυσκολεύεται μὴν ὀρῆκε ἔστρατα νὰ ὀρίνει καὶ νὰ κατακρίνει ἱστορικὰ συγγράμματα γιὰ τὴν ἐπανάσταση, ὅπως τοῦ Ἀλεξ. Σούτσου, τοῦ Διον. Σουρμελή, τοῦ Κάρπου Πικαδόπουλου, τοῦ Ἀμβρόσιου Φραν-

τζῆ, τοῦ Χριστοῦ. Περραιβοῦ. Μὰ ἀκόμη κι ἂν τοῦ λείπει ἡ πρόπαιδεία κι ἡ βίβλιακή σοφία, ὁ ἴδιος εἶναι ἀνεξάντλητος καταρράχτης ὁμαδικῆς σοφίας. Λειτουργοῦσε καὶ ἐδῶ ἡ οἰκονομία τοῦ αἰσθητικοῦ του ἔνστικτου. Ἡ σύνθεση ἄλλωστε ξέφυγε καὶ σὲ δημιουργοὺς κατὰ πολὺ δόκιμους, ὅπως εἶναι ὁ Σολωμός, ἀκόμη κι ὁ Κάλβος. Στοῦ Σολωμοῦ τὴν περίπτωσιν εἰδικὴ αἰτία εἶναι ἡ ἀκάθεκτη τροπὴ του πρὸς τὴ μεταφυσικὴ καὶ τὴν καλλιτεχνικὴ ἀρτίωση. Στοῦ Κάλβου, ἡ ἐγκεφαλικὴ καὶ ψυχρὴ προσκόλλησις στὰ ἰδανικὰ τοῦ φωσκολικοῦ κλασσικισμοῦ. Ἄλλ' ὑπάρχει κι ὁ γενικὸς λόγος τῆς ἐποχῆς. Εἶναι μιὰ ἐποχὴ ἀνόδου καὶ στὶς ἐποχὲς ἀνόδου ἡ οὐσία ὑπερτερεῖ τῆς μορφῆς, σφύζει ἐπαναστατικὰ καὶ δὲν δέχεται καμμιὰ ὑπόταξιν σὲ καλοῦπια σφαιρικὰ καὶ κλασσικόμορφα.

Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ ὀλοκληρώσομε τὴ συμβολὴ τοῦ μύθου. Ὁ Μικρυγιάννης εἶναι μυθικός, ὄχι παραμυθικός. Ὁ Μαχαιρᾶς, λ.χ., εἶναι συγγενὲς εἶδος καὶ κλίμα, ἀλλὰ στέκει χαμηλότερα, ὅπως πολὺ χαμηλότερα στέκει ἕνας δεκαπεντασῦλλαβος τοῦ Ἐρωτόκριτου μπροστὰ σ' ἕναν συγγενικὸν τοῦ Σολωμοῦ. Ὁ μῦθος πάλι εἶναι πού καὶ τυπικὰ μᾶς θυμίζει τὶς ἀρχαῖες φωνές. Πολλοὶ θάνατοι ἀγωνιστῶν κι ἀντραγαθίες, συνοδευμένους στὸ τέλος λιτὰ καὶ μεγαλόπρεπα μὲ τὰ ὀνοματεπώνυμα καὶ τὴ χρονολογία, μᾶς φέρνουν παραστατικὰ στὸ νοῦ πανάρχαια ἐπιγράμματα. Βλέπομε κι ὅλας νὰ βαδίζει στὰ τυφλὰ πρὸς μιὰ διάθεσιν κλασσικότητος. Ἔτσι, ἀπ' αὐτὴ τὴν πλευρὰ, καταφέρνει πολλὰς φορὲς νὰ συγγενεύει πιδὸ πολὺ μὲ τοὺς ἀρχαίους μας. Ἡ συνομιλία του λόγου χάρη μὲ τοὺς Ντρέδες, τὴν ὀρεινὴ αὐτὴ φυλὴ τῶν Ἀλβανῶν στὴν Ἀρκαδίαν, μᾶς θυμίζει παρὰ πολὺ, ἔστω καὶ μικρογραφικὰ, τὴν περιφημὴ συνομιλία τῶν Μηλίων καὶ τῶν Ἀθηναίων στὸ Θουκυδίδην:

«ΝΤ. — Τί κάνεις ἐδῶ; Δὲν ξέρεις πῶς ἐμεῖς ἐλευτερώσαμε αὐτὸν τὸν τόπον κι ὅλα τὰ κκλά εἶναι δικὰ μας; Ἄν ἦσουν ἀληθινὸς ἄντρας θὰ πῆγαίνεις στὸν τόπον σου στὴ Ροῦμελῆ.

Μ. — Ἀλήθεια εἶναι αὐτὸ πού λές; ὅμως οἱ Τοῦρκοι μπαίνοντας κάθε χρόνο στὴ Ροῦμελῆ δὲ μᾶς ἄφησαν τίποτα. Ἄν ἔβγουν στὴν Καλαμάτα ἐμεῖς θὰ κάνομε ὅ,τι μπορούμε γιὰ σᾶς. Ἄπὸ τ' ἄλλο μέρος μὲ τὰ ἔξοδά μας μένομε ἐδῶ.

ΝΤ. — Δὲ μᾶς μέλλει γιὰ τὰ ἔξοδά σας. Νὰ φύγετε ὅσο μπορεῖτε γλήγορα καὶ νὰ μὴ πατᾶτε τ' ἄγια χῶματά μας.

Μ. — Μὰ κι ἐγὼ Ἑλληνας εἶμαι καὶ μ' ἔστειλε ἐδῶ ἡ Κυβέρνηση.

ΝΤ. — Ἄ, οἱ Ντρέδες δὲν ξέρουν κμμιά Κυβέρνηση.

Μ. — Ἐγὼ ὅμως ξέρω.

ΝΤ. — Τότε λοιπὸν καλῶς μᾶς κόπιασες; ἐμεῖς ὅμως θὰ σᾶς βγάλομε ἀπὸ τὸν κόπον νὰ γυρίσετε πίσω. Τὰ ντουφέκια σας κι οἱ πιστόλες σας εἶναι πιδὸ καλὲς ἀπὸ τὶς δικές μας κι ὁ θεὸς θὰ τὶς κάμει δικές μας. Κρίμα μοναχὰ πού εἴσαστε τόσο λίγοι.

Μ. — Αὐτὸ δὲ μὲ γνοιάζει καὶ πολὺ, ἀφροῦ ἦρθα δῶ νὰ σκοτωθῶ ἢ νὰ γνωρίσετε τὴν Κυβέρνηση, γιὰτὶ χωρὶς αὐτὴ δὲν πᾶμε ὀμπρός. Κι ἂν εἶναι νὰ πεθᾶνω καλύτερα τῶρα, παρὰ ὕστερα ἀπὸ χρόνια μὲ τόσα βάσανα. Ὅσο γιὰ τ' ἄρματά μας δῶξα νὰ ἔχει ὁ Θεός, εἶναι σκατζόχοιροι κι ἀγκυλώνουν τοὺς ἀποστάτες.

Ἄλλ' ὁ μῦθος δὲν ἀπομένει παρὰ νὰ προσφέρει καὶ τὴν τελευταία συμβολὴ του στὴν ἱστορία τοῦ Μακρυγιάννη. Ὁταν παρουσιάζεται μόνος του καὶ ἡγεμονεύει τὸ κλίμα καὶ τὸν ἀναγνώστη σὲ βάρος τῆς νοητῆς του ἡθοπλασίας. Εἶναι ἕξ-ἑφτά φορὲς μονάχα. Τὶς τέσσερες μὲ μορφὴ ὀνειροῦ, σκορπιζοντας μιὰ προφητικὴ λάμψη χαλαρῆς κλίμακας, πού θυμίζει, στὴν καλύτερη περίπτωσή του, στὴν περίπτωσιν τοῦ ὄρνου πού κυνηγᾷ μὲ τὰ μακρόνυχά του τὰ περιστέρια, τὴν περίφημην εἰκόνα τοῦ πρώτου χορικοῦ τῆς Ὁρέστειας. Τὶς ἄλλες τρεῖς φορὲς, δὲν διστάζω νὰ τὸ πιστεύω, σκέφτομαι τὴ σημασία τοῦ μύθου στὸν Πλάτωνα. Τὰ ἀναστήματα εἶναι ἀλλότρια καὶ ἕτερομεγέθη καὶ δὲ γίνεται σίγουρα καμμιὰ, μὰ καμ-

μιὰ σύγκριση. Ἄλλ' ὅπως στὴ διαλεκτικῇ τοῦ Πλάτωνα, φτάνει ἡ στιγμή, ποῦ ὁ λόγος κουρασμένος ἀπὸ τὴν ἐριστικότητα τῶν συνομιλητῶν κραδαίνεται ἢ χτυπιέται σ' ἀδιέξοδα, τότε ἔρχεται ὁ μῦθος νὰ σώσει τὴν ὑπόθεσιν τῆς φιλοσοφίας, δίνοντας μυθικὴ στέγαση στὰ νοήματα. Ἡ ἀλήθεια φαίνεται ἔτσι σὰν οὐρανόσταλτη καὶ παίρνει μονομιᾶς καθολικὴ κύρωση. Δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ θυμηθοῦμε ἐδῶ τίς εὐτυχέστερες στιγμὲς τοῦ πλατωνικοῦ μῦθου, τὴ σπηλιὰ τῆς Πολιτείας καὶ τὴν παλινωδία τοῦ Φαίδρου. Ἔτσι καὶ στὸ Μακρυγιάννη. Τὰ πυκνὰ γεγονότα κι ὁ ἀδιάκοπος σάλος τῶν ἀντεγκλήσεων προκαλεῖ καὶ δέχεται σὰν λυτρωτικὴ ἐπισφράγιση τὴν ἔλευση τοῦ μῦθου. Σίγουρα δὲν κρύβουμε, πῶς σ' ὄλες αὐτές τίς παραβολές ὑπάρχει μιὰ σημαντικὴ ἀπόκλιση πρὸς τὴ δημοτικὴ παραμυθολογία. Μὰ πολὺ πρὶν τὸ σκεφτοῦμε καλὰ ἢ ἀτμόσφαιρα ἔχει γεμίσει ἀπ' τὴν παρουσία ὑψηλοῦ ἠθικοῦ ὀργανωμένης ἠθικῆς εὐκрасίας. Εἶναι ἡ τελειωτικὴ καὶ ψηλότερη βαθμίδα τῆς τέχνης τοῦ Μακρυγιάννη. Μιᾶς τέχνης προορισμένης ἀπ' τὴν ἴδια τὴ φύση τῆς νὰ φρονηματίζει. Αἰσθανόμαστε πῶς μᾶς σκεπάζει ὁ ἠθικὸς νόμος. Πέρ' ἀπ' τίς κραυγές γιὰ ἐλευθερία καὶ δικαιοσύνη, πέρα ἀπ' τὴν πολιτικὴ καὶ τίς συνελύσεις, πέρα ἀπ' τίς μάχες καὶ τὸ Εἰκοσιένα. Μ' αὐτὰ καὶ χωρὶς αὐτὰ ὑπάρχει μιὰ τάξη ἠθικῶν ἀξιών, κάτι ποῦ παραδειγματίζει καὶ διδάσκει. Ὑπάρχει ὁ διδασκτικὸς Μακρυγιάννης. Σοβαρὸς καὶ πολὺπαθος, ἔχοντας κερδίζει μιὰ ἐποπτικὴ ἐμπειρία τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἱστορίας, μιᾶ ἀκόμα μέσ' ἀπ' τὰ βᾶθη τοῦ χρόνου, μ' ἐκείνη τὴν ἀνεξάντλητη κι ἀρσενικὴ σοφία του.

«Ὅλοι οἱ προκομμένοι ἄντρες τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων, διδάσκει, οἱ γοναῖγοι ὄλης τῆς ἀνθρωπότης, ὁ Λυκούργος, ὁ Πλάτων, ὁ Σωκράτης, ὁ Ἀριστείδης, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Λεωνίδας, ὁ Θρασύβουλος, ὁ Δημοστένης καὶ οἱ ἐπίλοιποι πατέρες γενικῶς τῆς ἀνθρωπότης κοπιᾶζαν καὶ βασανίζονταν νύχτα μέρα μ' ἀρετῇ, μὲ ἑλικρινεῖαν, μὲ καθαρὸν ἐνθουσιασμόν νὰ φωτίσουν τὴν ἀνθρωπότη καὶ νὰ τὴν ἀναστήσουν νά' χει ἀρετῇ καὶ φῶτα, γενναϊότητα καὶ πατριωτισμόν. Ὅλοι αὐτῆνοι οἱ μεγάλοι ἄντρες τοῦ κόσμου κατοικοῦνε τόσους αἰῶνες στὸν Ἄδην σ' ἓναν τόπον σκοτεινὸν καὶ κλαῖνε καὶ βασανίζονται διὰ τὰ πολλὰ δεινὰ ὅπου τραβάγει ἡ δυστυχημένη μερικὴ πατρίδα τους [...] Ὁ περίφημος Ναπολέων, ὁ βασιλέας τῆς Γαλλίας, ὅπου τίμησε τὴν ἀντρέια καὶ τὴ σοφία τοῦ πολέμου κι ἀπὸ μικρὸς ἀνθρώπος ἔγινε αὐτοκράτορας, βασιλέας ἀπολέμστος — ὁ Χάρος τὸν σκότωσε μὲ χωρὶς ντουφέκι καὶ σπαθὶ καὶ κατέβηκε εἰς τὸν Ἄδην μ' ἔννια πῆχες πανί. Ὁλος ὁ κόσμος δὲν τὸν χῶραγε, ὅλα τὰ πλοῦτη τοῦ κόσμου δὲν τὸν φτάναν, ἔννια πῆχες πανί τοῦ ἔφτασε καὶ τοῦ περίσσεψε. Εἰς τὸν Ἄδην κατέβηκε μὲ τὸ ἴδιον φόρεμα κι ὁ βασιλέας τῆς Ρουσίας, ὁ Ἀλέξανδρος· καὶ χαιρετιῶνται οἱ δυὸ βασιλεῖς. — Τί ἔλεγες, βασιλέα Ἀλέξαντρε, δὲν θὰ πέθαινες καὶ νὰ ῥθεις ἐδῶ σέ τούτην τὴ ζωὴν ντυμένος μ' αὐτὸ τὸ φόρεμα; Ποῦ ἔναι τὰ παράσημά σου; Ποῦ ἔναι ἡ μεγάλη σου στολή; Ποῦ οἱ καναπέδες οἱ χρυσοί; Ποῦ οἱ κόλακες νὰ μᾶς λένε μυθολογίες καὶ νὰ τοὺς πιστεύομεν καὶ νὰ χάνομεν τὴν δικαιοσύνην καὶ νὰ μᾶς ἀναθεματοῦν ὅλοι οἱ ἀθῶοι ὅτι τοὺς φάγαμε ζωντανούς καὶ ὅτι τοὺς ἀφήναμε νηστικούς, ξυπόλυτους καὶ γυμνοὺς; Καὶ ἐδῶ οἱ δίκαιοι βασιλεῖς, οἱ ἀληθινοὶ φιλόσοφοι, εἶναι ντυμένοι λαμπρὰ καὶ οἱ ἀδικοὶ γυμνοὶ ἀπὸ τὸν θεόν, τὸν δίκαιον βασιλέα τοῦ παντός, ὀργισμένοι κι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἀναθεματισμένοι... — Πᾶμε, Ναπολέων, νὰ ἰδοῦμε τοὺς παλιούς τοὺς Ἑλληνας εἰς τὸ μέρος ὅπου κατοικοῦνε, νὰ βροῦμε τὸ γέρο Σωκράτη, τὸν Πλάτωνα, τὸ Θεμιστοκλῆ, τὸ λεβέντη Λεωνίδα καὶ νὰ τοὺς εἰποῦμε τίς χαροποιὲς εἰδήσεις, ὅτι ἀναστήθηκαν οἱ ἀπόγονοί τους, ὅπου ἤταν χαμένοι καὶ σβησμένοι ἀπὸ τὸν κατάλογον τῆς ἀνθρωπότης· κι ἂν ἦταν αὐτῆνοι φτωχοὶ εἰς τὰ πρόσκαιρα καὶ μάταια εἶναι πλουτίοι πολὺ στὰ ἱστορικὰ τοῦ κόσμου. Δι' αὐτοὺς ἦταν τὰ ἔργα τὸν ἀγῶνας τῆς ἀρετῆς».

ΛΕΥΚΑΣ Ἡ Ἀρτα;

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΕΝΟΣ ΧΩΡΙΟΥ ΤΟΥ ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟΥ
ΤΟΥ ΒΕΝΙΑΜΙΝ ΤΟΥ ΕΚ ΤΟΥΔΕΛΗΣ

Ὑπὸ ΜΙΧΑΗΛ Α. ΔΕΝΔΙΑ

Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου

Τὸ Ὀδοιπορικὸν τοῦ ἐκ τῆς ἰσπανικῆς πόλεως Τουδέλης καταγομένου ῥαββίνου Βενιαμίν εἶναι σπουδαιότατη πηγὴ πληροφοριῶν ὄχι μόνον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἰσραηλιτικῆς διασπορᾶς κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα, ἀλλ' ὡσαύτως καὶ διὰ τὴν γνῶσιν τῆς δημογραφικῆς καὶ οἰκονομικῆς καταστάσεως τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, ἐκ τῶν ὁποίων διήλθεν ὁ περιηγητῆς οὗτος περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Ἦτο λοιπὸν ἐπόμενον ἵνα τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ Ὀδοιπορικοῦ, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς διὰ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν διέλευσιν τοῦ Βενιαμίν ἐλκύσῃ τὴν προσοχὴν ὄλων ἐκείνων ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἐν πολλοῖς σκοτεινῇ, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν κατάστασιν καὶ διοίκησιν τῶν ἐπαρχιῶν, βυζαντινῆν ἱστορίαν τοῦ 12ου αἰῶνος¹.

Εἰς τὴν ὑπογραφίαν, τὴν ὁποίαν παρασκευάζομεν περὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, ὑπεχρεώθημεν πλείονας φορές νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὰς πληροφορίες, τὰς ὁποίας περιέχει ὁ ἰσπανὸς ῥαββίνος προκειμένου κυρίως περὶ τῶν πόλεων, αἵτινες συμπεριελήφθησαν ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ Κράτους τοῦ ἰδρυθέντος βραδύτερον παρὰ τοῦ Μιχαὴλ Α' Ἀγγέλου Δούκα.

Μετὰ τὴν διέλευσιν αὐτοῦ διὰ τῶν Ἠπειρωτικῶν καὶ τῶν ὁμόρων χωρῶν ὁ Βενιαμίν ὁ ἐκ Τουδέλης ἠκολούθησε τὴν ἐξῆς πορείαν: Ἀναχωρήσας ἐκ τοῦ Ὑδροῦντος (Otranto), διεπεραιώθη εἰς τὴν Κέρκυραν. Ἡ νῆσος αὕτη εὕρισκετο τότε ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ νορμανδοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας, ἀνεκτήθη δὲ παρὰ τῶν Ἑλλήνων βραδύτερον. Ἐγκαταλιπὼν τὴν Κέρκυραν, ὁ ἔβραϊὸς περιηγητῆς ἐφθασε κατόπιν θαλασσίῳ ταξειδίῳ δύο ἡμερῶν εἰς πόλιν, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα εἰς τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναγνωσθῇ *Λάρτα*, *Lachta*, ἢ *Λεκάρ*. Τῶν γλωσσικῶν ἐνδείξεων οὐσῶν οὕτως ἀνεπαρκῶν διὰ νὰ ταυτίσωμεν τὴν ἐν τῷ κειμένῳ ἀναφερομένην πόλιν μεθ' ὀρισμένης ἠπειρωτικῆς, ἐξηγνήθησαν διάφοροι γνῶμαι καὶ εἰκοσαὶ σχετικαὶ πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο. Ἡ πλειονότης τῶν μεταφραστῶν καὶ σχολιαστῶν τοῦ Βενιαμίν φρονοῦν ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τῆς Ἄρτας, μελλούσης πρωτεύουσης τοῦ Ἠπειρωτικοῦ Δεσποτάτου. Ἐν τούτοις, κατ' ἄλλους, ἡ πόλις εἰς τὴν ὁποίαν προσήγγισεν ὁ ῥαββίνος ἐρχόμενος ἐκ Κερκύρας εἶναι ἡ Λευκάς.

Τὴν τελευταίαν γνῶμην ὑπεστήριξεν ἐκ τῶν Ἑλλήνων ὁ μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο ἀσχοληθεὶς κ. Λάζαρος Βελέλης², κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ κακὴ κατάστασις

1. Βλ. πλὴν ἄλλων τὴν μελέτην τοῦ Ἀ. Ἀνδρεάδου Sur Benjamin de Tudèle ἐν τῇ Festgabe A. Heisenberg zum 60. geburtstage (Byz. Zeitschrift XXX), σ. 457 ἐξ.

2. Βλ. Νέαν Ἠμέραν Τεργέστης, τῆς 9ης Δεκεμβρίου 1899.

εις την ὁποίαν εὐρίσκετο τὸ χειρόγραφον τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου δὲν ἐπι-
τρέπει νὰ καθορισθῇ ἐπακριβῶς τὸ ὄνομα τῆς πόλεως ἢ κωμοπόλεως εἰς τὴν
ὁποίαν μετέβη ἐκ Κερκύρας ὁ Βενιαμὶν καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ὑπῆρχε ἰου-
δαϊκὴ παροιμία μὲ ἑκατοντάδα μελῶν. Ἐν τούτοις ὁ κ. Βελέλης ἀπέκλινεν ὑπὲρ
τῆς γνώμης καθ' ἣν δὲν πρόκειται περὶ τῆς Ἄρτας, ἀλλὰ περὶ τῆς Λευκάδος,
προσθέτων ὅτι καλῶς, κατ' αὐτὸν, οἱ ἐκδόται Lelevelli καὶ Carmoty εἶχον προ-
τείνει τὴν γραφὴν Λεκάτ, ἢ ὅποια θ' ἀνεφέρετο ἀναμφιβόλως εἰς τὴν Λευκάδα.

Εἶναι ἴσως ἀναγκαῖον νὰ σημειώσω ἐνταῦθα ὅτι πολὺ πρὸ τῶν ἐκδοτῶν
τούτων ὁ πρῶτος μεταφραστὴς τοῦ Ὀδοιπορικοῦ, ὁ Γάλλος Baratier¹ εἶχεν
ἀναγνώσει Levatto, καὶ ὄχι Lecatto, ὡς ἐσχάτως παρ' ἡμῖν ἀνεγράφη εἶχε δὲ
προτείνει τὴν γραφὴν Lucatto, ὄνομα εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναγνωρίσῃ
κανεὶς τὸ τῆς πόλεως Λευκάδος.

Ἡ περὶ τῆς Λευκάδος ὡς πόλεως εἰς τὴν ὁποίαν προσήγγισεν ὁ ἰσπανὸς
ράββινος ἐρχόμενος ἐκ Κερκύρας γνώμη ὑπεστηρίχθη ἐσχάτως παρ' ἄλλου Ἑλ-
ληνος, τοῦ κ. Ἀνδρεάδου. Τὰ ἐπιχειρήματα τὰ ὁποῖα προσάγει εὗτος πρὸς ὑπο-
στήριξιν τῆς γνώμης του εἶναι καὶ περισσότερον συστηματοποιημένα ἢ τὰ τῶν
ἄλλων ὅσοι ὑποστηρίζουν τὴν ἰδίαν γνώμην, καὶ ἐνδιαφέροντα, ἂν καὶ ὄχι
πάντοτε πειστικά. Ἐνδιαφέρουσα ἰδίως εἶναι ἡ παρατήρησις τοῦ κ. Ἀνδρεά-
δου καθ' ἣν δὲν εἶναι ἀκόμη ἐξηκριβωμένον ὅτι ἡ ἰσραηλιτικὴ κοινότης Ἄρ-
τας ἀνάγεται εἰς τὸν 12ον αἰῶνα, ἐνῶ γίνεται ῥητὴ μεία περὶ τῶν ἰσραηλιτῶν
τῆς Λευκάδος παρὰ τοῦ Ἀβραάμ Ἰμπν - Δαοὺτ ἰσπανοεβραίου ζήσαντος κατὰ
τὸν 12ον αἰῶνα².

Ἄλλ' ὁ κ. Ἀνδρεάδης στηρίζει ἰδίως τὴν πεποιθήσιν αὐτοῦ ὅτι δὲν πρό-
κειται περὶ Ἄρτας ἀλλὰ περὶ Λευκάδος εἰς παρατηρήσεις οὕτως εἰπεῖν γεω-
γραφικοῦ χαρακτῆρος, τὰς ἐξῆς: Χρειαζέται, λέγει³, συρροὴ ἐξαιρετικὰ εὐνοϊ-
κῶν περιστάσεων ἵνα ἰστίοφορον δυνήθῃ νὰ φθάσῃ ἐκ Κερκύρας εἰς τὸν λι-
μένα τῆς Κοπραίνης, τοῦ σημερινοῦ ἐπινεῖου τῆς Ἄρτας, ἐντὸς δύο ἡμερῶν.
Ἐκτὸς ὅμως τούτου, ὑπάρχει κάτι πολὺ περισσότερον ἀπίθανον, τὸ ἐξῆς. Διὰ
νὰ μετοβῆ κανεὶς ἀπὸ τὴν ὑποθετικὴν ταύτην Ἄρταν τοῦ κειμένου εἰς τὸ Αἰ-
τωλικὸν εἶναι ἀνάγκη νὰ διαπλεύσῃ τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον, νὰ παραπλεύσῃ
τὴν Λευκάδα καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν, νὰ διανύσῃ δὲ καὶ περαιτέρω δεκάδας χιλιο-
μέτρων. Διὰ νὰ κάμῃ κανεὶς παρόμοιον ταξίδιον σήμερον, ὄχι δι' ἰστιοφ' ρου
ἀλλὰ δι' ἀτμοπλοίου, θὰ εἶχεν ἀνάγκην κατ' ἐλάχιστον ὄρον ἐνὸς ἡμερονυ-
κτίου. Καὶ ἐὰν δὲ ἤθελεν ὑποτεθῆ ὅτι ὁ Βενιαμὶν μετέβη εἰς τὸ Αἰτωλικὸν ἐξ
Ἄρτης διὰ ξηρᾶς, πάλιν θὰ ἐχρειαζέτο πρὸς τοῦτο τοῦλάχιστον μίαν ἡμέραν
ἂν μὴ περισσοτέρας, δοθέντος ἰδίως ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὰ μέσα συγ-
κοινωνίας εἰς τὴν ἐν λόγῳ περιφέρειαν θὰ ἦσαν περισσότερον πρωτόγονα ἢ
σήμερον. Λοιπὸν τὸ κείμενον λέγει, κατὰ τὸν κ. Ἀνδρεάδην, ὅτι τὸ μεταξὺ
τῆς ὑποθετικῆς Ἄρτης καὶ τοῦ Αἰτωλικοῦ διάστημα διηνήθη εἰς χρόνον μικρό-
τερον τῆς ἡμισείας ἡμέρας. Ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι φυσικῶς ἀδύνατον, πρέπει νὰ
συμπεράνωμεν ὅτι ἡ πόλις, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξεκίνησεν ὁ Βενιαμὶν ὁ ἐκ Τουδέ-
λης δὲν εἶναι ἡ Ἄρτα, ἀλλ' ἄλλη τις, ἐγγύτερον τοῦ Αἰτωλικοῦ κειμένη, καὶ
ὡς τοιαύτη ἐνδείκνυται ἐκ τῆς γραφῆς Λεκάτ ἢ Λευκάς.

Ἐν τούτοις αἱ παρατηρήσεις αὗται δὲν μοῦ φαίνονται πειστικαὶ διὰ τὰ
θέσων τέρμα εἰς τὴν ἀμφισβήτησιν, ἀπλούστατα διότι στηρίζονται ἐπὶ βάσεως

1. Ἡ μετάφρασις αὕτη ἐδημοσιεύθη εἰς Ἀμστελόδαμον κατὰ τὸ 1734, καὶ ὄχι ἐν
Παρισίῳ. ὡς γράφει ὁ κ. Ἀνδρεάδης, ἐνθ' ἂν., σ. 459.

2. Zunz, Ritus σ. 83, παρὰ S. Kraus, Studien zur byz. jüdischen Geschichte σ.
79. Neubauer, Medieval Jewish Chronicles t. I, σ. 79.

3. Ἐνθ' ἂν., σ. 460.

ἐσφαλμένης, καὶ ἰδοῦ πῶς. Ὁ κ. Ἀνδρεάδης¹ παρέχει εἰς ἡμᾶς τὴν ἀκόλουθον ἀντίληψιν περὶ τῆς πορείας τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν εἰς τὸ ταξίδιον τοῦ ὁ ἔβραϊος περιηγητῆς: Ὁ Βενιαμὴν διαπεραιοῦται ἐξ Ὑδροῦντος εἰς Κέρκυραν, ἐκεῖθεν μετὰ θαλάσσιον ταξίδιον διαρκέσαν δύο ἡμέρας φθάνει εἰς πόλιν τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα δύναται νὰ ἀναγνωσθῇ Λάρτα, Lachta ἢ Λεκάτ. Εἰς διάστημα μικρότερον τῆς μιᾶς ἡμέρας μεταβαίνει ἐκ τῆς πόλεως ταύτης εἰς τὸ Αἰτωλικόν² ἐκεῖθεν διαπεραιοῦται εἰς Πάτρας καὶ ἀπὸ ἐκεῖ εἰς Ναύπακτον, ὁπόθεν συνεχίζει τὸ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν ταξίδιον τοῦ.

Ἐὰν ἡ παρά τοῦ Ἰσπανοῦ ῥαββίνου ἀκολουθηθεῖσα πορεία ἦτο πραγματικῶς αὕτη, δὲν θὰ εἶχομεν καμμίαν δυσκολίαν νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰς διάστημα μικρότερον μάλιστα τῆς ἡμισείας ἡμέρας εἶναι τελείως ἀδύνατον, ὄχι μόνον κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα, ἀλλ' ἀκόμη καὶ σήμερον νὰ μεταβῇ κανεὶς ἀπὸ τὴν Ἄρταν εἰς τὸ Αἰτωλικόν. Πρέπει ἐν τούτοις νὰ παρατηρήσωμεν συγχρόνως ὅτι ἐὰν ρίψη κανεὶς ἀπλοῦν βλέμμα ἐπὶ τοῦ γεωγραφικοῦ χάρτου, θέλει πεισθῆ ὅτι καὶ ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι πρόκειται περὶ τῆς Λευκάδος θὰ ἦτο πάρα πολὺ δύσκολον νὰ μεταβῇ τις ἐκ τῆς πόλεως ταύτης εἰς Αἰτωλικόν κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα εἰς διάστημα μικρότερον τῆς ἡμισείας ἡμέρας. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν θὰ πρόκειται οὔτε περὶ τῆς Λευκάδος, θὰ μένη δὲ πάντοτε χωρὶς ἀπάντησιν ἡ ἐρώτησις: ποία εἶναι ἡ διήμερον τῆς Κερκύρας ἀπέχουσα πόλις Λάρτα, Lachta ἢ Λεκάτ;

Ἐν τούτοις ἐὰν δώσωμεν περισσοτέραν προσοχὴν εἰς τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Ὀδοιπορικοῦ, θέλομεν πεισθῆ ὅτι δὲν ὑπάρχουν δυσκολαὶ ἵνα ἡ πόλις περὶ ἧς ἡ ἀμφισβήτησις ταυτίσθῃ πρὸς τὴν Ἄρταν. Κατὰ πρῶτον, ἰδοῦ πῶς ἔχει τὸ χωρίον τοῦτο ἐν τῇ ἀρίστῃ κατὰ λέξιν μεταφράσει τῆς ἐκδόσεως Asher³, μὲ τὴν ὁποίαν ἄλλως εἶναι σύμφωνοι πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἐκδόσεις, ἀπὸ τὴν γενομένην παρὰ τῶν Baratier⁴. Constantin l'Empereur⁵ καὶ Quia Mantain⁶ μέχρι τῶν σχετικῶς προσφάτων τοῦ Adler⁷ καὶ τοῦ Llubera⁸. «Ἐκεῖθεν (δηλ. ἐκ Κερκύρας), ὑπάρχει ταξίδιον δύο ἡμερῶν μέχρι τῆς χώρας τῆς Λάρτας, ὅπου ἄρχονται αἱ κτήσεις τοῦ Μανουήλ, ἡγεμόνος τῶν Ἑλλήνων. Εἶναι φρούριον περιλαμβάνον μὲχρις ἑκατὸν Ἰουδαίων, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων εὐρίσκονται οἱ ῥαββίνοι Σελαχία καὶ Ἡρακλῆς. Ἐκεῖθεν (δηλ. ἐκ Λάρτας) χρειάζεται κανεὶς δύο ἡμέρας μέχρι τοῦ Ἀφίλου (πρόκειται ἀναμφιβόλως περὶ τῆς πόλεως Ἀχελῶου), φρούριον εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκονται περίπου τριάκοντα Ἰουδαῖοι, ἔχοντες ἐπὶ κεφαλῆς τῶν τὸν ῥαββῖνον Σαββαταῖ. Ἐκεῖθεν (δηλ. ἐξ Ἀχελῶου) χρειάζεται ἡμίσειαν ἡμέραν μέχρις Ἀνατολικοῦ, τὸ ὁποῖον κεῖται ἐπὶ «βραχιόνος θαλάσσης». Ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας μεταβαίνει ἐκεῖθεν εἰς Πάτρας».

Ὡς ἐννοεῖ τις εὐκόλως ἐξ ἀπλῆς ἀναγνώσεως τοῦ κειμένου τούτου δὲν

1. Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 457-458.

2. Τὴν πόλιν ταύτην φαίνεται ταυτίζων ὁ κ. Ἀνδρεάδης πρὸς τὴν πόλιν Ἀχελῶων.

3. A. Asher, The Itinerary of Rabbi Benjamin of Tudela εἰς 2 τόμους, London 1840-1841. Κατὰ τὸν Adler (βλ. κατωτ. σημ), σ. XII. ἡ ἐκδοσις τοῦ Asher εἶναι ἡ ἀρίστη τῶν ἐκδόσεων τοῦ Ὀδοιπορικοῦ.

4. F. P. Baratier, Voyages de Rabbi Benjamin, fils de Jona de Tudèle, Amsterdam 1734 τ. I, 37.

5. Itinerarium D. Benjaminii cum versione et notis Constantini l'Empereur. Leyden 1633.

6. Itinerarium Benjaminii Tudelensis ... ex hebraico latinum factum, Bened. Aria Montano interprete. Anvers 1575.

7. Marcus Nathan Adler, The itinerary of Benjamin of Tudela. Critical text, translation and Commentary, London 1907 βλ. ἰδίως σ. 10.

8. Ignacio Gonzalez. Llubera, Viages de Benjamin de Tudela, 1160-1173. Madrid 1918, σ. 59-60.

πρόκειται περί ταξιδίου ἐξ Ἄρτης εἰς Αἰτωλικόν ἐπιχειρηθέντος εἰς διάστημα ἡμισείας ἡμέρας, ἀλλὰ περί ταξιδίου ἐξ Ἀχελφού εἰς Αἰτωλικόν, εἶναι δὲ λογικώτατον ἢ μεταξὺ τῶν δύο τούτων σημείων ἀπόστασις νὰ δύναται νὰ διανυθῆ ἐντὸς ἡμισείας ἡμέρας. Κατόπιν τῆς παρατηρήσεως ταύτης θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀναπαραστήσωμεν, συμφώνως πρὸς τὸ κείμενον, τὸ δρομολόγιον τοῦ ἰσπανοῦ περιηγητοῦ ὡς ἐξῆς : Ὁ ῥαββῖνος καταλείπει τὴν Κέρκυραν καὶ ἐντὸς δύο ἡμερῶν διαπλέει τὴν θάλασσαν μέχρι τοῦ λιμένος τῆς Σαλαγαρᾶς πιθανῶς ἐπιλείπει τῆς «χώρας τῆς Ἄρτας» κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην¹. Ἀναμφιβόλως δύο ἡμερονύκτια — 48 ὥραι — εἶναι, νομίζομεν, ἀρκετὰ ἵνα ἰστιοφόρον δυνηθῆ νὰ διαπλεύσῃ ἔστω καὶ μὲ μετρίως εὐνοϊκὸν ἄνεμον τὸν ἀπὸ Κερκύρας μέχρι τοῦ περι οὗ ὁ λόγος ὄρου τοῦ Ἀμβρακικοῦ διάστημα. Τοῦναντίον, δύο ὀλόκληρα ἡμερονύκτια διὰ νὰ μεταβῆ κανεὶς ἐκ Κερκύρας εἰς Λευκάδα εἶναι ὁμολογούμενος πολὺ.

Ἄς παρακολουθῶμεν τὸν ἡμέτερον περιηγητὴν ἐγκαταλείποντα τὴν Ἄρταν. Κατὰ τὸ κείμενον, μετέβη ἐντὸς δύο ἡμερῶν εἰς τὴν μικρὰν ἀκαρνανικὴν πόλιν Ἀχελφόν, τῆς ὁποίας βραδύτερον ὁ ἐπίσκοπος ὑπόκειται, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Δεσποτάτου, εἰς τὸν μητροπολιτὴν Ναυπάκτου. Ἡ πόλις αὕτη δὲν πρέπει κατ' οὐδένα λόγον νὰ ταυτισθῆ πρὸς τὸ Αἰτωλικόν, ὡς τοῦτο κάμνει, προφανῶς ἐκ παραδρομῆς, ὁ κ. Ἀνδρεάδης, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι πρόκειται περί πόλεων διαφόρων ἐκ τῶν ὁποίων ἢ μὲν πρώτη ἔκειτο κάπου πλησίον τοῦ φερωνόμου ποταμοῦ, ἢ δὲ δευτέρα Αἰτωλικὸν μὲν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, Ἀνατολικὸν δὲ κατὰ τὸν μεσαίωνα καλουμένη κεῖται πολὺ μακρὰν τοῦ Ἀχελφού καὶ ἐν τῇ Αἰτωλίᾳ. Ἄλλως τε, εἰς τὸ κείμενον αἱ δύο πόλεις ἀναφέρονται διακεκριμένως, ἔκιντο δέ, λέγει ὁ Βενιαμίν, εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ἡμέρας ἢ μία ἀπὸ τῆς ἄλλης· εἰδικῶς περὶ τοῦ Αἰτωλικοῦ ἀναφέρει τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς πόλεως ταύτης ὅτι «κεῖται ἐπὶ βραχίονος θαλάσσης».

Συμφώνως λοιπὸν πρὸς μίαν τοιαύτην ἀνάγνωσιν τοῦ κειμένου νομίζομεν ὅτι πρέπει εἰς τὴν προφανῶς παρεφθαρμένην λέξιν τοῦ χωρίου νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὸ ὄνομα τῆς Ἄρτας. Τοῦτο πράττουσιν ὁμοίως, χωρὶς νὰ παρέχουν καμμίαν σχετικὴν δικαιολογίαν, καὶ οἱ τελευταῖοι χρονολογικῶς ἐκδύται τοῦ Ὀδοιπορικοῦ Adler καὶ Llubera. Πράγματι, διὰ νὰ μεταβῆ κανεὶς κατὰ τὸν 12ον αἰ. ἀπὸ τὴν Ἄρταν εἰς τὸν Ἀχελφόν εἴτε διὰ ξηρᾶς, διερχόμενος τὸ Μακρυνόρος, εἴτε διὰ θαλάσσης ἀποβιβαζόμενος εἰς σημεῖόν τι τῆς ἀκαρνανικῆς ἀκτῆς, θὰ εἶχεν ἀνάγκην πολλοῦ χρόνου. Ἐν τούτοις, τὰ δύο ἡμερονύκτια περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ τὸ Ὀδοιπορικόν, εἶναι διάστημα πλεον ἢ ἀρκετόν, λαμβανόμενων ὑπ' ὄψει βεβαίως τῶν δυσκολιῶν τὰς ὁποίας παρουσιαζεν ἢ συγκοινωνία τῶν μερῶν τούτων κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα. Τοῦναντίον, νομίζομεν, οὐδέποτε θὰ ἐχρειάζετο κανεὶς δύο ἡμερονύκτια διὰ νὰ μεταβῆ ἐκ τῆς ἀπέναντι τῆς Ἀκαρνανίας πόλεως Λευκάδος εἰς τὴν πόλιν Ἀχελφόν παρὰ τὸν ὁμώνυμον ποταμόν. Τὸ σχετικὸν λοιπὸν χωρίον τοῦ Ὀδοιπορικοῦ δὲν περιέχει πλεον καμμίαν δυσκολίαν πραγματικῆς ἐρμηνείας, δοθέντος ὅτι ἐκ μὲν τῆς Ἄρτης εἶναι λογικόν· χρειάζεται κανεὶς μέχρι τοῦ Ἀχελφού δύο ἡμέρας, ἐκεῖθεν δὲ μέχρι τοῦ Αἰτωλικοῦ μόνον ἡμίσειαν ἡμέραν.

1. Πρβλ. βίον Ὀσίας Θεοδώρας, παρὰ Migne, Patrol. gr. CXXVII, σ. 904.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟΝ ΑΜΜΟΤΟΠΟ

Σ. ΔΑΚΑΡΗ — W. HOEPFNER — L. SCHWANDNER — ΝΤ. Γ'ΡΑΒΑΝΗ

“Υστερα από πρόταση τῶν ἀρχαιολόγων ἀρχιτεκτόνων κ. κ. W. Hoepfner καὶ L. Schwandner τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Βερολίνου, τὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων δέχτηκε νὰ ἀναλάβει σὲ συνεργασία μὲ τὸ Γερμανικὸ Ἰνστιτούτο τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα μερικῶν σπιτιῶν τῆς Ἡπείρου τῶν κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων, γιὰ τὰ ὁποῖα σχεδὸν τίποτε δὲν ξέρουμε.

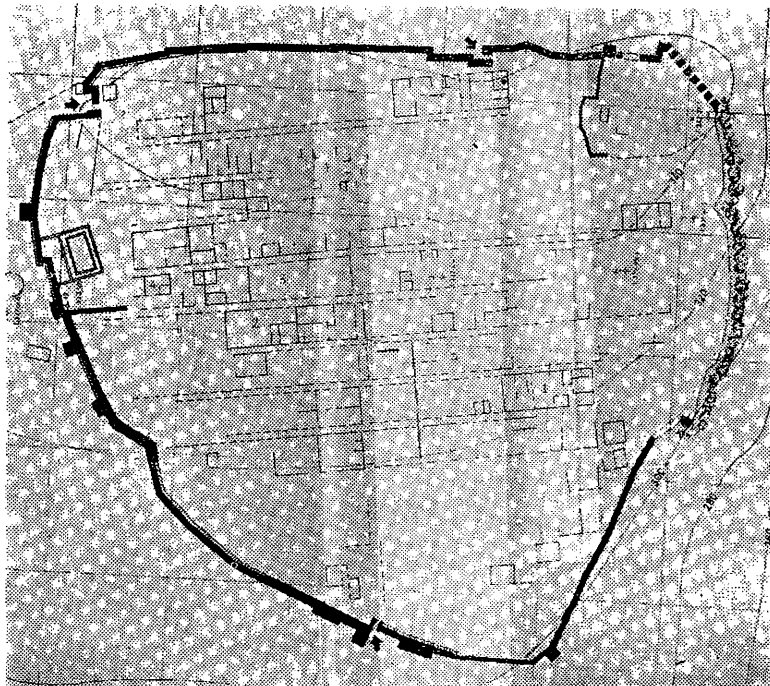
Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ στὸν ἀρχαῖο οἰκισμὸ τοῦ Ἀμμοτόπου Ἄρτας ἀπέβλεπε στὴν ἔρευνα δύο ἀρχαίων σπιτιῶν (εἰκ. 1, 1-2). Ἡ ἔρευνα αὐτὴ πρόκειται νὰ συνεχισθῇ καὶ σ' ἄλλους ἀρχαίους Ἡπειρωτικούς οἰκισμούς, σύμφωνα μ' ἓνα πρόγραμμα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Βερολίνου, ποῦ ἀποβλέπει νὰ μελετήσῃ τὴν κλασσικὴ κατοικία ὄχι μονάχα ὡς ἀρχιτεκτόνημα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄποψη ὑλικῶν δομῆς, σκευῆς, λειτουργίας, ἐσωτερικῆς ὀργάνωσης, ὄρων διαβίωσης κ.λ.π. Μιὰ ἀνάλογη ἔρευνα ἔχει ἀναλάβει ἀπὸ τὸ 1968 τὸ Ἀθηναϊκὸ Κέντρο Οἰκιστικῆς (Κ. Δοξιάδη) γιὰ τὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν οἰκισμῶν.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς παραπάνω ἀρχιτέκτονες τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου, οἱ ὁποῖοι παράλληλα ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν φωτομετρικὴ σχεδίαση τῆς ἀνωδομίας τοῦ κτηρίου, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων πῆραν μέρος στὴν ἀνασκαφὴ ὁ καθηγητὴς τῆς Ἀρχαιολογίας Σωτῆρης Δάκαρης καὶ ἡ βοηθὸς τοῦ Σπουδαστηρίου Ντίνα Γραβάνη. Τὴν ἀνασκαφὴ, διάρκειας ἑνὸς μηνὸς περίπου, διεξήγαγαν οἱ τελειόφοιτοι τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἀθανασία Ἀναστασία, Ν. Κατσικούδης, Ἐλ. Λιόλιου, Νέστωρ Μπαμίδης, Βασ. Πρασσοπούλου καὶ ἡ Ἄφρ. Σπυρίδη τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἐπίσης ἡ ἀρχαιολόγος - εἰδικὴ ἐπιστήμημα στὸ Πανεπιστήμιο, Λίλα Μαραγκοῦ, παρακολούθησε γιὰ λίγες μέρες τὴν ἀνασκαφὴ.

Ὁ ἀρχαῖος οἰκισμὸς εἶναι προσιτὸς ἀπὸ τὴ Φιλιπιάδα (12 χιλ.) καὶ τὴν Ἄρτα. Βρίσκεται δυτικὰ τοῦ χωριοῦ Ἀμμοτόπος, στὴν ἔξοδο ἑνὸς φυσικοῦ περάσματος τῶν Πέντε Πηγαδιῶν, ποῦ συνδέει τὸν Ἀμβρακικὸ καὶ τὴν Ἄρτα μὲ τὴν πεδιάδα τῶν Ἰωαννίνων, στοὺς δυτικούς πρόποδες τοῦ Ξηροβουνιοῦ, ἐπάνω σὲ μιὰ ἀσβεστολιθικὴ λοφοσειρὰ ποῦ καταλήγει στὴ βόρεια παρυφὴ τῆς πεδιάδας. Ἡ διάβαση αὐτὴ, ποῦ ἀκολουθοῦσε καὶ ὁ λιθόστρωτος δρόμος τῆς Τουρκοκρατίας, ἀνῆκε ἀσφαλῶς στὴν ἀρχαία Μολοσσία, ἡ ὁποία στὸ πρῶτο μιστὸ τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνα εἶχε ἐπεκταθῇ πρὸς Νότο καὶ εἶχε ἐξασφαλίσῃ μιὰ ζώνη στὴ βόρεια ἀκτὴ τοῦ Ἀμβρακικοῦ (Ψευδο-Σκύλαξ 32), μεταξὺ τοῦ Ἀράχθου καὶ τοῦ Λούρου, πλάτους 40 σταδίων (8 χιλιομ.). Τὴ σημασία τοῦ δρόμου ὑπο-

γραμμίζουν μερικά αξιόλογα αρχαία κάστρα κατά μήκος τῆς διάβασης καὶ τὸ τουρκικὸ κάστρο τῶν Πέντε Πηγαδιῶν. Κατεῖχε λοιπὸν ὁ ἀρχαῖος τειχισμένος οἰκισμὸς τοῦ Ἀμμοτόπου ἐξαιρετικὰ ἐπίκαιρη θέση, γιατί ἤλεγχε τὴν παράλια ζώνη στὸν Ἀμβρακικὸ καὶ προστάτευε τὴν εἴσοδο τῆς κυριότερης ὁδοῦ, ποὺ ἔνωνε τὴν κεντρικὴ Ἠπειρο μὲ τὸν Ἀμβρακικὸ καὶ τὴ νότια Ἑλλάδα. Ὁ οἰκισμὸς ἐπομένως θὰ πρέπει νὰ χτίστηκε πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνα, ὅταν οἱ Μολοσσοὶ ἐπειτάθησαν ὡς τὸν Ἀμβρακικὸ, ἀποψη ποὺ ἐνισχύεται τόσο ἀπὸ τὰ ἐπιφανειακὰ εὐρήματα, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ μορφή καὶ τὴν τεχνικὴ τοῦ ἀρχαιότερου περιβόλου.

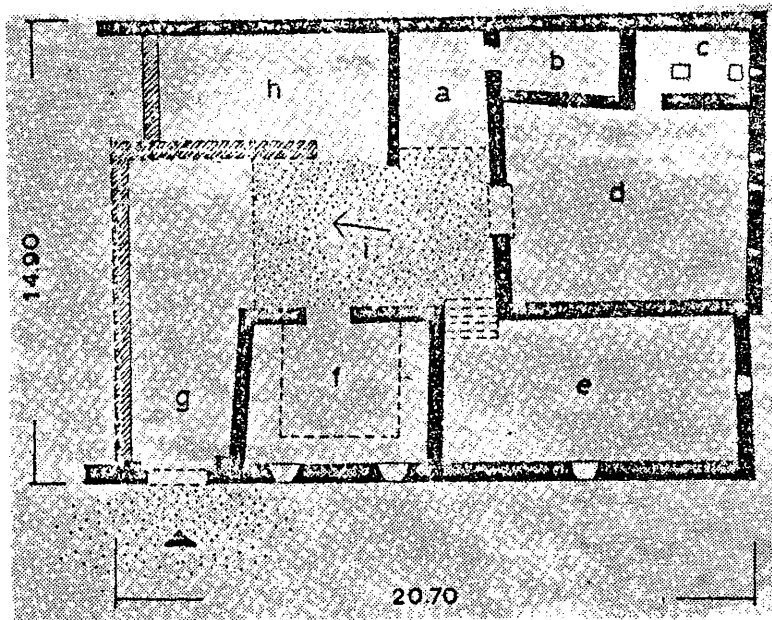
Εἰκ. 1. Ὁ ἀρχαῖος τειχισμένος οἰκισμὸς τοῦ Ἀμμοτόπου (Ὁ βορρὰς στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ. Σχέδιο τοῦ Ἀθην. Κέντρου Οἰκιστικῆς)

Τὸ ἀρχαιότερο τεῖχος, πάχους 2.00 - 2.20 μ. (εἰκ. 1), μὲ περίμετρο 9.40 μ., περικλείνει μιὰ ἀρκετὰ ὀμαλὴ καὶ ἐπίπεδη ἐπιφάνεια, ἐμβαδοῦ 5,5 ἑκταρίων (55 στρέμματα), μὲ κλίση πρὸς τὰ δυτικά. Ὁ οἰκισμὸς εἶναι προσιτὸς κυρίως ἀπὸ τὴ βόρεια καὶ τὴ δυτικὴ πλευρὰ, ἐνῶ ἡ ἀνατολικὴ εἶναι δύσβατη καὶ ἡ νότια σχεδὸν ἀπρόσιτη. Τὸ ἀρχικὸ τεῖχος, μὲ ὀρθογώνια λιθάρια σὲ ἀνώμαλες ἰσοδομικὲς στρώσεις, δὲν φαίνεται νὰ εἶχε πύργους, ἀλλὰ θλάσεις καὶ τρεῖς εἰσόδους, δύο κύριες στὴ βόρεια καὶ τὴ δυτικὴ πλευρὰ καὶ μιὰ πυλίδα γιὰ ἔξοδο στὴν ἀνατολική. Ἀργότερα, στὸ δευτέρου μισοῦ τοῦ 4ου αἰῶνα ἢ στὶς ἀρχές τοῦ 3ου, ἐπὶ βασιλείῳ Πύρρου, τὸ τεῖχος ἐνισχύθηκε στὴν ἀνατολική, βόρεια καὶ δυτικὴ πλευρὰ μὲ πρόσθετο τεῖχος, πάχους 2.70 - 3.60 μ., καὶ μὲ ὄχτῳ δυνατοῦς ὀρθογώνιους πύργους. Μόνον τὸ νοτιότερο τμῆμα τοῦ περιβόλου δὲν ἐνισχύθηκε, γιατί

ἐκεῖ οἱ ἀπότομες πλαγιές τοῦ λόφου προστάτευαν τὸ τεῖχος ἀπὸ τῆς πολιορκητικῆς μηχανῆς. Στὴ ΝΑ γωνία, στὸ ψηλότερο σημεῖο, σώζονται λείψανα ἀπὸ μιὰ μικρὴ ἀκρόπολη μὲ μιὰ μικρὴ δεξαμενὴ, τὸ τελευταῖο καταφύγιο τῶν ἀμυνομένων. Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κάστρου διατηροῦνται σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση ἑρείπια τοῦ οἰκισμοῦ, σπίτια, μιὰ μεγάλη δεξαμενὴ καὶ δημόσια οἰκοδομήματα.

Μερικὰ κτήρια, ἀπὸ καλῆς ποιότητος τοπικὸ ἀβεστόλιθο, σώζονται σὲ ὕψος 5 - 7.50 μέτρα καὶ διατηροῦν τὸν ἄνω ὄροφο, μὲ τῆς πολεμίστρας καὶ τὰ παραθύρια, τὴ θέση τῶν δοκαριῶν τοῦ ἄνω πατώματος καὶ τῆς στέγης. Σχεδὸν δὲν λείπει τίποτε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ στέγη καὶ τὰ ἐσωτερικά, γιὰ νὰ λειτουργήσουν ὡς κατοικίες. Ἔτσι προσφέρεται ἓνα θαυμάσιο ὕλικὸ γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἀρχαίας κατοικίας τοῦ 4 - 2ου π.Χ. αἰῶνα, ὄχι μονάχα στὴν κάτοψη, ὅπως μᾶς σώζονται οἱ λίγες ἑλληνικὲς οἰκίες ποὺ ἔχουν ὡς τώρα ἀνασκαφῆ, ἀλλὰ καὶ στὴν ἀνωδομία, σὲ ὕψος β' ὀρόφου.

Τὸ τέλος τοῦ οἰκισμοῦ συνδέεται μὲ τὴ ρωμαϊκὴ καταστροφὴ τοῦ Αἰμιλίου Παύλου (167 π. Χ.). Ἡ τέλεια καταστροφὴ, ὡς τὸ ἔδαφος, τοῦ

Εἰκ. 2. Κάτοψη τοῦ σπιτιοῦ 1

τείχους, μὲ τὸ τόσο μεγάλο πάχος (3.60 μ.), ἐνῶ οἱ λεπτοὶ τοῖχοι τῶν σπιτιῶν (πάχους 0.55 - 0.60 μ.) διατηροῦνται τόσο καλά, εἶναι ἀσφαλῶς ἔργο ἀνθρώπινων χειρῶν.

Ἡ πολεοδομικὴ ὀργάνωση τοῦ οἰκισμοῦ εἶναι κατὰ τὸ νεότερο, εὐθύγραμμο σύστημα, τὸ γεωμετρικὸ (εἰκ. 1). Τουλάχιστον ἑννέα παράλληλοι δρόμοι, μὲ Β—Ν ἄξονα, πλάτους 3.30 - 3.50 μ., διασταυρῶνται μὲ κάθετους δρόμους, σχηματίζοντας ὀρθογώνιες «νησίδες». Ἐνας τέτοιος κάθετος δρόμος, πλάτους 4.00 μ., ὀδηγεῖ στὴ δυτικὴ πύλη.

Τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸ μεγάλο οἰκοδόμημα 2, διαστάσεων

30×15 μέτρων, ἐμπόδισαν οἱ ὀγκόλιθοι ἀπὸ τοὺς πεσμένους τοίχους, πού βρέθηκαν λίγο βαθύτερα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους. Πιθανότερα πρόκειται γιὰ μιὰ διώροφη οἰκία μὲ περίστυλη αὐλὴ στὸ μέσον, γύρω ἀπὸ τὴν ὁποία θὰ ἦταν παραταγμένα δωμάτια καὶ βοηθητικοὶ χώροι. Περισσότερο ἐρευνήθηκε ἡ μεγάλη οἰκία 1, στὸ νότιο τμήμα τοῦ οἰκισμοῦ (εἰκ. 2). Οἱ διαστάσεις, 20.70×14.90 μ., δείχνουν ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα μεγάλο διώροφο σπίτι, μὲ ἐμβαδὸν 300μ² περίπου. Τὴν ἔρευνα κι ἐδῶ ἐμπόδισαν οἱ ὀγκόλιθοι πού εἶχαν καταπέσει στὸ ἔδαφος. Μὲ τὴ βοήθεια ὁμως τοῦ συνεργείου ἀναστηλώσεως τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Ἡπείρου, μὲ τὸν ἔμπειρο ἀρχιτεχνίτη κ. Ἰ. Τσέβλικο κάτω ἀπὸ τὴν ἐποπτεία τῆς ἐπιμελήτριας Ἀρχαιοτήτων, κ. Ἰ. Βοκοτοπούλου, διευκολύνθηκε ἡ ἀνασκαφὴ τῶν χώρων b, c (εἰκ. 2). Τὸ οἰκοδόμημα, πού βρίσκεται σὲ κατωφέρεια μεταξὺ τῶν δύο παράλληλων δρόμων 7 καὶ 8 καὶ 2-3 μέτρα χαμηλότερα ἀπὸ τὸ κατάστρωμα τοῦ ἀνατολικοῦ δρόμου, παρουσιάζει δύο φάσεις. Τὸ δυτικὸ τμήμα εἶναι μεταγενέστερη προσθήκη (εἰκ. 3).

Στὴ βορειοδυτικὴ πλευρὰ τοῦ κτηρίου βρίσκεται ἡ κύρια εἴσοδος, πού ἀπὸ τὸ δρόμο 8 ὀδηγεῖ σ' ἓνα πλατὺ διάδρομο, g, πού ἐπικοινωνεῖ μὲ μιὰ ὀρθογώνια αὐλὴ, i, γύρω ἀπὸ τὴν ὁποία βρίσκονται τὰ δωμάτια.

Εἰκ. 3. Νότια ὄψη τοῦ σπιτιοῦ 1, μὲ τὴ μεταγενέστερη προσθήκη ἀριστερὰ

Στὸ δωμάτιο f, δυτικὰ τῆς αὐλῆς, ἀναγνωρίζουμε τὸν ἀνδρῶνα, πού φωτίζεται ἀπὸ τὸ δυτικὸ δρόμο μὲ δύο σχετικὰ μεγάλα παραθύρια, δια-

στάσεων 0.65×0.60 μ., τοποθετημένα πολύ ψηλά σε σχέση με το δρόμο. Τις παραστάδες της θύρας πλαισίωσε ξύλινη επένδυση. Το γειτονικό δωμάτιο, 1, με το δάπεδο πολύ βαθύτερα, θα χρησίμευε μάλλον για ημι-υπόγεια αποθήκη. Μια μικρή τομή στη νότια πλευρά έδειξε ότι το δάπεδο ήταν από πατημένο πηλό και χαλίκια κι έφερε στο φως μεταλλικά έργαλεία (σφυρί, δρεπάνι), ένα αρχαίο λίθινο βλήμα σφαιρικό, όστρακα μελανόβαφα και άβαφα, και λείψανα τροφών. Το ημιυπόγειο φωτιζόταν από δύο παραθύρια που έβλεπαν στο νότιο και δυτικό δρόμο.

Την άνασκαφή του μεγάλου δωματίου, d, εμπόδισαν οι πεσμένοι όγκόλιθοι. Η έπικοινωνία του με τους δύο βοηθητικούς χώρους, b, c, δείχνει ότι το δωμάτιο αυτό θα χρησίμευε για τη διαμονή γυναικών. Έπαιρνε το λιγότερο φως από τρία ψηλά παραθυράκια - πολεμίστρες προς το νότιο δρόμο και από τη θύρα που βλέπει στην αύλη.

Ο μικρός βοηθητικός χώρος, c, που επικοινωνούσε με το d, φωτιζόταν από ένα μικρό παραθυράκι - πολεμίστρα (0.10×0.35 μ.) και έμμεσα από τη θύρα και χρησίμευε για τον ύφαντικό ιστό. Το δάπεδο αποτελούσε ο λείος φυσικός βράχος. Ένα πρόχειρο πλακόστρωτο από άκανό-νιστες πλάκες, που βρέθηκε ψηλότερα, αφήκει σε χρόνους μετά την έγκατάλειψη του σπιτιού. Στο πάτωμα βρέθηκαν στη θέση τους τὰ λίθινα στηρίγματα του άργαλειού κι ένα πεζούλι δίπλα του. Την έγκατάσταση του άργαλειού βεβαιώνουν οι 28 πήλινες αγνύθες και μερικά τρυπημένα κεραμίδια, που χρησίμευαν για βαρίδια του άργαλειού. Πήλινα λυχνάρια, όστρακα από άγγεϊα καθημερινής χρήσης (πιάτα, μεγαρικοί σκύφοι), τρία χαλκίνα νομίσματα της Άμβρακίας των χρόνων 238 - 167 π. Χ., είναι τὰ σπουδαιότερα εύρηματα.

Ο γειτονικός όρθογώνιος χώρος, b, έσωτερικών διαστάσεων 3.60×2.50 μ., χρησίμευε κι αυτός για ύπρητικό σκοπό. Φωτιζόταν έμμεσα από τη θύρα του δωματίου d. Μετά την απόφραξη όμως της θύρας αύτης, έπαιρνε το λίγο φως από το a, που έβλεπε προς την αύλη. Το δάπεδό του ήταν στρωμένο με κουρασάνι, ανάμικτο με ένθετα πετράδια και μικρά κεραμίδια. Στη βορειοδυτική γωνία διατηρείται ένα χαμηλό πεζούλι, στρωμένο με κουρασάνι, γύρω από το όποιο διακρίνονταν ίχνη τέφρας. Στο σημείο αυτό παρατηρήθηκαν κατά την άνασκαφή ίχνη άσβεστοποίησης του τοίχου από τη φωτιά που έκαιγε στην έστία. Χρησίμευε έπομένως το b για μαγειρείο. Ο καπνός έφευγε από το ρεύμα που σχημάτιζαν η πόρτα κι ένα παραθύρι, που θα βρισκόταν επάνω από το τζάκι προς το δωμάτιο a ή d, ή με τη βοήθεια μιός καπνοδόχου. Η μετάθεση της θύρας έγινε πιθανόν, για να φεύγει ο καπνός με το ρεύμα του άέρα που έρχόταν από την αύλη και από τον άνοιχτό (;) χώρο a.

Οί παρατηρήσεις που θα προκύψουν από τὰ λαξεύματα στους τοίχους για την τοποθέτηση των δοκαριών του πατώματος του άνω όρόφου, ή θέση των παραθυριών και ή άνεύρεση στο ισόγειο της κλίμακας, που όδηγοϋσε στον άνω όροφο, θα έπιτρέψουν την άναπαράσταση του άνω-γειού, που αποτελούσε το κύριο ένδιαίτημα της οικόγένειας.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΝΙΚ. ΛΑΜΠΡΑΚΗΣ*

(ΑΝΑΜΝΗΣΗ)

ΞΕΝΟΦ. Ι. ΚΟΤΣΑΡΙΔΑ

Θυμάμαι ότι παραθέριζα στο χωριό μου, το Βουργαρέλι (τήν τωρινή Δροσοπηγή), νέος δικηγόρος, κατά το 1926. Έκει έκανα συντροφιά με τον Χρήστο Ν. Λαμπράκη, που έμενε στο σπίτι του από αδελφή γαμβρού του. Στους περιπάτους μας, διάκρινα σ' αυτόν, όχι μονάχα μιá μελαγχολία, αλλά και μιάν αμφιβολία για τα προβλήματα της ζωής και την άκεραιότητα της ψυχοπνευματικής του άκεραιότητας.

Ήταν και στην εμφάνιση και στην εξωτερικήυση, ένας πραγματικά γοητευτικός άνθρωπος. Ταπεινόφρων, χωρίς φαρισαϊσμό, με όρθόδοξες ιδέες, έρευνητής απaráμιλλος, εφοδιασμένος με μιá ανυπόκριτη μετριοφροσύνη.

Όταν τέλειωσε, με μεγάλη εύδοκίμηση, τις σπουδές του στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, δεν διορίστηκε καθηγητής στην Άρτα, την πατρίδα του, αλλά παρέμεινε στην Αθήνα. Ήλθε σ' επαφή με τον εκλεκτότερο πνευματικό κόσμο της εποχής του και δεν άργησε να γίνει γνωστός. Ο Σπύρος Λάμπρος, Πανεπιστημιακός καθηγητής της Ιστορίας, τον έπεσήμανε και τον περιέβαλε με άμέριστο τό ενδιαφέρον του και την προστατευτική του συμπάθεια. Έκει του έκαλλιεργήθη ή αγάπη για την ιστορική έρευνα και τη λαογραφία. Τα όρια του καθηγητού Γυμνασίου δεν του ήσαν πιá άρκετά. Πήγε στην Εύρωπη, παντρεύτηκε στη Γενεύη, από ζωηρή συμπάθεια, την άρχοντοπούλα Λεωνί Μωνουάρ, που την έχασε ύστερα από 2 χρόνια. Και από τότε βυθίστηκε στους λογισμούς του. Γεμάτος άνθρωπιá, αν και φιλόσοφος ό ίδιος, δεν άντεξε στο πλήγμα.

* Σημ. «Σ»: Ο Χρ. Ν. Λαμπράκης γεννήθηκε στις Σκιαδάδες, συνοικία της Δροσοπηγής (Βουργαρελίου), το 1882. Οί γονείς του ήσαν πτωχοί γεωργοί. Σπούδασε Φιλοσοφική. Σ' όλες τις σπουδές του άριστευσε. Μετεκπαιδεύτηκε στα Πανεπιστήμια Βασιλείας, Μονάχου και Βερολίνου (1919 - 1924), όπου μαθήτευσε κοντά στον Werner Jäger. Έπανήλθε στην Ελλάδα και διορίστηκε το 1925 Γεν. Έπιθεωρητής Α' Έκπαιδ. Περιφέρειας. Δέν ανέλαβε όμως ύπηρεσία, γιατί κλονίστηκε ψυχικά από τον θάνατο της έλβετιδας γυναίκας του και έφτασε στην αυτοκτονία. Με την διαθήκη του — που αντίγραφο της ύπάρχει στο άρχειο του Συλλόγου «Σκουφάς» Άρτης — άφησε την μεγάλη προικία περιουσία του στο Πανεπιστήμιο της Γενεύης, για την ίδρυση και συντήρηση Έδρας της Νεοελληνικής Φιλολογίας και Γλώσσας, εις μνήμην Χρήστου και Λεωνής Λαμπράκη - Μωνουάρ. Πρώτος καθηγητής της έδρας έγινε ό Samuel Baud - Bory και δεύτερος ό Bert - Bouvier. Ο Χρ. Λαμπράκης δημοσίευσε τη συλλογή «Δημοτικά τραγούδια των Τζουμέρκων», μετάφραση της πραγματείας του Baul Wendland «Έλληνική Φιλολογία και οί εν τοίς σχολείοις διδασκόμενοι άρχαίοι έλληνες συγγραφείς», μετάφραση της εργασίας του Leo «περί της παιδευτικής σημασίας της Ρωμαϊκής Γραμματείας». Άφησε ήμιτελή τη μελέτη «Η παιδευτική αξία των κλασικών έλλήνων συγγραφέων». Σχετικές πληροφορίες βρίσκουμε στις Έγκυκλοπαίδεις του «Πυρσού», συμπλήρωμα, τόμος Β', σελ. 512, Πάτση, τόμος 16, σελ. 626. Έκτελεστές της διαθήκης του όρισε τούς: Άνδρέα Μιχαλακόπουλο, Σωκρ. Κουγέα, Νικ. Μπέρτο, Κων/νο Τσάτσο, Άλεξ. Δελμούζο, Μαν. Τριανταφυλλίδη, Κων/νο Τριανταφυλλόπουλο και Άντ. Χωραφά.

“Ετσι, ένα καλοκαιρινό πρωινό, μάθαμε στο Βουργαρέλι από άγγελιαφόρο, ότι ο λαμπρός αυτός άνθρωπος δεν υπήρχε πιά. Έθεσε τέρμα στη ζωή του. Σε λίγο ήρθαν κι’ οί λεπτομέρειες. Θυμάμαι ότι λεγόταν τότε, πώς συ-

γενής του, αξιωματικός σε πολεμική διαθεσιμότητα, άφηκε ανοιχτό τό βαλιτζάκι του — από τό όποιο πήρε τά ξυριστικά του — και τότε ό Χρήστος Λαμπράκης πήρε κρυφά τό περίστροφο του άξιωματικού, άπομακρύνθηκε κάπου διακόσια μέτρα, χωρίς νά γίνει άντιληπτός, κά ησε κάτω από ένα άνθισμένο δέντρο και με μιά βολή στον κρόταφο του, έδωσε τέρμα στην επίγεια ζωή του.

“Ο Χρ. Λαμπράκης συγκέντρωνε δ,τι λέμε στην πρακτική φιλοσοφία της καθημερινής ζωής «ένάρετος» και «καλός». Μιά πρόσθετη άπόδειξη είναι ή διαθήκη του. “Ο,τι διέθετε, τό είχε κληρονομήσει από την πλούσια γυναίκα του. Και, εκτός από λίγα κληροδοτήματα, που θα έβάρυναν μάλλον τή μικρή άτομική του άποταμίευση, όλα τά άλλα τά άφησε για την πραγματοποίηση πνευματικών και επιστημονικών επιδιώξεων, έδω και στην Έλβετία.

“Υπήρξε αλήθεια άτυχος. Γιατί άτυχία είναι ή υπέρμετρη εδαισθησία, που άφοπλίζει τον άνθρωπο στον άγώνα της επιβίωσης.

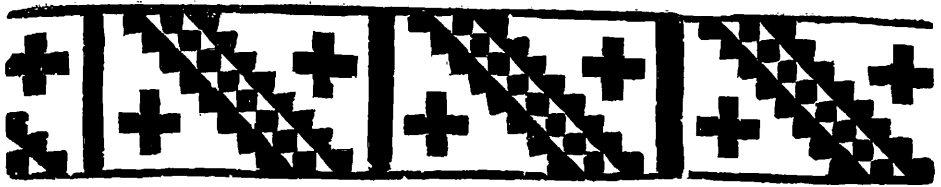
“Η “Αρτα και ή Έλληνική “Επιστήμη έχασαν ένα λαμπρό τέκνο και ένα έξαιρετον επιστήμονα. “Αν ζούσε, ή μόν “Αρτα θα ήταν πολύ υπερήφανη για αυτόν, ή δέ επιστήμη θα είχε νά επιδείξει ένα σπάνιο στέλεχος και πνευματικό έργατη.

Τό διάλεγμα

- Πέντε παιδιά μαλώνανε για μιά ‘Αρβανιτοποδλα
 κι’ ό καπετάνος τς έλεγε, κι’ ό καπετάνος λέγει :
 «Παιδιά μου, μη μαλώνετε, μην πιάνετε ντουφέκι
 κ’ έμεις ταχιά θα φύγουμε και στ’ “Αγραφα θα πάμε,
 5 κ’ εκεί θα τοίς διαλέξουμε καθένας τή δική του.
 — Τοϋ καπετάνου μιά καλή, καλύτερ’ άπ’ τοίς άλλες».

Σημ. «Σ» : ‘Απ’ τή συλλογή του Χρ. Ν. Λαμπράκη «Τραγούδια των Τσουμέρκων», — Λαογραφία, τ. Ε., τχ. Α’Β’Γ’ σ. 68, 1915.

ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΓΑΛΛΙΚΟΥ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟΥ ΑΡΤΑΣ (1702 - 1751)

Στὴν Προξενικὴ Ἀλληλογραφία (Correspondance Consulaire) τῶν Γαλλικῶν Ἐθνικῶν Ἀρχείων καὶ μὲ στοιχεῖα Aff. Etr. Β' 170 172 (Προξενεῖο Ἄρτας) περιέχονται ἐνδιαφέροντα ἔγγραφα, σχετικὰ μὲ τὴν ἐμπορικὴ κίνηση καὶ τὶς ἐμπορικὰς δυνατότητες τῆς περιοχῆς τῆς Ἄρτας κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα. Τὰ ἔγγραφα αὐτὰ τὰ πρωτοεμφάνισε ὁ Σ. Μάξιμος (βλ. Ἡ αὐγὴ τοῦ ἑλληνικοῦ καπιταλισμοῦ, 1945), κάνοντας καὶ τὴν ἀξιολόγησή τους.

Στὰ ἔγγραφα αὐτὰ ἀγαφέρεται ἐπανειλημμένα καὶ ὁ κ. Γ. Λέων, καθηγητῆς τῆς Ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Memphis (Tennessee), στὸ ἄρθρο του ποὺ περιέχεται στὸ βιβλίο «Ἑλληνικὴ Ἑμπορικὴ Ναυτιλία», σ. 15-42 (Ἐκδ. Ἐθνικῆς Τράπεζας).

Δημοσιεύουμε μερικὰ ἀπὸ τὰ ἔγγραφα αὐτά:

Ἄρτα, 3 Νοεμβρίου, 1702

Μόλις γύρισα ἀπὸ τὰ Γιάννενα, πρωτεύουσα τῆς Ἀλβανίας, ποὺ εἶναι σχεδὸν τόσο μεγάλη, ὅσο καὶ ἡ Μασσαλία. Ἐγὶνα δεκτὸς ἐκεῖ πολὺ καλὰ ἀπὸ τὸν πασᾶ, τοὺς ἄλλους ἀξιωματούχους τοῦ Μ. Κυρίου, καὶ τοὺς κατοίκους ποὺ εἶναι κατὰ ἓνα μέρος Ἕλληνες, ὅλοι τους πολὺ καλοὶ ἔμποροι. Μοῦ δεῖξανε μιὰ ἰδιαιτέρη χαρὰ, ποὺ ὀφείλεται στὸ ὅτι ἡ διαμονή μου τοὺς ὠφέλησε στὴν ἀσφάλεια καὶ τὴν πλήρη ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου, ποὺ διεξάγουν μὲ τοὺς ὑπηκόους τῆς Α. Μεγαλειότητος. Τὸ ἐμπόριο αὐτὸ γινότανε ὡς τὰ τώρα μὲ ἐνεχυριασμοὺς τόσο ἀπὸ τὸ ἓνα, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, λῶγω τῆς δυσπιστίας ποὺ εἶχανε οἱ μὲν καὶ οἱ δέ, καὶ ἐπειδὴ ἔλειπε, ἓνας Γάλλος πρόξενος.

Ἐχω παρατηρήσει, Ἐκλυμπρότατε, ὅτι τὸ λιμάνη αὐτὸ (σ.μ. πρόκειται γιὰ τὴν Ἄρτα) εἶναι χρήσιμο, ὄχι μόνον γιὰ νὰ στέλνη κανεὶς τὴ βασιλικὴ ἀλληλογραφία ἀπὸ τὸ Παρίσι ἢ τὴν Μασσαλία (στὴν Κων)πολὴ πολὺ γρηγόρα ἀπ' ὅ,τι στέλνεται ἀπὸ ἄλλους δρόμους, ἀλλὰ καὶ γιὰτὶ μποροῦμε ν' ἀνοίξουμε ἓνα ἐμπόριο πολὺ εὐνοικὸ γιὰ τοὺς Γάλλους, ἀπὸ τοὺς Ἁγίους Σαράντα ὡς τὸ Αἰτωλικό, σὲ κάθε εἶδους ἐμπόρευμα καὶ πρὸ παντὸς σιτάρια ποὺ μπορεῖ νὰ σηκώση κανεὶς ἄφθονα καὶ σὲ τιμὴ λογικὴ, κατὰ μῆκος τῆς παραλλῆλας καθὼς καὶ κρέατα βοδινὰ ἢ χοιρινὰ, τὰ ὁποῖα θὰ ἦτανε δυνατό νὰ παστωθοῦν γιὰ τὸ ναυτικὸ τῆς Α. Μεγαλειότητος, σὲ πρὸςπτωχὴ ποὺ θὰ παρονοιαζότανε ἔλλειψη στὴ Γαλλία.

Οἱ Βενετοὶ διεξάγουν ἐδῶ μεγάλο ἐμπόριο, γιὰ νὰ ἐμποδίσουν δὲ τὸ ἐμπόριο τῶν Γάλλων, ὑποχρεῶνουν ὄλους ὅσοι φορτῶνουν στὶς σκάλες — ποὺ εἶναι ὄλοι τους ὑπήκοοι τοῦ Σουλτάνου — νὰ πληρώνουν 6% στὴν Κέρκυρα, ποὺ δὲν ἀπέχει ἀπὸ τὴν Σαγιαδά παρα 4 ὥρες ταξίδι. Ἐπειδὴ τὸ δικαίωμα αὐτὸ μοῦ φάνηκε ἐξαιρετικὰ ἱκανὸ νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοὺς Γάλλους τὴν ἐλευθερία τοῦ ὡς ἄνω

ἐμπορίου, ὑποχρεώθηκα νὰ πάω στὴν Κέρκυρα, γιὰ νὰ παραπονεθῶ στὸν Προβλέπτη, τονίζοντάς του, ὅτι ἡ Βενετία, μὴ ἔχουσα καμμιά κυριαρχία πάνω στὰ ἐδάφη τοῦ Μεγάλου Κυρίου, ὅπου οἱ ὑπῆκοοι τοῦ Βασιλέως (τῆς Γαλλίας) ἔχουν μὴ πλήρη ἐλευθερία νὰ ἐμπορευῶνται καὶ ὅπου πληρώνουν τὰ δικαιώματα ποὺ καθώρισαν οἱ δυὸ χῶρες (Γαλλία - Τουρκία) δὲν δικαιούται ἡ Βενετία νὰ ἐπιβάλλη νόμιμα δικαιώματα ἄλλα ἐκτὸς ἂν πρόκειται, τὰ προερχόμενα ἀπ' ἐκεῖ ἐμπορεύματα νὰ ξεφορτωθοῦν (στὴν Κέρκυρα). Δὲν μοῦ ἔδωσε καμμιά ἱκανοποίηση. Μοῦ εἶπε μόνον, ὅτι τὰ δικαιώματα αὐτὰ (σ.μ. τὸ 60%) πληρωνότανε πάντα χωρὶς παράπονο. Διαμαρτυρήθηκα, εἶπα ὅτι στὸ μέλλον δὲν θὰ πληρωθοῦν καὶ ὅτι θὰ γράψω στὸν κύριο πρέσβυ τῆς Βενετίας, στὴν Κων/πολη, γιὰ νὰ πληροφορήσῃ τὴ Δημοκρατία, γιὰ τὴν ἀδικία αὐτῆ.

ἽΥπογρ. ΓΚΑΡΝΙΕ

ἽΑρτα, 25 ἽΙουνίου 1704

ἽΕκλαμπρότατε,

ἽἘλαβα μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ κ Λεμπά, ὑπὸ ἡμερομηνία 15 Σεπτεμβρίου. ἽΕνδιαφέρεται γιὰ τὰ καπνὰ καὶ ζητεῖ νὰ διαφωτισθῇ πάνω στὸ τί μπορεῖ νὰ ἐξαχθῇ ἀπὸ τὸν τόπο, στὸ σύνολό του καὶ τί μπορεῖ νὰ καταναλωθῇ σὲ ὑφάσματα καὶ μεταξωτά, ἐλίχρυσα καὶ ἐπάργιρα, τὶς τιμές του μὲ τὰ δνόματα τῶν ἐμπορευμάτων.

Οἱ σκάλες Σαγιαδά, ἽΆγιοι Σαράνια, ὁ κόλπος τῆς Πρέβεζας, τῆς ἽΑρτας καὶ ὅλα τὰ λιμάνια ὡς τὸ Αἰτωλικό, Πεταλά, Δραγαμέστο, Σάλωνα, Μεσολόγγι ποὺ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸν κόλπο τοῦ Λεπάντε, μποροῦν νὰ προμηθεύσουν κατὰ μέσον ὄρο ἀπὸ ὀγδόνια ὡς ἑκατὸ χιλιάδες φορτία σιτάρι τὸ χρόνο, ἀπὸ τὸ ὅποιο ἔνα μέρος, — ἀπὸ τὶς πρώιες σκάλες — εἶναι ὑποφερό, ἄλλα τὸ ἄλλο — ἀπὸ τὰ τελευταῖα λιμάνια —, εἶναι καλλίτερο ἀπ' ὅσα μποροῦμε νὰ ἔχουμε στὴ Γαλλία. Τὸ σιτάρι αὐτό, ἂν πάροουμε τὰ μέτρα ποὺ ὑπέδειξα, δὲ θὰ στοιχίσῃ πλεὴν πέντε ὡς ἕξ λίρες τὸ μῶδι¹, ποὺ θὰ πῆ 365 ὡς 370 λίβρες βόρους Μασσαλίας.

ἽΟ καπνός, τρεῖς καλὲς ποιότητες γιὰ κάπνισμα καὶ πρεζάρισμα, ἀφθονεῖ τόσο πολὺ σ' αὐτὸν ἐδῶ τὸν τόπο, ὥστε θὰ ἡμποροῦσε νὰ ἔχη κανεὶς 16 ὡς 18000 κιντάλια κάθε χρόνο σὲ καλὴ τιμῆ, γιὰτὶ χρόνο μὲ χρόνο, δὲ στοιχίζει οὔτε δώδεκα λίρες τὸ κιντάλι, παραδοτέο στὴ Μασσαλία.

Τὰ μαλλιά ποὺ ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ σηκώσῃ ἀπὸ τὰ λιμάνια τοῦ Λεπάντε, προέρχονται γύρω ἀπὸ τὰ Τρίγκαλα καὶ τὴν Καστοριά, εἶναι ὅπως τῆς Θεσσαλονίκης καὶ κατὰ συνέπεια, καλὰ γιὰ ὑφάσματα. Τὰ μαλλιά τῆς ἽΑρτας θὰ μποροῦσαν ἐπίσης νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ στρώματα καὶ τέντες στὶς γαλέρες.

ἽΥπόρχει καὶ μπαμπάκι πολὺ ὠραῖο καὶ σὲ καλὴ ποιότητα. ἽΑν καὶ πιὸ κοντὸ ἀπὸ τὸ μπαμπάκι τῆς ἽΑκρης (Συρίας) εἶναι πιὸ καθαρὸ, γιὰτὶ ἔχει λιγώτερο βαμβακόσπορο, ἀπ' ὅτι ὅλα τ' ἄλλα. Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ σηκώσῃ 300·400 κιντάλια κάθε χρόνο, ἀπὸ τὴ Λάρισσα, ποὺ δὲν εἶναι παρὰ τέσσερες μέρες μακρὰ ἀπ' ἐδῶ. ἽἘξ ἄλλου, οἱ ἽἝλληνες ἔμποροι ἀναλαμβάνουν νὰ τὸ παραδώσουν στὸ λιμάνι. ἀπ' ὅπου θὰ φορτωθῇ. ἽΑπὸ τὴ Λάρισσα, μπορεῖ κανεὶς ἀκόμα νὰ σηκώσῃ ποσότητα μάλαις μετὰξὺ καὶ ἄλλες ποιότητες πιὸ φίνες, ὅπως τῆς Ζαγοράς, τὶς ὁποῖες οἱ Βενετοὶ φροντίζουν ν' ἀγοράζουν κάθε χρόνο καὶ σὲ μεγάλες ποσότητες, ἀφοῦ ὅπως φαίνεται, περάσανε ὡς διακόσες μάλαις γιὰ λογαριασμό τους.

Μιὰ ποσότητα ὑφάσματα βαμβακερὰ μπουκασί, σ' ὅλα τὰ χρώματα καὶ ἄλλα

1. Μῶδι, μέτρο τῆς ἐποχῆς γιὰ τὰ σιτηρά, βάρους 100 ὀκ. περίπου.

ὕφασματα γερὰ, ριγωτά, σὰν τὶς δικές μας γαλλικὲς μπατίστες, κατασκευάζονται στὸν Τύρναβο, σὲ πολὺ λογικὲς τιμές.

Θὰ ἦτανε ἴσως εὐκολο νὰ προμηθευθῆ κανεὶς ποσότητες κρῖ, σὲ πολὺ καλὴ τιμὴ, ἂν ἔχη καιρὸ, ἂν δηλ. προαγοράσῃ ὅπως κάνουν ὡς σήμερα.

Τὰ βουβαλοδέσματα 18-20-22 ὀκ. βρίσκονται σὲ τιμὲς λογικὲς καὶ θὰ μποροῦσε ν' ἀγορασθῆ ἀρκετὴ ποσότητα.

Ἐκτὸς τὰ παραπάνω ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴ Σμύρνη, μπορεῖ κανεὶς νὰ προμηθευθῆ καὶ ραβέντι. Φέρνουν συχνὰ στὶς ἀγορὲς, ποὺ γίνονται στὸ Μεσολόγγι, Σάλωνα, Τύρναβο, Γιάννενα. Τοιμῶ ν' ἀναφέρω στὴν Ἐκλαμπρότητά σας, ὅτι μὲσω τῶν ἀγορῶν, ποὺ εἶναι ἀξιόσημαντες, θὰ ἦτανε δυνατὸ νὰ καταναλωθοῦν περισσότερο ἀπὸ ἓνα ἑκατομμύριο ἐμπορεύματα, κάθε χρόνο, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ μεγαλύτερο μέρος θὰ ἦτανε ὑφάσματα λεπτὰ καὶ τσόχες φαρδιεὶς καὶ στενές, Σαλιν-Σοῦ καὶ στὶς δύο ποιότητες, λουλάκι τοῦ Ἁγ. Δομνίκου, ζάχαρη σὲ μικρὰ κομμάτια ἀπὸ τὰ ἐργοστάσια Μασσαλίας, πιπέρι, μοσχοκάρυδο καὶ καφέ, κοράλια ἀσορτί, ρολόγια Γενέβης, προσόψια ἐκλεκτά, σ' ὅλα τὰ χρώματα, διαμάντια καὶ ζυγαριὲς φίνες, ἀπ' αὐτὲς ποὺ δὲν εἶναι παιδ ἔν χρησεὶ στὴ Γαλλία.

ἘΥπογρ. ΓΚΑΡΝΙΕ, πρόξενος

Ἄρτα, 13 Ἰουλίου, 1705

... Ἡ ἐφετηνὴ ἐσοδεῖα εἶναι ἡ ἀφθονώτερη, ποὺ ἔχει γίνεῖ ἐδῶ καὶ 30 χρόνια, τὰ δὲ σιτάρια στὴν πιδ καλλίτερη ποιότητα ποὺ ὑπῆρχε ποτέ. Ὑπάρχουν δύο εἶδη (σιτάρια): Μαλακά, χωρὶς ἀναμειξεις, σκληρά, καὶ σκληρὰ ἐπίσης χωρὶς ἀναμειξεις. Ἐκεῖνα ποὺ συλλέγονται ἀπὸ τὸν κόλπο αὐτὸ ὡς τὴ Σαγιαδά, εἶναι τὰ πρῶτα καὶ τὰ ἄλλα ἀπὸ τὰ λιμάνια Δραγομέστι, Σάλωνα, Ἄσπρα σπίτια, Μεσολόγγι καὶ Πεζούλια εἶναι, ἐν μέρει, σκληρὰ, ἄλλα δὲ μαλακά, χωρὶς ἀναμειξεις καὶ ἀκαθαροῦς. Ἐχῶ ἰδίᾳ ἀπὸ τὰ μυλακά, εἶναι ὅμοια μὲ τῆς Ἄρτ. Τὸ φορτίο θὰ πρέπη νὰ ζυγίσῃ 300 λίβρες, τουλάχιστο. Ἀπὸ τὰ σκληρὰ δὲ μπορῶ νὰ ἰδῶ, μὲ βεβαιώνουν ὅμως ὅτι εἶναι ἐπίσης ὠραῖα καὶ καθαρότερα. Ἀνάμεσα Σαγιαδά καὶ κόλπο (Πρόβεζας) μποροῦσε νὰ σηκώσῃ κανεὶς 35000 40000 φορτία σιταριοῦ, στὰ δὲ ἄλλα λιμάνια, πολὺ πιδ πάνω ἀπ' αὐτὴ τὴν ποσότητα. Δὲν ὑπάρχει ἄλλη περιοχὴ τόσο πλούσια, ὅσο αὐτὴ.

Μέτρο εἶναι τὸ μόδι. Τετρακόσια μόδια κάνουν 400 φορτία καὶ κάτι παραπάνω. Ἡ τιμὴ εἶναι ὡς τώρα 6 λίρες (τουρνοῦζ) τὸ μόδι. Σὰς προειδοποιῶ, κύριοι, ὅτι γιὰ τὸν κόλπον αὐτὸ χρειάζονται μικρὰ πλοῖα, τὸ πολὺ 1000 φορτίων καὶ (μεγαλειτέρα) σκάφη γιὰ τὰ ἄλλα (λιμάνια), ποὺ εἶναι πολὺ ἀσφαλῆ καὶ ἱκανὰ νὰ δεχθοῦν καράβια 400 τόννων. Μπορεῖ νὰ εἶναι κανεὶς βέβαιος ὅτι θὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ποσότητα ποὺ θέλει, δίδοντας προκαταβολές. Οἱ ἀρχὲς εἶναι στὸ σημεῖο αὐτὸ, ἀπαραβίαστες. Ὁ κόλπος δὲν ἔχει πειρατές, τῆς Σένια¹ ἢ ἄλλους κουρσάρους.

Τὸ κερὶ ποὺ συλλέγεται ἐδῶ εἶναι λίγο, ἀλλὰ ὑπάρχει στὰ Γιάννενα, ποὺ εἶναι τόπος μεσόγειος, μιὰ μέρα ἀπόστασι, ὅπου θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ κἀν μιὰ ποσότητα, ποὺ θὰ σὰς φανῆ ἐκπληκτικὴ, ὅπως μοῦ φάνηκε κι' ἐμένα. Ὡστόσο τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀναμφίβολο, γιὰτὶ μπορεῖ κανεὶς, ἂν θέλῃ, νὰ σηκώσῃ πάνω ἀπὸ 6000 κινιάλια ἐμπορεύματα, ἀπὸ τὰ ὠραιοτέρα τῆς Ἀνατολῆς. Ἐρχεται ἀπὸ τὴ Βλαχία, τὴ Μολδαβία, τὴ Βοσνία. Ἡ τιμὴ δὲ θὰ ὑπερβῇ τὰ 90-92 ἄσπρα τὴν ὀκά, παραδοτέο στὸ πλοῖο, χρειάζεται ὅμως (νὰ δοθοῦν) ἐγκαιρῶς οἱ διαταγές, γιὰ νὰ τὸ σηκώσῃ κανεὶς καὶ νὰ τὸ φορτώσῃ τὸ Φεβρουάριο, γιὰτὶ ἂν περάσῃ ὁ καιρὸς αὐτὸς πουλιέται τὸ καλλίτερο μέρος. Ἔτσι, ἂν οἱ τιμὲς σὰς συμφέρουν καὶ

1. Παραλιακὴ πόλη τῆς Δαλματίας, μεγάλο ληστοπειρατικὸ κέντρο τῆς ἐποχῆς.

σχεδιάζετε (ν' αγοράσετε) μπορείτε, κύριοι, να πάρετε τα μέτρα σας, σύμφωνα με τα παραπάνω. Στην τιμή δεν έχετε να προσθέσετε, παρά 30/0 τελωνείο, τα προξενικά και προμήθεια.

Μπορεί ακόμα να σηκώση κανείς 3 ως 4000 βοιβαλοδέσματα βάρους από 14 ως 18 λίβρες, προς 4 το πολύ 4¹/₂ πιάστρα. Τα κουβαλοῦσαν ως τώρα στη Ραγούζα και στην Ἀγκώνα, όπου τα πουλοῦν τρία φλουριά. Ὑπάρχει αρκετὸ κινάβαρι. Μπορεῖ νὰ προμηθευθῆ κανεῖς 200 κινάλια τουλάχιστον, πρὸς μίαν ὡς 3 λίβρες τουρνοναξ τὴν ὀκά. Ἡ ἀφθονία ρυθμίζει τὴν τιμὴ. Εἶναι καθαρότερο καὶ ὠραιότερο ἀπὸ τῆς Ἀλικάντης....

....Τὸ χοντρὸ μαλλί, παρόμοιο πρὸς τοῦ Δυρραχίου κοστίζει 7-10 λίβρες τουρ. τὸ κιντάλι. Συλλέγεται κάθε χρόνον, ὡς 8000 καντάρια. Τὸ φίνο μαλλί, ποὺ χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ κατασκευάζουν στὴ Βενετία τὰ παδοβάνικα μάλλινα ὑφάσματα, εἶναι 18 λίβρες τὸ κιντάλι καὶ θὰ μπορούσε νὰ σηκώση κανεῖς πάνω ἀπὸ 4 ὡς 6000 κιντάλια.....

.....Εἴμαστε τῶρα στὶς παραμονὲς τῆς ἐσοδείας τῶν καπνῶν. Δὲν ἀγνοεῖτε, κύριε, ὅτι γίνονται δύο ἐσοδεῖες. Ἡ μία στὸ τέλος τοῦ μηνὸς αὐτοῦ, ποὺ εἶναι καὶ ἡ καλλίτερη σὲ ποιότητα καὶ ἡ ἄλλη πρὸς τὶς ἀρχές Ὀκτωβρίου. Ὑπάρχουν τρεῖς ποιότητες. Ἡ πρώτη πουλιέται κανονικὰ 10-12 ὀκάδες τὸ πιάστρο. Ἡ δεύτερη, 14 ὀκάδες τὸ πιάστρο καὶ ἡ τρίτη 18-20. Λογαριάζετε ὅτι συλλέγονται κανονικὰ πάνω ἀπὸ 15.000 κιντάλια. Τὸ ἐμπόριο αὐτὸ γενότανε ὡς τώρα ἀπὸ τοὺς Βενετούς, μπορούμε δὲ νὰ τὸ κανονίσουμε καλλίτερα ἀπ' αὐτούς, γιὰτὶ πληρώνουν 40/0 (τελωνεῖο) ἐνῶ ἐμεῖς πληρώνουμε μόνο 30/0. Ἐξ ἄλλου μισοῦνται ἀπὸ τοὺς Τούρκους τόσο, ὅσο ἐμεῖς ἀγαπιόμαστε. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἔχουν γραφεῖν, οὔτε ἐδῶ, οὔτε στὴ λοιπὴ χώρα, εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ἐμπορεύωνται τυχοδιωκτικὰ, χάρις στὰ μέτρα ποὺ παίρνουνε γι' αὐτούς ἡ Γένοβα καὶ ἡ Ἰσπανία. Ἄν ἡ ἀγορὰ σὰς συμφέρη, μπορείτε νὰ στηρίζετε σὲ ὅ,τι ἔχω τὴν τιμὴ νὰ σὰς τονίσω.

Μπορεῖ νὰ σηκώση κανεῖς 4.000 κιντάλια ρύζι πρὸς 4,10 ὡς 5 λίβρες τὸ κιντάλι. Εἶναι τόσο καλὸ, ὅσο καὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἂν καὶ λίγο πιὸ μαλακὸ ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας.

Ἄν τὸ πλοῖο μὲ τὸ ὁποῖο ἐφθασα ἐδῶ, ἔφερε 20 μπάλες λοντρίνια, πρῶτα καὶ δεύτερα, στερεὰ, 10 δέματα πιπέρι, μιὰ ἀρκετὴ ποσότητα μοσχοκάρυδο, γαρύφαλλα καὶ κανέλλα, 100 κιντάλια χοντρὰ σκάγια, ποὺ τὰ μικρότερα τους νὰ εἶναι κατάλληλα γιὰ πέρδικες, ἄλλα 100 κιντάλια μολύβι σὲ ράβδους, 15 κιντάλια ζάχαρη σὲ κομμάτια τῆς μῆς λίβρας, μπορούσε νὰ καταναλωθοῦν ὄλα, ἐπειδὴ ὁ τόπος στερεῖται ὄλως διόλου. Θὰ πετύχαινε δὲ κανεῖς, ἀπὸ τὸ πρῶτο εἶδος, τὰ λιντρίνια, 360 ἄσπρα τὸ μπράισο¹, τοῦ ὁποῖου τρία ἰσοῦνται πρὸς μίαν κὰν ντὲ Μάρς², 290-300 ἄσπρα ἀπὸ τὰ δεύτερα, 140 ἄσπρα τὴν ὀκά ἀπὸ τὸ πιπέρι 9 πιάστρα τὴν ὀκά ἀπὸ τὸ μοσχοκάρυδο, τὰ γαρύφαλλα καὶ τὴν κανέλλα, 30 ἄσπρα τὴν ὀκά ἀπὸ τὰ σκάγια ποὺ ἔρχεται 5 ἡ λίβρα, 28 ἄσπρα ἀπὸ τὸ μολύβι σὲ ράβδους, 28 ἄσπρα ἀπὸ τὴ ζάχαρη, 130 ἄσπρα τὴν ὀκά.

Ἄν οἱ τιμὲς αὐτὲς σὰς ἀρέσουν, θὰ μπορούσατε νὰ στείλετε τὶς ὡς ἄνω ποσότητες, πρέπει ὅμως νὰ εἶναι ὁ ἀνθὸς ἀπὸ τὰ ἐμπορεύματα, πρὸ παντὸς τὰ ὑφάσματα, ποὺ οἱ ντόπιοι τὰ γνωρίζουν τέλεια, ἐπειδὴ δὲν ξοδεύουν παρὰ μόνο γι' αὐτά. Πρέπει νὰ εἶναι στὰ ἴδια χρώματα (ποὺ εἶναι καὶ τὰ ἀποστειλλόμενα) στὴν Κων/πολη καὶ στὴ Σμύρνη. Τρεῖς μπάλες ὠραιὲς λόντρες ποὺ πουλιότανε ἐπίσης ἀπὸ 85 ὡς 90 πιάστρα τὸ τόπι. Πρέπει ὅμως νὰ εἶναι σὲ καλὴ ποιότητα, γιὰτὶ ὅ,τι εἶχε σιαλεῖ ὡς τώρα ἦτανε ἀσχημὸ.

1. Μέτρο μήκους ποὺ ἰσχύει καὶ σήμερα σὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ Ἐπτάνησα, ἴσο πρὸς 0,68 τοῦ μέτρου.

2. Μέτρο μήκους στὴ Γαλλία, ἰσοῦμενο πρὸς 1,78 ὡς 2,98 μέτρα.

Ἡ περιοχή αὐτὴ θὰ κατανάλισκε, τὸ χρόνο, μὲ τις παραπάνω τιμές, θεωρούμενες ὡς καιῶτατες, 150 μπάλες λοντρίνια 40 ὤς 50 μπάλες πρῶτα στερρα καὶ 80 δεύτερα, μαζί μὲ 20 μπάλες λόντρες, 40 δέματα πιπέρι, 25 κιντάλια γαρύφαλλο, μοσχοκάρυδα καὶ κανέλλα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα, μισὰ γαρύφαλλα καὶ τὸ ὑπόλοιπο ἀπὸ 1/4 στὸ κάθε εἶδος 100 κιντάλια σκάγια, 100 κιντάλια μολύβι σὲ ράβδους, 100 κιντάλια κασσίτερο σὲ ράβδους πρὸς 120 ἄσπρα τὴν ὀκά. Ὅπως ὁμως σὰς ἐτόνισι, χρειάζεται ἐμπόρευμα καλὸ καὶ ὠραῖο, σημειώστε δὲ ὅτι πρέπει νὰ φτάσῃ τὸν Ἀπρίλη γιὰ νὰ καταναλωθῇ τέλος Σεπτεμβρίου στὶς ἐμποροπανηγύρεις, τὶς ὁποῖες οἱ ἔμποροί μας καὶ οἱ ἔμποροι ἀπὸ τὰ Γιάννενα κάνουν στὶς διάφορες περιοχές, ἀπὸ τὸ Μάιο ὤς τὸ τέλος τοῦ μηνὸς Σεπτεμβρίου, γιὰ νὰ εἰσπραχθῇ τὸ χρέημα καὶ νὰ διατεθῇ σὲ σιτάρι, κερὶ, καπνὸ καὶ ἄλλα εἶδη, πού ἡ ἐσοδεῖα τους θὰ ἔχῃ τελειώσῃ τότε. Ἡ κατανάλωσι δὲν εἶναι μεγάλη τὸν καιρὸ αὐτό, ἂν καὶ ὁποιαδήποτε ἐποχὴ καὶ ἂν εἶναι, τὰ τοποθετεῖ κανεὶς ἔναντι σὲ ἄλλα ἐμπορεύματα, δίνοντας τὰ μισὰ τοῖς μετρητοῖς.

Τὸ φῖνο καὶ καλῆς ποιότητος λουλάκι ἀξίζει 15 ὡς 16 πιάστρα ἢ ὀκά. Τέσσερις κάσσεσ ἐὰν ἀρκούσανε γιὰ μιὰ πρώτη ἀποστολὴ, ἂν καὶ γίνεται μεγάλη κατανάλωσι στὸν τόπο. Τὸ χρησιμοποιοῦν γιὰ νὰ χρωματίζουν τὰ μαμπακερά.

(Ἐπιστολὴ τοῦ Ντιὺ Μπροκά — 1706 — στὴν ὁποία παραπονεῖται γιὰ τὸ ἔμπορον τῆς Μασσυλίας δὲν ἔρχονται νὰ ἐμπορευθῶν, ἐνὼ τὸ κέρδος θὰ εἶναι 600/0 στὰ σιτάρια, 4000/0 στὸν καπνὸ σὲ φύλλι, 380/0 στὰ λοντρίνια, 500/0 στὶς λόντρες. Δίνει καὶ τιμὲς διαφόρων εἰδῶν: Πιπέρι 20 δεκάρες ἢ λίβρα, κανέλλα — γαρύφαλλο — μοσχοκάρυδο 9 λίρες τουρνουὰς ἢ λίβρα, τὰ σκάγια 25 λίρες τουρνουὰς τὸ κιντάλι, ζάχαρη 20 δεκάρες).

Ἄρτα, 10 Ὀκτωβρίου, 1730. (Ἐπιστολὴ τοῦ Ντιὺ Μπροκά πρὸς τὸν κόμητα Μωρεπά. Σ' αὐτὴν ἐξηγεῖ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἀρνήθηκε νὰ ἐκπροσωπεῖ καὶ τὰ αὐστριακὰ συμφέροντα στὴν περιοχή τῆς Ἄρτας).

Ἄρτα 20 Μαΐου 1751

Ἐκλαμπρότατε,

Οἱ καταπιέσεις τῶν Διοικητῶν τῆς Ἄρτας καὶ τῶν Ἰωνιῶν πάνω στὸν πληθυσμὸ, καθὼς καὶ οἱ ἐκβιασμοὶ τῶν Ἀλβανῶν ἀπὸ δεκαετίας κ' ἐδῶ, ὠδηγήσανε τὸν τόπο στὴν ἐσχάτη ἀθλιότητα. Τὰ σπίτια καὶ οἱ ἐξοχὲς εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἀκατοίκητα καὶ ἔρημα. Πολλοὶ πτωχοὶ κάτοικοι κατεστραμμένοι ἀπὸ τοὺς βαρεῖς φόρους, τὰ τεράστια καὶ ἄδικα ἐξοδα πού ἐπιβάλλουν στὴν κοινότητα, ἀρχίσανε νὰ διαβαίνουνε τὸ Ρουβίκωνα, πήραν δηλαδὴ τὸν ἀπαῖσιο δρόμο τῆς ἀποστασίας. Τὸ ἐμπόριο ἔχει περιορισθεῖ ἐξαιρετικὰ, ἐλαττώθηκε, νὰ ποῦμε, στὸ μῆδέν. Ἐνας πρόξενος τοῦ Λιβόρνο πού ἦταν ἐδῶ, ἀποτραβήχτηκε καὶ μετατέθηκε ἀργότερα στὸ προξενεῖο τῆς Τρίπολης, στὴ Βερβερία. Ἐνας Ἕλληνας, ἀνθρώπος τοῦ λαοῦ, ἐκτελεῖ πρὸς τὸ παρὸν τὰ καθήκοντα τοῦ αὐστριακοῦ προξένου κ' ἕνας ἄλλος Ἕλληνας, ὑπῆκοος τοῦ Σουλτάνου, τὰ καθήκοντα τοῦ προξένου Νεαπόλεως καὶ Ραγούζης (ὁ τελευταῖος αὐτὸς πὺν ἦτανε Ραγουζιώτης, ἔφυγε ἐπίσης ἀπ' ἐδῶ) Δὲν μένω παρὰ ἐγώ, ὁ ὁποῖος, ἀπασχολημένος ὀλοκληρωτικὰ στὴν ὑπηρεσία αὐτοῦ τοῦ ἀχάρουτου ἐπαγγέλματος, δὲν ἔχω ἄλλα εἰσοδήματα παρὰ τὴν καλὴ θέλησι τοῦ Βασιλέως ἀπέναντι στοὺς πιστοὺς ὑπῆκοὺς καὶ ὑπηρετάς, καθὼς καὶ τὴν καλὴ θέλησι τῆς Ἐκλαμπρότητός του.

Ἐπογο. ΜΠΟΥΓΓ

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΑ ΤΖΟΥΜΕΡΚΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΩΣ ΤΟΝ ΑΔΗ ΠΑΣΑ

ΦΙΛΙΠΠΟΥ Δ. ΚΟΛΟΒΟΥ

Με την άλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ ἑλληνικὸς πνευματικὸς πολιτισμὸς, ὑπερχιλίων χρόνων, διέκοψε τὴν πορεία του καὶ ἀνέστειλε τὴν ἀποστολὴ του ὡς τὸ 1821, ἤτοι 368 ὀλόκληρα χρόνια.

Οἱ αἰῶνες 15ος καὶ 16ος, πού ἀκολούθησαν μετὰ τὴν ἄλωση, εἶναι αἰῶνες σκοτεινοὶ γιὰ τὴν Παιδεία τοῦ Ἔθνους. Τὰ σχολεῖα ἐκλείσαν, οἱ δὲ πνευματικὲς δυνάμεις μετανάστευσαν σὲ ξένες χώρες, ἢ ἔμειναν ἐλάχιστες, χωρὶς συνοχὴ καὶ ἀνίκανες νὰ συνεχίσουν τὸν πνευματικὸν μας πολιτισμὸν.

Κατὰ τὸν ἱστορικὸ Κ. Παπαρρηγόπουλο, τόση ἦταν ἡ ἀμάθεια κατὰ τὴν 15ῃ καὶ 16ῃ ἑκατονταετηρίδα ὥστε: «Μόνον τὰ Πατριαρχικὰ ἔγγραφα ἔσωζον ἔτι εὐπρέπειάν τινα καὶ κοσμιότητα· ἀλλ' οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ αὐτοὶ πολλὰκις οἱ τῶν ἐπιφανεστέρων μητροπόλεων ἀρχιερεῖς, ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐντελῶς ἀπαίδευτοι...»¹.

Καὶ ἄλλου ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος γράφει: «Κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα τῆς δουλείας οἱ πεπαιδευμένοι Ἕλληνες εἰς ὅλον τὸ Ἔθνος ἀνῆρχοντο εἰς 230. Τὴν ἔλλειψιν τῆς μορφώσεως τοῦ Ἔθνους, ἡσθάνθησαν πάντες ἀλλὰ περισσότερον ὅλων τὸ Πατριαρχεῖον. Ἔνεκα τούτου ὁ Πατριάρχης Ἱερεμίας ὁ μεγαλοπρεπῆς (ὁ Τρανός) τὸ ἔτος 1593 συνεκάλεσεν Ἱερὰν Σύνοδον εἰς τὸ μετόχιον τοῦ Παναγίου Τάφου καὶ ἔλαβεν τὴν ἐξῆς ἀπόφασιν: «Ἐκαστον ἐπίσκοπον ἐν τῇ ἑαυτοῦ παροικίᾳ φροντίδα καὶ δαπάνην τῶν δυναμένων ποιεῖν, ὥστε τὰ θεῖα καὶ ἱερὰ γράμματα διδάσκεισθαι βοηθεῖν δὲ κατὰ δύναμιν τοῖς ἐθέλουσιν διδάσκειν καὶ τοῖς μθεῖν προαιρουμένοις ἐὰν τῶν ἐπιτηδείων χρειαν ἔχωσιν»².

Ἔτσι ὁ κλῆρος γίνεται ὀδηγὸς καὶ στήριγμα τοῦ δούλου Ἔθνους. Καὶ τὸ «Κρυφὸ Σχολεῖον» εἶναι γιὰ τὴν περίοδον ἐκείνην τὸ μοναδικὸν σχολεῖον, μέσα στὸ ὁποῖο οἱ μικροὶ ραγιαῖδες πληροφοροῦνται γιὰ τὰ περασμένα μεγαλεῖα τοῦ ἔθνους. Οἱ ἀπλοῖκοι ρυσοφῆροι διοχετεύουν ἱερὸ ἐνθουσιασμὸν στὰ σκλαβόπουλα, καὶ διαποτίζονται ἀπὸ τὸ κρυφὸ σχολεῖον τὰ εὐρύτερα λαϊκὰ στρώματα καὶ διασώζονται τὰ ἔθνικα ἰδανικά. Ὁ ἱστορικὸς Διονύσιος Κόκκινος γράφει σχετικὰ: «Ἀλλὰ ὁ παπᾶς κάτω ἀπὸ τὰ ράκη τοῦ ράσου του κρατεῖ τὸ ψαλτῆρι καὶ πηγαίνει νὰ μάθῃ τὰ παιδιὰ, πού τὸν περιμένουν, νὰ διαβάζουν. Ὅμιλεῖ ἀκόμη εἰς τὰ παιδιὰ καὶ διὰ τοὺς μεγάλους ἀνθρώπους, πού ἐδόξασαν ἄλλοτε αὐτὸν τὸν τόπον. Διδάσκει τὴν ὀλίγην ἱστορίαν, πού γνωρίζει καὶ αὐτός. Τὸ κρυφὸ σχολεῖον δὲν εἶναι θρύλος. Τὸ συνετήρησε, παρὰ τὰς καταδιώξεις, ὁ βαθύτατος πόνος τοῦ τυραννομένου ἔθνους νὰ ὑπάρξῃ»³.

1. Κ. Παπαρρηγόπουλου: Ἱστορία Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Τόμος 5ος, σελ. 608.

2. » » » » » 6ος, » 608.

3. Διονυσίου Κοκκίνου: Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, Τόμος Α', σελ. 25.

Ἡ ἱστορία τῆς Παιδείας στὴν περιοχὴ Τζουμέρκων, κατὰ τὴν πρὸ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ περίοδο, ἐξακολουθεῖ ἀκόμη νὰ εἶναι σκοτεινὴ. Οἱ ὄλγοι ποὺ ἤξεραν γραφὴ καὶ ἀνάγνωση, ὀλίγα θρησκευτικὰ καὶ ὀλίγη ἱστορία, τὰ ἔμαθαν ἀπὸ τοὺς παπᾶδες τῶν χωριῶν κι ἀπὸ τοὺς καλογῆρους τῶν μοναστηριῶν, στὰ κρυφὰ σχολεῖα.

Μόνο γιὰ τὴν παιδεία στὶς Καλαρρύτες γράφει ὁ Τρύφων Εὐαγγελίδης τὰ ἐπόμενα :

«Καλαρρυτῶν (σχολή)· συνέστη μεσοῦντος τοῦ ΙΗ' αἰῶνος καὶ διδάσκαλοι ἐχρημάτισαν ἀπὸ τοῦ 1790 ὁ Παπαγεωργίου, μεθ' ὃν ὁ μθητῆς τῆς Παλαμαίας σχολῆς Μεσολογγίου Ἀναστάσιος Μπεκιάρης ἀπὸ τοῦ 1808-1812. Διετηρήθη μέχρι τοῦ 1821, διδάσκοντος τοῦ Γεωργίου Σγούρου. Ἀλλὰ τὸ 1821, τῶν Ἀλβανῶν εἰσβαλόντων, ἐσχόλασε καὶ ἀνασυνέστη μετὰ τὸ 1828. Ἀγνοοῦμεν τὰ ὀνόματα τῶν διδασκάλων»⁴.

Ὁ ἱστοριοδίφης Γυμνασιάρχης Χρῆστος Σούλης ἀσχολούμενος γιὰ τὴν παιδεία στὰ Τζουμέρκα κατὰ τὰ χρόνια ἐκεῖνα γράφει :

«Ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἱστορία τῆς περιοχῆς ταύτης μᾶς εἶναι ἐντελῶς σκοτεινὴ. Οὐδεμίαν μαρτυρίαν ἔχομεν οὔτε διὰ τὰ σχολεῖα τῶν κυριωτέρων κωμοπόλεων τῆς ἐπαρχίας ταύτης Ἀγνάντων, Πραμάντων καὶ Βουργαρελίου. Δυνάμεθα ὅμως νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν ἐνδείξεων, ὅτι πρὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἐλάχισα ἀντὶα τῶν Τζουμέρκων εἶχον σχολεῖα. Οἱ ἐλάχιστοι ποὺ ἐγνώριζον γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν ἐμάνθανον ταύτην ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς τῶν χωριῶν καὶ τοὺς μοναχοὺς τῶν μονῶν. Αἱ μοναὶ τῆς Βίλιζας, τῆς Κιπίνιας, τῶν Μελισσουργῶν, τῶν Σχορετσάνων, τῶν Ραφτανάλων, τῶν Γοργιανῶν, τοῦ Βουργαρελίου, τῶν Θεοδωριάνων καὶ ἄλλαι οὐκ ὀλίγον συνετέλεσαν εἰς τὴν διάδοσιν τῆς παιδείας καὶ τῶν γραμμάτων εἰς τὰ Τζουμέρκα, χρησιμεύουσαι ὡς σχολεῖα»⁵.

Στὸ «Δοκίμιον» ὁ λόγιος Μητροπολίτης Ἄρτης Σεραφεῖμ Ξενοπούλος, σχετικὰ μὲ τὴν παιδεία στὰ Θεοδώριανα, γράφει τὰ ἐπόμενα :

«...Πλησίον τοῦ χωρίου (Θεοδώριανα) κεῖται ἱερὸν Μονῆδριον σεμνυνόμενον εἰς τὸ γενέθλιον τῆς Θεοτόκου, οἰκοδομηθὲν κατὰ τὸ ἔτος 1793 παρὰ τοῦ ἡγουμένου Ἀνθίμου, ὅστις ἠλοδομήσατο δαπάνῃ τοῦ Μονηδρίου καὶ ἀλληλοδιδασκτικὴν σχολήν»⁶.

Ἀκόμη ἡ παιδεία στὰ Τζουμέρκα εἶναι φυσικὸ νὰ δέχτηκε αὐτὴν τὴν ἐποχὴ ἐπίδραση τῶν σχολειῶν τῆς Ἄρτας καὶ τῶν Ἰωαννίνων. Σχετικὰ μὲ τὴν ἴδρυση σχολῆς στὴν Ἄρτα ὁ Ἀραβαντινὸς γράφει : «Ὡς ἱδρυτῆς τῆς πρώτης σχολῆς ἐν Ἄρτῃ φέρεται ὁ Μανολάκης, ἔμπορος γουναρικῶν ἐκ Καστορίας, ὁ ὁποῖος τὸ 1662 ἴδρυσεν σχολὴν ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, προτροπῇ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Νεκταρίου»⁷.

Αὐτὴν τὴν ἐποχὴ ἱδρύεται στὰ Γιάννινα ἡ πρώτη σχολή. Ὁ ἱστορικὸς Διονύσιος Κόκκινος γράφει :

«Ἄλλ' ἡ πραγματικὴ ἐστία τῆς ἐλληνικῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως ὑπῆρξαν τὰ Ἰωάννινα. Ἡ πρώτη σχολὴ τῆς ἀκμαζούσης πόλεως ἱδρύθη τὸ 1676 ἀπὸ τὸν ἐγκατεστημένον εἰς τὴν Ἐνετίαν πλοῦσιον Ἰωαννίτην Μάνον Γκιούμαν ἢ Γιόνμυ, διαθέσαντα πρὸς τοῦτο εἴκοσι χιλιάδας δουκάτα»⁸.

Ἐχομε λοιπὸν γραπτὰ στοιχεῖα γιὰ τὰ σχολεῖα ποὺ λειτουργοῦσαν στὰ

4. Τρύφ. Εὐαγγελίδης : Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τόμος Α', σελ. 180.

5. Χρίστου Ι. Σούλη : Σημειώσεις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παιδείας Ἄρτης Τζουμέρκων, περιοδικὸν Τζουμερκιώτικα καὶ Ἄρτινὰ Νέα, τεῦχος 2ον, 1932.

6. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου : Δοκίμιον ἱστορικῆς τιнос περιλήψεως Ἄρτης καὶ Πρεβέζης 1884, σελίδες 23 καὶ 24.

7. Π. Ἀραβαντινοῦ : Χρονογραφία Ἀθῆναι 1856, τόμ. Β', σελ. 23.

8. Διον. Κόκκινου : Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις. τόμος Α', σελ. 31.

Τζουμέρκα πρὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, μόνο γιὰ τὶς Καλαρρυτίες καὶ τὰ Θεοδώριανα. Μποροῦμε ὁμῶς νὰ συμπεράνωμε ὅτι οἱ μεγάλες κωμοπόλεις Συρράκου, Ἄγναντα, Πράμαντα, Μελισσουργοί, Δροσοπηγή, Καταρράκτης, καὶ ἄλλες, θὰ εἶχαν σχολεῖα, ἀφοῦ εἶχαν οἱ μικρότερες ἢ ἴσες μὲ αὐτές. Ἀκόμη καὶ διότι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη συστήθηκαν πολλὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, ὅπως βεβαιώνει ὁ Παπαρρηγόπουλος γράφοντας :

«Ἄλλ' ἀπὸ τῆς 17ης ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβηλον ὄψιν διὰ τῆς βχθμιαίας συστάσεως καὶ ἀναπτύξεως πολλῶν ἑλληνικῶν σχολῶν ἀπανταχοῦ τῆς ἑλληνικῆς ἡπείρου. Εἰς τὴν σωτήριον ταύτην τροπὴν συνετέλεσε βεβαίως τὸ ἐπιεικέστερον ὅπως οὖν πολιτεύμα ἔπερ ἢ Ἰ. Πύλη ἐνόμισε τότε συμφέρον ἐκυτῆ νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τοὺς ραγιαδες καὶ ἢ ἐντεῦθεν ἐπελθούσα σχετικὴ τις αὐτῶν ἄνεσις»⁹.

Ἄλλὰ τὴ σημαντικώτερη προσφορά εἰς τὴν ἔδραση σχολείων αὐτὰ Τζουμέρκα, ὅπως καὶ σὲ ἄλλες περιοχὰς τοῦ δούλου ἔθνους, τὴν ὀφείλομε στὸν ἐθναπόστολο ἱεροκλήρικα Κοσμᾶ τὸν Αἰτωλό, τὸν Παῦλο τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ, τὸν Πάτερ Κοσμᾶ, ὅπως τὸν εἶπε ὁ λαός.

Ὁ 17ος αἰώνας καὶ ὁ 18ος εἶναι γιὰ τὴν Ἑπειρο οἱ σκληρότεροι ὡς πρὸς τὸν ἐξισλαμισμὸ τῆς καὶ τὸν ἐξαλβανισμὸ τῆς. Ὁ Ἑπειρώτης Πατριάρχης Σερραφείμ ὁ Βος ὁ Ἀρβανίτης, ἀπὸ τὸ Δέλβινο, παρῶντε τὸν πόθο τοῦ Κοσμᾶ νὰ κάμῃ τὶς περιουσίαι του, ἰδίως εἰς τὴν Ἑπειρο, ποὺ κινδύνευε περισσότερο. Ὁ Κοσμᾶς, ἡπειρώτης τὴν καταγωγὴν, ἀπὸ τὸ Γραμμένο, προσέφερε τὶς μεγαλύτερες ὑπηρεσίας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, στὸ Γένοσ, εἰς τὴν Ἑπειρο¹⁰. Κηρύττει καὶ συνιστᾷ τὴ δημιουργία σχολείων. Ὁ Μητροπολίτης Φλωρίνης Αὐγουστίνος Καντιώτης γράφει : «Χάρις εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ Ἁγίου 210 Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἐκτίσθησαν, ὡς καὶ 1.100 ἄλλα κατώτερὰ σχολεῖα ἤρχισαν νὰ λειτουργοῦν, εἰς τὰ ὅποια ἐδιδάσκοντο οἱ ἑλληνοπαῖδες ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν. Φῶς ἔλαμψεν εἰς τοὺς ἐν τῷ ζοφερῷ σκότει τῆς ἀμαθείας καθημένους, φῶς Χριστιανικῆς παιδείας, τὸ ὅποῖον ἤναψεν ὁ πυρφόρος Ἅγιος»¹¹.

Καὶ ὁ Διονύσιος Κόκκινος γράφει διὰ τὸν Ἅγιον Κοσμᾶν : «Ὀλίγας δεκαετίαι ἀργότερα μία ἄλλη ἀποστολικὴ μορφή συναγεῖρει τὰ πλήθη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Εἶναι ὁ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός. Εἶναι κήρυξ τοῦ εὐαγγελικῆς λόγου... Οἱ λόγοι του εἶναι πύρινοι. Μαγεύει τὰ πλήθη. Διδάσκει τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἀδελφότητα, καὶ συμβουλεύει παντοῦ ν' ἀνεγείρουν σχολεῖα... Ὁ Κοσμᾶς δὲν ἐκήρυσσε τὴν ἐπανάστασιν, ἀλλ' ἐρριπτεν ἐπὶ τῆς ζωῆς φῶς καὶ καθίστα τὸν ἑλληνικὸν κόσμον ἱκανὸν ν' ἀντιληφθῆ τὴν κατάστασιν του. Διακόσια δέκα σχολεῖα συνεστήθησαν εἰς τὰς ἑλληνικὰς κοινότητας, κατὰ προτροπὴν τοῦ Κοσμᾶ. Διακόσιαι δέκα μικραὶ ἐστὶαι ἑλληνικαὶ φωτός»¹².

Στὰ Θεοδώριανα εἶναι ζωντανὴ ἀκόμα ἡ παράδοση ὅτι ὁ μέγας Ἅγιος καὶ ἱεροκλήρικας Πάτερ Κοσμᾶς κήρυξε εἰς τὴν αὐτὴ τῆς πηλιᾶς Ἐκκλησίας καὶ ἐξομολόγησε τοὺς κατοίκους. Οἱ κάτοικοι τοῦ ἔδωσαν δῶρο ἀπὸ δυὸ πρόβατα. Ὁ Ἅγιος τὰ χάρισε εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου γιὰ νὰ πληρώσῃ τὸ δάσκαλο. Ἀκόμα καὶ σήμερον σώζονται τὰ πρόβατα τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐνισχύονται μὲ δωρεὰς τῶν κατοίκων.

Ἀπὸ τὶς περίφημες «ΔΙΔΑΧΕΣ» τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, ποὺ περιέχονται εἰς τὸ βιβλίον «Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός» τοῦ Σου Μητροπολίτη Φλωρίνης Αὐγουστίνου Καντιώτη, μεταφέρουμε ἐδῶ μερικὰ ἀποσπάσματα, ποὺ ἀφοροῦν τὴν Παιδείαν :

9. Κ. Παπαρρηγόπουλος : Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τόμος 5ος, σελ. 608.

10. Γ. Ἀθ. Οἰκονόμου : Ἀπὸ τῆς Χριστιανικῆς ἱστορίας τῆς Ἑπείρου, περιοδικὸν «Ἑπαιρωτικὴ Ἔστια» Ἰωαννίνων, σελ. 126.

11. Αὐγουστίνου Ν. Καντιώτου, Μητροπολίτου Φλωρίνης, Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός. Ἀθήνα 1971, σελὶς 45.

12. Διονυσίου Κοκκίνου : Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, τόμος Α', σελ. 28.

« — Ἐχετε σχολεῖον ἐδῶ εἰς τὴν χώραν σας νὰ διαβάζουσι τὰ παιδιὰ ;

— Δὲν ἔχομεν, ἄγιε τοῦ Θεοῦ.

— Νὰ μαζευθῆτε ὅλοι νὰ κάμετε ἓνα σχολεῖον καλόν, νὰ βάλετε καὶ ἐπιτρόπους νὰ τὸ κυβερνοῦν, νὰ βάνουν διδάσκαλον νὰ μαθάνουν ὅλα τὰ παιδιὰ γράμματα, πλούσια καὶ πτωχά. Διότι ἀπὸ τὸ σχολεῖον μαθάνομεν τί εἶναι Θεός, τί εἶνε Ἁγία Τριάς, τί εἶνε Ἄγγελοι, δαίμονες, παράδεισος, κόλασις, ἀρετὴ, κακία· τί εἶνε ψυχὴ, σῶμα κ.λ.π. Διότι χωρὶς σχολεῖον περιπατοῦμεν εἰς τὸ σκότος· ἀπὸ τὸ σχολεῖον ἀνοίγει τὸ μοναστήριον. Ἄν δὲν ἦτο σχολεῖον, ποῦ ἤθελα μάθει ἐγὼ νὰ σᾶς διδάσκω ; ».

(Ἀπὸ τὴν Α' Διδαχὴ, σελὶς 114).

«...Νὰ σπουδάζετε καὶ σεῖς, ἀδελφοί μου, νὰ μαθάνετε γράμματα ὅσον ἡμπορεῖτε. Καὶ ἂν δὲν ἐμάθετε οἱ πατέρες, νὰ σπουδάζετε τὰ παιδιὰ σας, νὰ μαθάνουν τὰ ἑλληνικά, διότι καὶ ἡ Ἐκκλησία μας εἶνε εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Καὶ ἂν δὲν σπουδάσης τὰ ἑλληνικά, ἀδελφέ μου, δὲν ἡμπορεῖς νὰ καταλάβῃς ἐκεῖνα ὅπου ὁμολογεῖ ἡ Ἐκκλησία μας. Καλύτερον, ἀδελφέ μου, νὰ ἔχῃς ἑλληνικὸν σχολεῖον εἰς τὴν χώραν σου, παρὰ νὰ ἔχῃς βρύσας καὶ ποτάμια· καὶ ὡσὰν μάθῃς τὸ παιδί σου γράμματα, τότε λέγεται ἄνθρωπος. Τὸ σχολεῖον ἀνοίγει τὰς ἐκκλησίας· τὸ σχολεῖον ἀνοίγει τὰ μοναστήρια ».

(Ἀπὸ τὴν Ε' Διδαχὴ, σελὶς 188)

«...Πρέπει, παιδιὰ μου, νὰ στερεώνετε σχολεῖα· διατὶ πάντα εἰς τὰ σχολεῖα γυμνάζονται οἱ ἄνθρωποι καὶ ἤξεύρουσι νὰ μαθάνουν τὸ τί ἐστὶ Θεός, τὸ τί εἶνε οἱ ἄγιοι οἱ Ἄγγελοι, τί εἶνε καταραμένοι δαίμονες καὶ τὸ τί εἶνε ἡ ἀρετὴ τῶν δικαίων. Τὸ σχολεῖον φωτίζει τοὺς ἄνθρώπους... ».

(Ἀπὸ τὴ ΣΤ' Διδαχὴ, σελὶς 210)

«Διατὶ, ἄγιοι ἱερεῖς καὶ τίμιοι προσετῶτες, δὲν ἐρμηνεύετε τὰ εὐλογημένα μας ἀδέλφια νὰ στερεώνωσι καὶ νὰ βάνωσι εἰς κάθε χωρίον σχολεῖον, νὰ μαθάνουν τὰ παιδιὰ γράμματα, νὰ γνωρίζουν τὸ καλὸν καὶ τὸ κακόν ; Ὅτι ἐγὼ ἀπὸ τὸ σχολεῖον ἔμαθα τὰ εἰκοσιτέσσαρα γράμματα, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Χριστοῦ μας...

Καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ στερεώνετε σχολεῖα ἑλληνικά, νὰ φωτίζονται οἱ ἄνθρωποι... Τὰ πάντα ἀπὸ τὸ σχολεῖον τὰ μαθάνομεν ».

(Ἀπὸ τὴν Η' Διδαχὴ, σελὶς 268)

Ἔτσι τὰ «Κρυφὰ Σχολεῖα» τῶν Μοναστηριῶν καὶ τὰ κηρύγματα τοῦ Ἐθνομάρτυρα Κοσμᾶ, ποῦ μαγεύουν τὰ πλήθη, διατηροῦν καὶ ἐνισχύουσι τὴν Παιδείαν στὰ Τζουμέρκα.

Γιὰ τὴν Παιδείαν στὸ Συρράκον καὶ στὶς Καλαρρύτες μᾶς δίδει πληροφορίας καὶ ὁ μεγάλος συμπατριώτης ποιητὴς Κώστας Κρυστάλλης. Πρωτοδημοσιεύτηκαν στὸ περιοδικὸν «ΕΒΔΟΜΑΣ» τοῦ 1891. Τὶς ἀντιγράφομε ἀπὸ τὰ «Ἄπαντα τοῦ Κρυστάλλου»¹³.

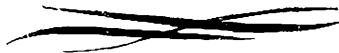
«Ὁ Ἅγιος Κοσμᾶς διῆλθεν ἐκ Συρράκου καὶ Καλαρρυτῶν κατὰ τὸ 1777... Αἱ Καλαρρυτῆται εὐπορώτεροι τότε τοῦ Συρράκου οὔσαι, διετήρουν σχολεῖον ἀνώτερον. Τὸ δὲ Συρράκον ἦτο πολυπληθέστερον. Ὁ Ἅγιος Κοσμᾶς λοιπόν, ἵνα καὶ τὸ Συρράκον ἀποκτήσῃ σχολεῖον ἀντάξιον αὐτοῦ, πρὸς ἴδρυσιν καὶ διατήρησιν αὐτοῦ ἐπέβαλε τὴν ἐκποίησιν παντὸς περιττοῦ καὶ μὴ ἀναγκαίου πράγματος τῶν κατοίκων. Μετὰ τὴν εὐφραδῆ καὶ πειστικωτάτην χριστιανικὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ πρὸς περιστολὴν τῆς πολυτελείας καὶ θυσίαν παντὸς περιττοῦ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῶν Μουσῶν, διὰ τοῦ ὁποῦ ὄφειλε νὰ διατηρηθῆ ἡ θρησκεία καὶ ὁ ἐθνισμός, αἱ παντὸς ἐπαίτου ἄξιαι γυναῖκες τῶν Συρρακιωτῶν συνησπισμέναι προέβησαν μετὰ με-

13. Κώστας Κρυστάλλης : Ἄπαντα, οἱ βλάχαι τῆς Πίνδου, μελετήματα, ἔκδοσις «Αὐλός», σελ. 420 καὶ 421.

γίστης εὐχαριστήσεως καὶ αὐτῆς κερνήσεως εἰς πώλησιν πικρῶς χρυσοῦ, ἀργυροῦ καὶ μεταξωτοῦ, πάντα κόσμον καταθέμενοι, ὡς ἄλλαι Σπαρτιατίδες, ὑπὲρ τῆς πατρίδος. Ἐκτοτε κατηγορήθησαν μὲν ἐν Συρράκῳ, συνεπῶς καὶ ἐν Καλαρρῦταις τὰ βαρῦτιμα γυναικεῖα κοσμήματα, ἅτινα πρόφην μετεχειρίζοντο κατὰ κόρον, ἀλλ' ἀμφοτέραι αἱ κοινότητες ἠδυνήθησαν ν' ἀποκτήσωσι καὶ διατηρήσωσι σχολεῖα πολὺ ἀνώτερα ὧν μέχρι τοῦδε ἐκέκτηντο.

Μεταξὺ τῶν Βλάχων τοῦ Μαλακασίου λοιπὸν τὰ γράμματα δὲν ἀριθμοῦσι ζωὴν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ μόνον. Ἐν Συρράκῳ καὶ Καλαρρῦταις ἐδιδάσκετο ἡ Ἑλληνικὴ παιδεία ὑπὸ ἱερέων, ὡς εἰς πλεῖστα μέρη τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοὺς ἀνωμάλους ἐκείνους καιροὺς — εἴτε ἐν ναοῖς εἴτε ἐν ἰδιωτικοῖς οἴκοις — πολὺ πρὸ τοῦ Ἰσαποστόλου τούτου.

Εἰς τὰ πενιχρὰ ταῦτα σχολεῖα τοῦ Συρράκου καὶ τῶν Καλαρρυτῶν ἐποτίσθησαν τὰ πρῶτα νάματα τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας οἱ μετὰ ταῦτα καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ σπουδᾶσαντες καὶ μεγάλοι ἄνδρες τοῦ ἔθνους ἀναδειχθέντες γόνιοι τῆς Πίνδου. Τοιοῦτοι εἰσὶν οἱ Συρρακιῶται, Κωλέττης, Τσαπρασιῖδες, Ζαλοκῶσται, Γιαννιῶται, Ζάμπρακας, Σαρακιώτης, Τοπάλοι καὶ ἄλλοι καὶ οἱ Καλαρρυτιῶται, Τουρτοῦραι, Λάμπριδες, Βουσσάκαι, Τιμούρης, Μάφαξ, Δουροῦτης, Παπαγεώργης καὶ ἄλλοι».

Τὰ καράβια

Κοιμοῦνται τὰ καράβια στὴ Σαλαμίνα,
τ' ἀγέρι τὰναδεύει, τὰ ξαφνιάζει,
σὰ νᾶναι γιὰ νὰ φύγουν.

Τὸ μήνυμα γιὰ ναύλωμα δὲν ἦρθε,
καὶ μένουν ἀραγμένα,
καὶ περιμένουν.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ

ΤΑ ΤΖΟΥΜΕΡΚΑ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΙΩΝΑ ΤΟΥ 1821

Κ. Δ. ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΥ

Συνέχεια από τη σελίδα 25 και τέλος.

2. 'Η Φιλική 'Εταιρεία και τὰ Τζουμέρκα.

"Άλλη πτυχή τοῦ θέματος ἀντλοῦν οἱ σχέσεις ὀπλαρχηγῶν Τζουμερκιωτῶν μὲ τὴν Φιλικὴν 'Εταιρεία, γιὰ τίς ὁποῖες τὰ ὑφιστάμενα στοιχεῖα δὲν εἶναι οὔτε κἀν πενιχρά. Μαρτυρεῖται μόνον ὅτι ὁ Παναγιώτης Σέκερης, ἀπὸ τὰ ὀλίγα σημαντικώτερα μέλη τῆς, μὲ γράμμα του τὸ 1817 πρὸς τὸν καπετὰν 'Ιωάννη Χ. Φαρμάκη, στὸ Βουκουρέστι, τὸν παροτρύνει μετὰ τὴν ἐκεῖ τακτοποίηση τῶν πραγμάτων, νὰ μεταβῇ στὴν "Ηπειρο, γιὰ συνομιλίες ἀμὲ βλους τοὺς ἐκεῖ ὁμογενεῖς καπετανέους», προπαρασκευάζοντας αὐτοὺς «νὰ εἶναι ἔτοιμοι», ὥστε, μόλις ἀκουσθῇ «τῆς σάλπιγγος» ἢ φωνῇ, «νὰ ὑπακούσουν» στὶς ὁδηγίες τοῦ 'Αλεξάνδρου 'Υψηλάντη¹. Εἶναι φυσικὸ μετὰ τούτων νὰ ὑποτεθῇ ὅτι θὰ συμπεριλαμβάνονταν καὶ Τζουμερκιωῖτες, ἀλλὰ δὲν εἶναι γνωστὸ ποῖα ὑπῆρξαν ὡς πρὸς αὐτοὺς τὰ ἀποτελέσματα.

Πολλὰ στοιχεῖα ποὺ ἀποδεικνύουν τὴν μύηση Τζουμερκιωτῶν γενικῶς στὴν 'Εταιρεία ἐντοπίζονται εἰδικῶς σὲ δύο κωμοπόλεις, τὸ Σιράκο καὶ τοὺς Καλαρίτες.

Περισσότερο μνημονεύονται οἱ Καλαρίτες. Δύο ἢ τρία χρόνια πρὶν τὴν ἐπανάσταση, ἐπιστρέφοντας ὁ 'Ιωάννης Λάμπρος ἀπὸ ἓνα ταξίδι του στὴν 'Ιταλία γιὰ ἐμπορικὸς λόγους, μετέφερε φυλλάδια ποὺ περιεῖχαν πῶς νὰ γίνῃ σὲ κάθε τόπο ἐπιτροπὴ γιὰ συλλογὴ χρημάτων μὲ σκοπὸ τὴν σύσταση σχολείων, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα ἦταν ἡ ἀγορὰ τῶν ἀναγκαιῶν γιὰ τὴν ἐπανάσταση, ὅπως ὀριζόταν². "Αν τότε ἔγιναν μέλη τῆς Φιλικῆς 'Εταιρείας ὁ Κωλέττης, ὁ 'Ιωάννης Ζαπραλῆς, ὁ Γεώργιος Τουρτούρης καὶ ὁ Δημήτριος Τουρτούρης ποὺ διέμεναν στὴν "Ηπειρο γενικὰ ἢ στὶς ιδιαίτερες πατρίδες των, οἱ δύο πρῶτοι στὸ Σιράκο καὶ οἱ ἄλλοι δύο στοὺς Καλαρίτες, εἶναι ἄγνωστο. Οἱ μαρτυρίες τοὺς φέρουν μνημένους στὴν Φιλικὴ 'Εταιρεία³. Σύγχρονος ἠπειρώτης συγγραφεὺς μαρτυρεῖ γενικὰ γιὰ τὸν Κωλέττη ὅτι μύηθηκε «πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως»⁴, καθὼς εἶναι φυσικὸ, χωρὶς νὰ προσδιορίζεται ἀκριβῶς πότε. Μετὰ τῶν στοιχείων ποὺ συνιστοῦν τὴν μύηση τοῦ ἱατροῦ Γεωργίου Καλαρᾶ τὸ 1918 στὴν Κόρινθο εἶναι ὅτι τὸ ἀφιερωτικὸ γράμμα τοῦ νέου φιλικοῦ ἀπευθύνεται στὸν φιλικὸ 'Ιωάννη Κωλέττη στὰ 'Ιωάννινα⁵. "Αν καὶ ὁ δέκτης ἤμποροῦσε νὰ μὴν εἶναι ὑποχρεωτικὰ μέλος τῆς Φιλικῆς ἐταιρείας, τὸ στοιχεῖο, συνδυαζόμενο μὲ τὰ ἄλλα, βοηθεῖ στὴν ἐνίσχυση τῆς γνώμης ὅτι ὁ Κωλέττης ἦταν μνημένος σ' αὐτῇ.

1. Παναγιώτου Σέκερη Φιλικῶν 'Απομνημονεύματα, περιοδ. ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ τ. 10 1886 σ. 244.

2. Σπ. Π. 'Αραβαντινοῦ 'Ιστορία 'Αλλῆ πασᾶ τοῦ Τεπελενλή, συγγραφεῖσα ἐπὶ τῇ βᾶσει ἀνεκδότου ἔργου τοῦ Παναγιώτου 'Αραβαντινοῦ, ἐν 'Αθήναις 1895 σ. 588

3. 'Αγγέλου Ν. Παπακώστα Ο ΝΕΟΣ ΚΟΥΒΑΡΑΣ ἔτ. 3 1965 σ. 100-1.

4. Γ. Γαζῆ Λεξικὸν τῆς ἐπαναστάσεως τῶν 'Ελλήνων κλπ. 1848 σ. 65 Πρὸβλ. Ν. Πατσέλη 'Ηπειρωτικὰ μελέται, 'Ιωάννινα τ. 2 σ. 81.

5. Βαλ. Γ. Μέγα Οἱ Φιλικοί. Κατάλογος τῶν μελῶν τῆς Φιλικῆς 'Εταιρείας εἰς τὸ ἀρχεῖον Σέκερη, 'Αθήναι 1937 ἀρ. 135.

Ἐκτὸς τούτων ἀναφέρονται καὶ ἄλλοι ποῦ διέμεναν ἐκτὸς τῆς Ἡπείρου. Στούς δημοσιευμένους γενικούς καταλόγους τῶν Φιλικῶν ἀναγράφονται ἐπώνυμο, ὄνομα, πατρώνυμο, καταγωγή, ἡλικία, ἐπάγγελμα, χρόνος καὶ τόπος κατηχήσεως, κατηχητής, χρηματικὴ εἰσφορά καὶ διεύθυνση τοῦ ἀφιερωτικοῦ γράμματος, ἀσχέτως ἂν ἐνίστε λείπουν μερικὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτά. Οἱ ἀναφερόμενοι σ' αὐτοὺς Καλαριτινοὶ εἶναι οἱ ἀκόλουθοι, ἀναγραφόμενοι κατ' ἀλφαβητικὴν σειράν.

Χριστόδουλος Μ. Γαζῶης. Καλαρρῦται ἔμπορος 1821 Ὀδησσοῦς Ἀθ. Στρατηγόπουλος ὀβλ. 200¹. Ἀπὸ ἄλλη παραλλαγή σημειώνονται τὰ διαφορετικὰ ἢ συμπληρωματικὰ στοιχεῖα: 40 ἐτῶν 26-10-1819 Π. Μηχανίδης φλωρίνια 2 Γεωργ. Δῆμου Ὀδέσσα².

Δημήτριος Δαβαρούκας. Ἡπειρώτης ἐκ Καλαρρῦτων ἔμπορος εἰς Νεάπολιν χρόνων 43 διὰ Χριστοδοῦλου Πρινάρη φλρ. 90 α' Ἰουνίου 1819 Σάν Σεβέρο τῷ Ἰωάννῃ Βασιλειῶ Βιέννη³, ἐνῶ κατ' ἄλλη ἐκδοσὴ ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ σημειώνονται πραγματικὴς ἢ τυπικῆς διαφορῆς: 1819 Ἰουνίου 1ῃ Σανσεβέρο φλ. 40⁴. Σὲ ἄλλον κατάλογον τὰ στοιχεῖα μὲ τὸ ὄνοματεπώνυμο εἶναι: Καλαρρῦται ἔμπορος 43 ἐτῶν 1-6-1819 Σάν Σεβέρο Χρ. Πρινάρης φλωρίνια 9 Ἰω. Βασιλείου Βιέννη⁵.

Νικόλαος Δαβαρούκας. Καλαρρῦτης ἔμπορος χρόνων 48 διὰ Χριστοδοῦλου Πρινάρη α' Μαΐου 1818 Σάν Σεβέρο τῷ Σπυρίδωνι Νικολάου Βιέννη φλ. 40⁶. Οὐσιαστικὴ διαφορὰ σὲ ἄλλη ἐκδοσὴ ἀπὸ τὴν αὐτὴ πηγὴ ἀναφέρεται στὴ χρονολογία «1819 Μαΐου α'». Κατὰ τρίτη ἐκδοχὴ τὰ στοιχεῖα εἶναι: Καλαρρῦται ἔμπορος 48 ἐτῶν 1-5-1818 Σάν Σεβέρο Χρ. Πρινάρης Σπ. Νικολάου Βιέννη⁸.

Γεώργιος Διαμαντῆς Μπάφας Καλαρρῦτινὸς Ἡπειρώτης χρόνων 30 διὰ τοῦ πνευματικοῦ Ἀνθίμου 1819 Ἰανουαρίου 15 Ζάκυνθος τῷ Δημητρίῳ εἰς Κωνσταντινούπολιν γρ. 40⁹, ἐνῶ σὲ ἄλλη ἐκδοσὴ ἀπὸ τὴν αὐτὴ πηγὴ παρατηρεῖται διαφορὰ στὸ ὄνομα: Γεώργιος Διαμαντῆς Γεώργιος¹⁰. Σημειώνονται μερικῆς διαφορῆς σὲ τρίτη ἀντιγραφὴ: Διαμαντῆς Μπάφας Καλαρρῦται 30 ἐτῶν 15-1-1819 πνευμ. Ἀνθ. (Ἀργυρόπουλος) γρ. 40 Δημητρίῳ εἰς Κωνσταντινούπολιν¹¹.

Δημήτριος Πρινάρης Καλαρρῦτινὸς ἔμπορος χρόνων 43 διὰ τοῦ Χριστοδοῦλου Πρινάρη 1819 Μαΐου 15 Σανσεβέρο φλ. 50 τῷ Ἀποστόλῳ Παναγιώτου Βενετιάν¹², ἐνῶ κατὰ νεώτερη ἐκδοσὴ ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ τὰ στοιχεῖα μετὰ τὸ ἐπώνυμον προσφέρονται μὲ πολὺ ὀλίγες διαφορῆς: Καλαρῦτης ἔμπορος χρόνων 43 διὰ Χριστοδοῦλου Πρινάρη 1819 Μαΐου 15 Σανσεβέρο φλ. 50 τῷ Ἀποστόλῳ Παναγιώτου, Βενετία¹³. Σὲ τρίτη ἀναγραφὴ, ὑπάρχουν διαφορῆς: Καλαρρῦται ἔμπορος 43 ἐτῶν 15-5-1819 Σάν Σεβέρο Χριστόδ. Πρινάρης φλρ. 50 Ἀπόστολος Παναγιώτου¹⁴.

1. Ἰ. Φιλήμονος Δοκίμιον κλπ. τ. 1 1859 ἀρ. 69 Ἀπὸ αὐτὸν ὁ Κ. Ἀθ. Διαμαντῆς ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ τ. 20 1971 σ. 609.

2. Ἀγγ. Παπακώστα Ο ΝΕΟΣ ΚΟΥΒΑΡΑΣ ἔτ. 3 1965 σ. 94.

3. Β. Μεγα ἐνθ. ἀν. ἀρ. 355.

4. Ἰ. Α. Μελετοπούλου Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία. Ἀρχεῖον Π. Σέκερη, Ἀθήναι 1967 ἀρ. 204.

5. Ἀγγ. Παπακώστα ἐνθ. ἀν. σ. 94.

6. Β. Μεγα ἐνθ. ἀν. ἀρ. 303.

7. Ἰ. Μελετοπούλου ἐνθ. ἀν. ἀρ. 398.

8. Α. Παπακώστα ἐνθ. ἀν. σ. 94.

9. Β. Μεγα ἐνθ. ἀν. ἀρ. 219.

10. Ἰ. Μελετοπούλου ἐνθ. ἀν. ἀρ. 149.

11. Ἀ. Παπακώστα ἐνθ. ἀν. σ. 96.

12. Β. Μεγα ἐνθ. ἀν. ἀρ. 317.

13. Ἰ. Μελετοπούλου ἐνθ. ἀρ. 205.

14. Ἀ. Παπακώστα ἐνθ. ἀν. σ. 98.

Νικόλαος Πρινάρης Καλαρρύτες έμπορος χρόνων 28. Διά Χριστοδούλου Πρινάρη α' Μαρτίου 1819 Σάν Σεβέρο φλ. 500 τῷ Ἀναστασίῳ Γεωργίῳ Τριέστι¹, ἐνῶ κατ' ἄλλον ἐκδότη ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ τὰ στοιχεῖα ἀναγράφονται ὡς ἔξῃς μετὰ τὸ ἐπώνυμο: Καλαρρύτες έμπορος χρόνων 28 1819 Μαρτίου α' Σάν Σεβέρο φλ. 500 τῷ Ἀναστασίῳ Γεωργίῳ Τριέστη². Τὰ ἴδια στοιχεῖα γράφονται καὶ σὲ ἄλλον πίνακα μὲ διαφορὸς κυρίως στὴ σειρὰ: Καλαρρῦται έμπορος 28 ἐτῶν 1-3-1819 Σάν Σεβέρο Χριστόδ. Πρινάρης φλρ. 500. Ἀναστ. Γεωργίῳ Τριέστη³.

Χριστόδουλος Πρινάρης Ἠπειρώτης ἐκ Καλαρρῦτων χρόνων 43 διὰ Χριστοῦ Λουριώτῃ 1818 Νοεμβρίου 28 Βαρλέτα φλ. 700 τῷ Παύλῳ Γεωργίῳ Βενετιάν⁴, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ σὲ ἄλλη ἐκδόσει παρατηρεῖται διαφορὰ μόνον στὴν ἀναγραφὴ τῆς πτώσεως τῆς πόλεως, ὅπου ἀπευθύνεται τὸ ἀφαιρετικό, ἥτοι γράφεται «Βενετία» ἀντὶ Βενετιάν⁵. Διαφορὸς καὶ στὴν οὐσία ὑπάρχουν σὲ ἄλλον πίνακα, ὅπου τὰ στοιχεῖα μετὰ τὸ ἐπώνυμο εἶναι: Καλαρρῦται έμπορος 1819 Νεάπολις Ἀρ. Παπαῶς⁶.

Κωνσταντῖνος Σίμου Καλαρρῦται έμπορος 1821 Ρένιον II. Βαρβάτης γρσ. 200⁷.

Δημήτριος Χ. Σταματάκης Καλαρρῦται έμπορος 1821. Ὀδησσὸς Στρατηγόπουλος πρβλ. 300⁸.

Ἰωάννης Κω. Σταματάκης Καλαρρῦται έμπορος 1821 Ὀδησσὸς Στρατηγόπουλος ρβλ. 300⁹.

Δημ. Λουκ. Τουρτούρης Ἠπειρος 1821 Βεσσαραβία Γ. Σοφιανὸς φλρ. 100¹⁰.

Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ προκαλοῦν διάφορες σκέψεις. Οἱ ἀναφερόμενοι Καλαριτινοὶ διαμένουν στὴ Ζάκυνθο καὶ σὲ πόλεις ἄλλων χωρῶν, Ρωσίας, Ρουμανίας καὶ Ἰταλίας, εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον έμποροι, κατηχοῦνται δὲ ὅλοι κατὰ τὰ ἔτη 1819 καὶ 1821 πλὴν ἐνός, τοῦ Χριστοδούλου Πρινάρη ποὺ ἔγινε φιλικὸς τὸ 1818 καὶ ἀνέλαβε τὴν κατήχησιν ἄλλων συμπατριωτῶν του, ὅσοι κατοικοῦσαν ἐπίσης, ὅπως ὁ ἴδιος, στὴν Ἰταλία. Ἡ καθόλου δράση του καὶ τὸ γεγονός ὅτι κατηχήθηκε ἀπὸ τὸν Χρῖστο Λουριώτῃ, ἀπεσταλμένο τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, ἀποδεικνύουν τὴν σημαντικότητά του. Στὸν κατάλογο Φιλήμονος ἀναγράφεται ὑπὸ στοιχεῖα «Ἠπειρος έμπορος 1819 Νεάπολις Ἀρ. Παπαῶν»¹¹, ποὺ διαφέρουν ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα στὸν κατάλογο Σέκερη. Φαίνεται ὅμως ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου.

3. Οἱ Καλοριτές καὶ τὸ Συράκο ὑπὸ εἰδικὲς συνθήκες

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πλούσια, καθὼς μαρτυρεῖται, συμμετοχὴ Καλαριτινῶν καὶ Σιρακιωτῶν στὴ Φιλικὴ Ἐταιρεία, ὑπάρχουν ἐπίσης εἰδικὲς πτυχὲς τῆς ζωῆς τῶν δύο κωμοπόλεων ἀξιοπρόσεκτες. Τίς διαπιστώνουν μαρτυρίες ποὺ δίδουν σύγχρονοι συγγραφεῖς, ὀλίγοι ἀπὸ αὐτοψία, οἱ περισσότεροι ἀντλώντας ἀπὸ ἄλλους, ὅσοι παρακολούθησαν ἄμεσα τίς σχετικὲς ἐκδηλώσεις ἢ καταστάσεις.

1. Β. Μέγα ἐνθ. ἀν. ἀρ. 259.

2. Ἰ. Μελετοπούλου ἐνθ. ἀν. ἀρ. 397.

3. Ἀ. Παπακώστα ἐνθ. ἀν. σ. 98.

4. Β. Μέγα ἐνθ. ἀν. ἀρ. 167

5. Ἰ. Μελετοπούλου ἐνθ. ἀν. ἀρ. 506.

6. Ἀ. Παπακώστα ἐνθ. ἀν. σ. 98.

7. Ἰ. Φιλήμονος ἐνθ. ἀν. ἀρ. 562. Ἀγ. Παπακώστα ἐνθ. ἀν. σ. 94. Κ. Διαμάντη ἐνθ. ἀν. σ. 611.

8. Ἰ. Φιλήμονος ἐνθ. ἀν. ἀρ. 587. Ἀ. Παπακώστα ἐνθ. ἀν. σ. 98. Κ. Διαμάντη ἐνθ. ἀν. σ. 611.

9. Ἰ. Φιλήμονος ἐνθ. ἀν. ἀρ. 588. Ἀ. Παπακώστα ἐνθ. ἀν. Κ. Διαμάντη ἐνθ. ἀν.

10. Ἰ. Φιλήμονος ἐνθ. ἀν. ἀρ. 619. Ἀ. Παπακώστα ἐνθ. ἀν. Κ. Διαμάντη ἐνθ. ἀν.

11. Ἰ. Φιλήμονος ἐνθ. ἀν. 528.

Μία Εικόνα τῶν Καλαριτῶν προσφέρει ὁ Ἀλέξιος Π. Κουτσαλέξης. Νεαρός, καθὼς ἦταν ὡς γεννημένος τὸ 1809, εἶχε προσφύγει μὲ τὴν μητέρα του καὶ τὴν ἀδελφή του στὴν κωμόπολη, ἀφήνοντας τὴν Ἄρτα, ὅπου γι' ἀσφάλεια εἶχαν μεταβῆ τὸ 1820 ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, ὅταν εἶχε καταστῆ πεποίθησις ὅτι πλησίαζε σουλτανικὸς στρατὸς γιὰ πόλεμον κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν Κορίτιανη, καθὼς γράφει, ὕστερα ἀπὸ οὐκὼ ὥρες πορεία ἔφθασαν στοὺς Καλαρίτες, «πόλιν ἐπὶ βράχων φαλακρῶν, ἣν διασφάγες καὶ βάραθρα χωρίζουν ἀπὸ τὴν πλησίον ἑτέραν πόλιν Συρράκων». Τὸν ἐξέπληξε, ἂν καὶ ἦταν μικρός, «ἡ πόλις Καλαρρυτῶν» μὲ «τάς ὠραίας οἰκοδομάς» πού ἔβλεπε καὶ ἡ θεὰ αὐτὴ τὸν ἀπεζημίωσε διὰ τὸ τρομακτικὸν ἀνεβοκατέβασμα τῆς ἐπικινδύνου ὁδοῦ. Στὸ μέσο τῆς πόλεως ὑπάρχει ἡ «βρύσις (Κούρα) μὲ ἄπειρα ψυχρότατα ὕδατα» πού δὲν πίνονται τὸ καλοκαίρι εὐκόλα, ἂν δὲν μείνουν λίγο στὸ ποτήρι, διότι «ἡ μεγίστη ψυχρότης εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ βλάβῃ τοὺς πίνοντας». Πλήθος λαοῦ, συγκεντρωμένου στὴν πλατεῖα, ὅπου ἡ βρύση, μιλοῦσε «τὴν βλαχικὴν», ἐνῶ λίγοι Ἰωαννίτες σχηματίζαν «χωριστοὺς ὀμίλους». Ὡς μικρὸς στὴν ἡλικία τίποτε δὲν ἐννοοῦσε. Ἐκείνο πού χτυποῦσε στ' αὐτιά του ἦταν ὅ,τι ἄκουε στὰ Γιάννινα, στὸ Γραμμένο καὶ στὴν Ἄρτα, ὅπου εἶχαν μεταβῆ, γιὰ νὰ ἀσφαλιστοῦν, ἦταν πάντοτε ἡ ἴδια φράσις: «θὰ γίνῃ τὸ Ρωμέϊκον». Οἱ Ἰωαννίτες τῶν Καλαριτῶν «ἦσαν θαρραλεοί, οἱ Βλάχοι κατηφεῖς καὶ πάντοτε αἱ ὀμιλίας των ἦταν σιγαλαί, ὅπως μὴ ἐνοηθῶσιν»¹.

Σημασία ἰδιαίτερη ἔχουν οἱ μαρτυρίες καὶ πού ἀποτελοῦν εἰδικὴ κατηγορία, ἀναφερόμεναι στὸν πληθυσμὸν, ἐντόπιον καὶ ξένο, καθὼς καὶ στὴ συγκέντρωσις μεγάλου πλούτου ἄλλων Ἠπειρωτῶν, ἀναγκασμένων νὰ βροῦν καταφύγιον σωτηρίας τῆς ζωῆς καὶ τμήματος τῆς περιουσίας των πού ἤμποροῦσε νὰ μεταφερθῆ.

Κατὰ μίαν πηγὴ «αἱ ἐπὶ τοῦ Πίνδου δύο μεγάλα Βλαχοκωμοπόλεις, ἡ τῶν Καλαρρυτῶν καὶ ἡ τοῦ Συρράκων» πού ἀπέχουν ἡ μία τρία μίλια ἀπὸ τὴν ἄλλη, κατοικοῦνται ἡ πρώτη ἀπὸ 680 οἰκογένειες, ὅλες χριστιανικῆς, καὶ ἡ δευτέρα ἀπὸ 750 ὁμοίως². Εἰδικὰ γιὰ τοὺς Καλαρίτες, σύμφωνα μὲ σημεῖωμα τοῦ Γεωργίου Τουρτούρη, τὴν 1η Μαρτίου 1820, οἱ κάτοικοι τῆς (χώρας), ὅπου πού χρησιμοποιεῖται κοινῶς ἀντὶ τῆς κωμοπόλεως σὲ ἀντίθεσις πρὸς τὸ χωριό, ἦσαν 2884, ἀπὸ τοὺς ὁποίους 1434 ἄρρενες, 1450 θήλειες καὶ 72 γύφτοι, ὑπολογιζόμενοι κατὰ φύλον σε 30 καὶ 42 ἀντιστοιχῶς, στὸ σύνολο 2956³. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἐντοπίους, στίς κῶμες αὐτές, «ὡς εἰς θέσιν ἰσχυράν», ὅπως γράφει ἄλλος συγγραφεὺς, εἶχαν καταφύγει «πλεῖστοι ὅσοι εὐκατάστατοι Ἰωαννῖται, ἔχοντες μεθ' ἑαυτῶν τὸ ἀξιολογώτερον τῆς κινήτης περιουσίας των» καὶ οὕτω «τὰ πλουσιώτερα πράγματα τῆς πλουσιωτάτης τῶν Ἰωαννίνων πόλεως» εἶχαν ἤδη ἐκεῖ συσσωρευθῆ⁴. Ἐπίσης ἱστορεῖται ὅτι «κωμόπολη μεγάλη τῆς Ἠπείρου αἱ Καλαρρυτῶν κεῖνται κατὰ τὸ νοτιοανατολικὸν τῶν Ἰωαννίνων καὶ ὑπὸ τοὺς ἀποτόμους πρόποδες τοῦ ὄρους Πολυάνα, συνεχόμενον μετὰ τοῦ Πίνδου καὶ καταπίπτοντος εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Ἄρτης», ἐνῶ «πρὸς βορρᾶν αὐτῆς ἀντικρυ καὶ οὐχὶ μακρὰν κεῖται ἑτέρα καὶ μεγαλυτέρα, τὸ Συρράκων, ἀμφότεραι βλαχικῆς φυλῆς, ἔχοντας ἡ μία 680 οἰκογένειες καὶ ἡ ἄλλη 750, ἐκτὸς δὲ ἀπὸ τὸν ἰδικὸν τοὺς βιοτεχνικὸν καὶ ἐμπορικὸν πλοῦτον οἱ κωμοπόλεις εἶχαν τὴν ἴδια ἐποχὴ καὶ «ὄλην τὴν πολυτιμωτέραν κινήτην περιουσίαν τῶν μᾶλλον εὐκαταστατῶν Ἰωαννιτῶν», πού κατέφυγαν σ' αὐτὲς ὡς τίς ἀσφαλέστερες ἀφότου ἄρχισε ὁ πό-

1. Ἀ. Π. Κουτσαλέξης Διαφέροντα καὶ περίεργά τινα ἱστορήματα, Ἀθήνησι, 1882 σ. 33 (ἐκδ. 1956) ἐπιμ. Ἐμμ. Πρωτοφάλη σ. 242). Ἡ τελευταία κρίσις τοῦ συγγραφέα πηγάζει ἀπὸ προκατάληψιν αὐτοῦ κατὰ τῶν κατοίκων τῆς κωμοπόλεως καὶ γενικὰ ἐναντίον τῶν Κουτσοβλάχων, ὅπως τοῦτο διαπιστώνεται στὸν πρόλογον τοῦ ἔργου του.

2. Σ. Πυρ. Τρικούπη Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἐν Λονδίῳ αὐγ' τ. 1 σ. 314.

3. Ἀγγ. Παπακώστα Ο ΝΕΟΣ ΚΟΥΒΑΡΑΣ ἔτ. 1961 Ἀθῆναι σ. 97.

4. Π. Ἀραβαντινοῦ Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου κλπ. τ. 1 σ. 349.

λεμος τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ἐναντίον τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ¹. Κατὰ δύο ἄλλους συγγραφεῖς οἱ δύο κωμοπόλεις «πλησίον ἀλλήλαις κείμεναι», εἶχαν στό σύνολο 1500 χριστιανικές οἰκογένειες² ἢ «πολλοὶ τῶν εὐπόρων Ἰωαννιτῶν» εἶχαν καταφύγειν) στὶς δυὸ πολίχνες «Καλαρῦτες καὶ Σιράκον ἀπὸ τὸ 1820»³.

Τὸ γεγονός αὐτὸ ἀναφέρουν Ἡπειρώτες σύγχρονοι λόγιοι. Στὸν πρῶτο ἀνήκουν τρεῖς μαρτυρίες. Στὴ μία, χρονολογούμενη «πρὸς τὰ τέλη τοῦ Ἰουλίου» τοῦ 1820, ἀναφέρεται ὅτι οἱ Ἰωαννίτες χριστιανοί, «προβλέποντας τὰ κακά, ὅπου θὰ πάθουν, ἔκαμαν τρόπον κρυφὸν καὶ ἔστειλαν τὸ βιό τους εἰς Καλαρῦτες, εἰς Ζαγόρι καὶ εἰς ἄλλα χωριά σίγουρα, διὰ νὰ μὴ λαιμουριασθῆ ἀπὸ τοὺς ἀχρεῖους Ἀρβανίτες», ὅτι «ἐβγήκαν καὶ πολλοὶ κρυφίως καὶ μὲ ἄδειαν καὶ ἐπῆγαν εἰς τὰ χωριά νὰ φυλαχτοῦν» καὶ ὅτι τὸν Αὐγούστο «ἐτέλειώσαν ὅλα»⁴. Εἰδικώτερα πρέπει νὰ συμπεριλαμβανῶνται καὶ οἱ Καλαρίτες στὴ μαρτυρία ὅτι τὴν 13 Αὐγούστου ἔφυγαν ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα «πολλές φαμίλιες γιαννιώτικες καὶ ἐπῆγαν στὰ χωριά»⁵. Χωρὶς προσδιορισμὸ χροῦ, ἀλλὰ μὲ ἄλλα συμπληρωτικά στοιχεῖα εἶναι χρήσιμη ἡ τρίτη μαρτυρία, ὅτι στοὺς Καλαρίτες «ὡς εἰς τόπον προφυλακτικὸν εἶχαν στείλει καὶ Τοῦρκου καὶ Χριστιανοὶ καὶ Ἑβραῖοι Γιαννιώτες τὸ ψιλὸ βιό τους, καὶ Ἀρτηνοὶ καὶ Τρικκαληνοὶ καὶ εἶχαν πηγαίνει καὶ πολλές γιαννιώτικες φαμίλιες ἐκεῖ διὰ προφύλαξιν»⁶. Κατὰ σύγχρονο ἐπίσης στιχουργὸ πού ἔμενε στὰ Γιάννινα

ἄρρισαν γιὰ νὰ δένουν φορτώματα πολλά,
εἰς τὰ χωριά νὰ στέλνουν ὅλα τους τὰ καλά.
Ἀρχίησαν νὰ φεύγουν ἄνθρωποι περισσοί,
ἄλλοι στοὺς Καλαρῦτας, ἄλλοι εἰς τὸ νησί,
ἄλλοι εἰς τὰ Ζαγόρια, ἄλλοι εἰς τὰ βουνά⁷.

Καθὼς ἄλλος Ἰωαννίτης, γεννημένος τὸ 1808, ὁ Σῆμος Ἀγγέλου Σῆμος σ' ἔγγραφό του τὸ 1833, προσέφυγε τὸ 1820 ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα στὴν Ἄρτα καὶ ἀπ' ἐκεῖ «εἰς Καλαρῦτας»⁸, ἐνῶ τέλος ὁ τέταρτος ἀναφέρει ὅτι στὴν «Καλαρῦτη», ὄρεινὴ πόλη τῆς Ἡπείρου «κατὰ τὰ Πίνδια ὄρη, εἶχαν καταφύγει «πολλαὶ οἰκογένειαι τῶν Ἰωαννίνων ἐπὶ τῆς ἀνταρσίας τοῦ Ἀλῆ πρὸς ἀσφάλειαν»⁹.

Ἐρχεται φυσικὸ τὸ συμπέρασμα ὅτι στὴ μία ἀπὸ τὶς δύο κωμοπόλεις πού ἀποτελοῦσαν ἀδιάσπαστο ζεῦγος στὴν ἱστορικὴ τους πορεία πλὴν μιᾶς ἐξαιρέσεως, ὅταν τὸ 1881 ἔγινε ἡ προσάρτηση τοῦ νομοῦ Ἄρτης στὸ ἑλληνικὸ κράτος, ἐγκαταστάθηκαν ὅσοι ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα καὶ ἄλλες πόλεις προσέφυγαν πρὸς τὰ ἐκεῖ. Τοῦτο ἀποδίδεται μᾶλλον στὸ ὕψος ἀκτινοβολίας πού εἶχαν οἱ Καλαρίτες ἔνεκα τῶν πολλῶν ξε-νιτευμένων καὶ τῶν ἀκμαίων βιοτεχνικῶν ἀπασχολήσεών των. Ἐκτὸς τούτου μερικοὶ πού ἔγραψαν σχετικῶς εἶχαν ἐγκατασταθῆ ἐκεῖ. Ἐξαιρέση ἀποτελεῖ ὁ Σ. Μανάρης πού μαρτυρεῖ ὅτι μόνον ἡ οἰκογένειά του, ἀλλὰ καὶ ἄλλες βρῆκαν καταφύγιο στὸ Σιράκο, ἀπὸ ὅπου καὶ ἔφυγαν κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰσβολῆς τῶν Τοῦρκων¹⁰.

1. Ἰ. Φιλήμονος Δοκίμιον κλπ. τ. 4 1861 σ. 148.

2. Μ. Οἰκονόμου Ἱστορικὰ τῆς ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας ἢ ὁ ἐρὸς τῶν Ἑλλήνων ἀγῶν, ἐν Ἀθήναις 1873 σ. 229 (ἐκδ. 1957 ἐπιμ. Ἐμμ. Πρωτοφάλητ σ. 168).

3. Ἰ. Λαμπρίδου Ἱππερωτικά μελετήματα, τ. 5ον Μαλακασιακά μ 2ον Μιέτσοβον καὶ Σιράκον, ἐν Ἀθήναις 1888 σ. 65.

4. Ἀθ. Παλιδὰ Ο ΝΒΟΣ ΚΟΥΒΑΡΑΣ ἔτ. 2 1962 σ. 62.

5. Ἀθ. Παλιδὰ ἐνθ. ἀν. 65.

6. Ἀθ. Παλιδὰ ἐνθ. ἀν. σ. 83.

7. Φ. Σαγχοῦνη ἐνθ. ἀν. σ. 18 στ. 384 ἐξ.

8. Κ. Διαμάντη ἩΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ τ. 2 1953 σ. 910.

9. Γ. Γαζῆ ἐνθ. ἀν. σ. 86.

10. Ἰω. Λαμπρίδου ἐνθ. ἀν. σ. 66.

“Αν μόνοι των οί Γιαννιώτες έπραζαν τούτο ή παρακινήθηκαν από ώρισμένα πρόσωπα δέν διαφαίνεται στις σύγχρονες τού γεγονότος πηγές. Σύμφωνα όμως με μεταγενέστερη ό Κωλέττης, μετά τήν πυρπόληση τών Ίωαννίνων τόν Αύγουστο τού 1820 συμβούλευσε τούς εύπορωτέρους κατοίκους αὐτῶν νά μεταβοῦν οίκογενειακῶς στό Σιράκο, διότι, καταφεύγοντας στό σουλτανικό στρατόπεδο, θά είχαν νά ύποφέρουν πολύ, θεωρούμενοι αίχμάλωτοι πολέμου¹.

Ἐκεῖνο πού ιδιαίτερα χαρακτηρίζει τήν κατάσταση τῶν δύο κωμοπόλεων συγκριτικῶς με τό υπόλοιπο τμήμα τῶν Τζουμέρκων εἶναι ὅτι σ' αὐτές εἶναι τουρκική φουρά ἐγκαταστημένη. Για τό ὕψος τῆς δυνάμεώς της, τόν χρόνο τῆς ἐκεῖ ἐγκαταστάσεως καί τούς λόγους πού ἔγινε οἱ πληροφορίες δέν εἶναι κατά πάντα σύμφωνες.

Κατά τήν μία, ή τουρκική φουρά εἶχε τοποθετηθῆ στους Καλαρίτες δέκα μῆνες πρίν ἀπό τήν ἐκεῖ ἐκρηξη τῆς ἐπαναστάσεως² ἡτοι τήν 1η Σεπτεμβρίου 1820, ἐνῶ σύμφωνα με ἄλλη εἶχαν σταλῆ στις δύο κωμοπόλεις ἀπό τόν Χουρσίτ πασᾶ, ὅταν οὗτος ἀνέλαβε τήν διοίκηση τῶν σουλτανικῶν στρατευμάτων στά Ίωάννινα για τήν ἐξακολούθηση τῆς πολιορκίας τού Ἀλῆ, 700 Τούρκοι με ἀρχηγό τόν Ἰμβραήμ Πρεμέτη, για νά διατηρῆται ή ἐπικοινωνία Ίωαννίνων-Θεσσαλίας ἐλεύθερη³. Στήν ἴδια αἰτία ἀποδίδει ἔμμεσα καί τρίτος συγγραφεὺς τό γεγονός αὐτό. Ἡ ἐπανάσταση τῶν δύο κωμοπόλεων, τήν 1η Ἰουλίου 1821 πού εἶχε ἄμεση συνέπεια τήν ἐκδίωξη τῶν Τούρκων ἀπειλοῦσε κατ' αὐτόν τήν κυρία δίοδο Ἡπείρου-Θεσσαλίας, τήν δίοδο τού Μετσόβου, συγκριτικά πρὸς ὅλες ὅσες διασχίζουν τήν Πίνδο, ἔχει τό χαρακτηριστικό γνώρισμα ὅτι ὑπερπηδᾶται με μεγάλη εὐχέρεια καί ὁμοίως ἤμπορεῖ εὐκολώτατα νά κλεισθῇ⁴. Με τήν φράση «πρὸ ὀλίγου», πού σημαίνει τό πολύ μετά τήν ἐκρηξη τῆς ἐπαναστάσεως στή Δυτική Στερεά Ἑλλάδα, τόν Μάιο 1821, δηλώνει ἄλλος ξένος ἱστορικός τόν χρόνο τῆς δεινῆς καταπίεσεως τῶν κατοίκων ἀπό τήν τουρκική φουρά 750 ἀνδρῶν ὑπὸ τόν Ἰμβραήμ Πρεμέτη καί τό γεγονός ὅτι ὁ Χουρσίτ ἀνέλαβε με σοβαρότητα τήν καταστολή τού κινήματος ἀποδίδει στήν ιδιαίτερη φροντίδα του για τήν ἀσφάλεια τῶν μόνων δια μέσου τού Μετσόβου ἐδῶν ἐπικοινωνίας πού ἀπομένουν, ἀφοῦ οἱ κωμοπόλεις κεῖνται σέ περιοχή, ἀπό τήν ὁποία διέρχεται ή εὐθύτερη πρὸς τά Τρίκαλα ὁδός⁵.

Διαφοροποιημένες ἀποχρώσεις ἐκφράζουν καί τέσσαρες ἄλλοι συγγραφεῖς τού παρελθόντα αἰώνα. Κατά τόν ἕνα ἐντὸς τῶν δύο κωμοπόλεων στρατοπέδευαν 700 περίπου ἄλβανοι ὑπὸ τόν Ἰμβραήμ Πρεμέτη, «φρόνιμον, ἀνδρεῖον καί ἐπιτήδειον ἀρχηγόν», διωρισμένο ἀπό τόν Χουρσίτ πασᾶ, με τόν σκοπὸ νά διατηρῆται ἐλεύθερη μεταξύ τῆς Θεσσαλίας καί τού στρατοπέδου τῶν Ίωαννίνων ή ἐπικοινωνία⁶ ἐνῶ κατά τόν δεύτερον «πρὸς διατήρησιν τῆς μετὰ τῶν Ίωαννίνων συγκοινωνίας τῆς Θεσσαλίας» εἶχε τοποθετησε στις κωμοπόλεις ὁ Χουρσίτ πασᾶς 750 Τούρκους

1. Κ. Κρυστάλλη ΕΒΔΟΜΑΣ 1891 φύλλ. 28 σ. 7.

2. F. C. H. Rouquerville Histoire de la régénération de la Grèce, comprenant le précis des événements depuis 1740 jusqu' en 1824, β' ἐκδ. Paris τ. 2 1824 σ. 543. Πρβλ. Δ η μ. Παπαζήση ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΨΕΣΤΙΑ τ. 22 1971 σ. 214, ὅπου ἀναγράφεται ὅτι τήν φουρά συνιστοῦσαν 700 ἄνδρες.

3. Σπυρ. Τρικούπη ἐνθ. ἀν. τ. 1. σ. 314. Κατά τόν Κ. Βλάχο ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΨΕΣΤΙΑ τ. 20 1971 σ. 661 ὁ Χουρσίτ ἔστειλε τὸ 1820 περὶ τούς 480 στρατιῶτες ὑπὸ τόν Πρεμέτη ὡς ἐνίσχυση τῆς μικρῆς ἀπὸ 60 ἄνδρες φρουρᾶς.

4. G. Gervinus Insurrection et régénération de la Grèce, μετ. στά γαλλικά ἀπὸ τούς J. F. Minssen-Leon. Sgouta Paris τ. 1 1863 σ. 294.

5. Γ. Φρ. Χέρτσβεργ Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, μετ. Π. Καρολίδου ἐν Ἀθήναις τ. 1 1916 σ. 133.

6. Γ. Φιλήμονος ἐνθ. ἀν. τ. 4 1861 σ. 148.

ὑπὸ τὸν αὐτὸν Ἰβραήμ Πρεμέτη¹. Σὲ ἑπτακόσιους ἀκριβῶς προσδιορίζει ἄλλος συγγραφεὺς τοὺς Τουρκαλβανούς, τοὺς ὁποίους τὸν Ἰούνιον 1821 ἀπέστειλεν ὁ Χουρσίτ «εἰς Σιράκον καὶ Καλαρρῦτην», γιὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐπικοινωνίαν Ἡπείρου-Θεσσαλίας², ἐνῶ κατ' ἀπομνημονευματογράφο-ἀγωνιστὴ βρίσκονταν «στοὺς Καλαρρῦτες», πολὺ ὀλιγότεροι, «ὡς τριακόσιοι τοῦρκοι»³.

Ἡ φρουρὰ τούτων, ὅπως τουλάχιστον συνάγεται ἀπὸ τὶς ἀφηγήσεις σχετικῶς μὲ τὴν ἐκδήλωση τῆς ἐπαναστάσεως, ἦταν ὅλη ἐγκαταστημένη στοὺς Καλαρίτες, ἐνῶ σὲ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς ποὺ ἔχουν μνημονευσθῆ ἀναγράφεται ὅτι ὑπῆρχε καὶ στὶς δύο κωμοπόλεις. Τοῦτο δὲν ἀποκλείεται, ἀλλὰ τὴν ἔδρα τῆς ἡ φρουρᾶ εἶχε στοὺς Καλαρίτες καὶ σ' αὐτοὺς διέμενε τὸ μεγαλύτερο τμήμα τῆς, ἐνῶ κατωτέρα στελέχη καὶ μικρὸ ποσοστὸ τῆς ὅλης δυνάμεως ἦταν στὸ Σιράκο.

Ὡς σκοπὸς λήψεως τοῦ μέτρου φρουρήσεως τῶν κωμοπόλεων ἀναφέρεται κατὰ κανόνα ἡ ἐξασφάλιση τῆς ἐπικοινωνίας τοῦ σουλτανικοῦ στρατοπέδου τῶν Ἰωαννίνων μὲ τὴν Θεσσαλία, ἀλλ' ἐπὶ πλεόν ὑπολογισμὸς ἦταν καὶ ὁ φόβος ἐπιθέσεως ἀπὸ τὶς νότιες καὶ τὶς ἀνατολικὰς περιοχὰς τῆς Ἡπείρου ἐναντίον τοῦ ἰδίου στρατοπέδου. Ἡ θέση τῶν κωμοπόλεων, μεταξὺ δύο σημαντικῶν ὁδῶν, πρὸς βορρᾶν τῆς Μεσόβου-Καλαμπάκας, πρὸς νότον τῆς Πλάκας-Πέντε Πηγαδιῶν-Ἄρτας, μὲ τὶς ὀρεινὰς περιοχὰς τοῦ Ἄσπροποτάμου καὶ τῆς λοιπῆς περιοχῆς τῶν Τζουμέρκων ἀνατολικὰ καθιστοῦσε ἐπιτακτικὴ τὴν φρουρήσιν των γιὰ τὴν διατήρησιν ἐλευθέρως τῆς ἐπικοινωνίας καὶ τὴν ὑποβοήθησιν τῆς πρώτης ἄμυνας ἐναντίον ἐξορμήσεων ποὺ σκοπὸ θὰ εἶχαν τὴν καταστροφὴν τῶν σουλτανικῶν δυνάμεων, ὅσες ἀπασχολοῦνταν μὲ τὴν πολιορκίαν τῶν Ἰωαννίνων.

Ἄλλο θέμα εἶναι ἂν ἡ φρουρὰ τοποθετήθηκε ἀπὸ τὸν Ἰσμαήλ πασᾶ Πασόμπεη, στὸν ὁποῖο εἶχε ἀνατεθῆ ἡ ἀρχηγία τοῦ σουλτανικοῦ στρατοῦ, προωρισμένου γιὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου τῆς Πύλης ἐναντίον τοῦ Ἄλῃ πασᾶ ἢ ἀπὸ τὸν Χουρσίτ ποὺ τοποθετήθηκε ὡς διάδοχος ἐκείνου ἐφόσον εἶχε κριθῆ ὅτι δὲν ἤμποροῦσε νὰ περατώσῃ σύντομα τὴν ἀνατεθειμένην ἀποτολήν. Πλησιέστερη πρὸς τὴν ἀκρίβειαν εἶναι ἡ μαρτυρία, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Χουρσίτ, ὅταν ἐμαθε τὴν ἐξέγερσιν τῶν Ἑλλήνων τοῦ νότου καὶ τὴν ἐπέκτασιν αὐτῆς στὴν Αἰτωλοακαρνανίαν, ἔκρινε ἀναγκαῖον νὰ ἐνισχύσῃ τὴν φρουρὰν τῶν δύο κωμοπόλεων, ὅπου ἤμποροῦσαν νὰ πορευθοῦν οἱ ἀρματολοὶ τῶν Ἀγρᾶφων, ἀφοῦ ἡ ἀπολιτικότης τοῦ Πασόμπεη εἶχε ἀποκαλύψει ταχέως τὰ σχέδια τοῦ διβανίου καὶ τῶν ἀρματολῶν⁴. Οἱ λόγοι ἄλλωστε ἀσφαλείας τοῦ στρατοπέδου Ἰωαννίνων ἔσχαυαν καὶ στὴν περίοδον διοικήσεως αὐτοῦ ἀπὸ τὸν Πασόμπεη. Προϋποθέτουν οὕτω κάποια σύγχυσις τῶν μαρτυριῶν οἱ ἀπόψεις ὅτι κατὰ Μάρτιο 1821 ἐγκαθίσταται μόνιμα στοὺς Καλαρίτες φρουρὰ ὑπὸ τὸν Ἰβραήμ Πρεμέτη κατόπιν διαταγῆς τοῦ Χουρσίτ⁵ ἢ ὅτι οὗτος, γνωρίζοντας ἐτοιμαζόμενον κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1821 σχέδιον γενικῆς ἐπιθέσεως τῶν Ἑλλήνων ὀπλαρχηγῶν ἐναντίον του, ἀποφάσισε τὴν ἀποστολὴν 700 περίπου Τουρκαλβανῶν ὑπὸ τὸν Ἰμπραήμ Πρεμέτη γιὰ τὴν πρόληψιν ὁποιοῦδήποτε αἰφνιδιασμοῦ.

Ὁ καθορισμὸς τέλος τοῦ ὕψους τῆς φρουρᾶς δὲν εἶναι ζήτημα πολλῆς ἀπασχολήσεως, διότι δὲν ἤμποροῦσε νὰ ἦταν τὸ ἴδιον, ἀφ' ὅτου εἶχε ἀποφασισθῆ ἡ ἐγκατάστασις τῆς μέχρις ὅτου ἐγένε ἡ ἐπανάστασις τῶν κωμοπόλεων, τὴν 1η Ἰουλίου 1821. Τὸ ὕψος τῆς ἀριθμητικῆς δυνάμεως ρυθμιζόταν ἐκάστοτε σύμφωνα μὲ τὶς περιστά-

1. Μ. Οἰκονόμου ἐνθ. ἀν. σ. 229 (ἐκδ. 1957 ἐπιμ. Ἐμμ. Πρωτοφάλη Ἀπομνημονεύματα Ἀγωνιστῶν τ. 14 σ. 168).

2. Γ. Λαμπρίδου Ἡπειρωτικὰ μελετήματα ἐνθ. ἀν. σ. 65.

3. Γ. Μακρυγιάννη Ἀπομνημονεύματα ἐκδ. β' τ. 1 Ἀθήναι 1947. σ. 127 καὶ ἐκδ. 1957 σ. 36. Τὸν ἀριθμὸν αὐτὸν παραδέχεται ὁ Κ. Ἀγγάνα τῆς ΣΚΟΤΦΑΣ ἔτ. 5 1959 σ. 140, ἂν ἔχι ἀκόμη μικρότερον.

4. F. C. H. L. P o u q u e v i l l e ἐνθ. ἀν. τ. 2 σ. 540.

5. Νικ. Παπακόστα ἐνθ. ἀν. σ. 129.

σεις, κρινόμενες από δύο βάσεις, με πρώτη τις δυνατότητες να διατίθεται όλιγο ή πολύ στράτευμα για την φύλαξη θέσεων, μεταξύ των οποίων δὲν είχε μικρή σημασία ἡ δυάδα των κωμοπόλεων, καὶ με δεύτερη τις διαθέσεις των Ἑλλήνων ἔναντι τῆς σουλτανικῆς διοικήσεως. Πάντως δὲν μαρτυρεῖται ὅτι ἔφθασε ἡ φρουρά σὲ 1000 ἄνδρες ὑπὸ τοῦ Χουσεῖν ἀγᾶ, τὸν Μαζούτ ἀγᾶ καὶ τὸν Ἰμπραήμ Πρεμέτη, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 700 εἶχαν ἀποσταλῆ ὑπὸ τὸν τελευταῖο ἀπὸ τὸν Χουρσίτ τὴν 4ῃ Ἰουλίου 1821, διότι ἔμαθε τὸ σχέδιο των Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν γιὰ γενικὴ ἐπίθεση¹. Ἐνίσχυση τῆς φρουρᾶς ἔγινε κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἀλλ' οἱ ἄνδρες δὲν ζεπέρασαν τοὺς ἑπτακόσιους. Τὸν ἀριθμὸ αὐτὸ ἀναγράφει καὶ ὁ ἀρχηγὸς των στὸ γράμμα πού, ὅταν με τὴν ἐπανάσταση τοῦ δύο κωμοπόλεων βρέθηκε σὲ ἀποκλεισμό, ἔστειλε στὶς ἀρχές Ἰουλίου 1821 πρὸς ἓνα πρόκριτο των Καλαριτῶν, τὸν Κωνσταντῆ Τουρτούρη².

Γενικὴ εἰκόνα καὶ ἀπάντηση σὲ ἀπορίες γιὰ τὰ πράγματα στὴν Ἠπειρο δίδει ἐπιστολὴ πού ἔστειλε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη τὴν 10ῃ Σεπτεμβρίου 1820 ὁ Ἰωάννης Παπαρρηγόπουλος πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη. Κατὰ τὰ γραφόμενα «ὄλοι οἱ ὀρθόδοξοι ὁμογενεῖς καὶ φιλέλληνες ἄλλογενεῖς ἔλεγον ὅτι ἤμποροῦν νὰ ἐπωφεληθοῦν καταλλήλως ἀπὸ τὸν πόλεμο τοῦ διβανίου πού ἀποβλέπει σὲ ἀφανισμό τοῦ Ἀλῆ, ὅτι κατὰ τὶς πληροφορίες του ἀπὸ τὴν Ἠπειρο, ἐνῶ παρέμενε ἀκόμη στὴ Λάρισα ὁ Ἰσμαὴλ Πασόμπη, εἶχαν προωθηθῆ στοὺς Καλαρίτες «τετρακόσιοι ὑπὸ τὸν Μαζούτ Ἀγᾶ», ὅτι σύμφωνα πρὸς γράμμα τούτου πρὸς τὸν Πασόμπη στὴ Λάρισα οἱ κάτοικοι «ἔχουν προθυμίαν», ἀλλ' οἱ καπεταναῖοι δὲν τοὺς πλησιάζουν πλὴν τοῦ Στορνάρη καὶ τοῦ Πουλῆ, ὅτι ὁ λαὸς τοὺς ζητεῖ φυσέκια, ἀλλ' αὐτὸς δὲν ἔχει οὔτε ἀπὸ αὐτὰ οὔτε γρόσια, διότι τὰ 500 πού εἶχε λάβει, δὲν ἦταν ἀρκετά, γιὰ νὰ πληρώσῃ ὅσους ἔστειλε ἐδῶ κι ἐκεῖ, ὅτι χρειάζεται γρόσια, φυσέκια καὶ κολακευτικὲς ἐπιστολές πρὸς τοὺς καπεταναίους, ὅτι αὐτὲς εἶναι ἰδιαιτέρως ἀπαραίτητες, γιὰ νὰ προσελκυσθοῦν οὗτοι «εἰς αὐτὴν τὴν στιγμὴν» καὶ ὕστερα τοὺς ἔχουν «εἰς τὸ χέρι», ὅτι κατόπιν τούτου εἶναι φανερό πῶς οἱ Τοῦρκοι «ἔχουν σκοπὸν νὰ ἀφανίσουν» ὅλους τοὺς καπεταναίους, ὅτι τὸ Σούλι, τὸ Τεπελένι, τὸ Ἀργυροκάστρο καὶ κατὰ τὴν ἄποψη μερικῶν ἢ Πάργα καὶ ἄλλα μέρη εἶναι τοῦ Ἀλῆ ἀκόμη, ὅτι σύμφωνα με τὴν γνώμη πολλῶν, ἐὰν οἱ καπεταναῖοι προσβάλουν τοὺς ἀμέριμνους βασιλικούς, ἀμέσως τοὺς ἀφανίζουν, ὑπερασπίζον τὸν ἀπελπισμένο Ἀλῆ καὶ με τὰ μέσα ἤμποροῦν νὰ κάμουν «μεγάλας προόδους»¹.

Αὐτὴ περίπου, κατὰ τὶς παραμονές τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ἦταν γενικὰ ἡ κατάσταση στὴν Ἠπειρο, στὴν ὁποία συμπεριλαμβάνονται καὶ τὰ Τζουμέρκα.

Προηγουμένως, στὰ πλαίσια συμβολῆς, δόθηκε εἰκόνα ἐξελίξεως των σχέσεων τῆς περιοχῆς με τοὺς Τοῦρκους καὶ τῆς προπαρασκευῆς των κατοίκων της γιὰ τὴν συμμετοχὴ στὸν ποθητὸ ἀγῶνα τῆς καθολικῆς ἐλευθερώσεως. Ἀναφέρθηκαν γεγονότα πολεμικῆς φύσεως, σημειώθηκαν περιπτώσεις μελῶν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας καὶ διασαφῆθηκε τὸ θέμα τῆς Τουρκικῆς φρουρήσεως των δύο πιὸ σημαντικῶν ὡς πρὸς τὴν ἔκταση ἀκτινοβολίας κωμοπόλεων. «Ὅσα ἀπὸ αὐτὰ ἰδιαιτέρως ἀνήκουν στὸ 1820 καὶ ὕστερα συνδέονται ἄμεσα με δυὸ παράγοντες, τὴν τουρκικὴ κυβέρνησι καὶ τὸν Ἀλῆ πασᾶ. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 1820 βρίσκονται σὲ πραγματικὴ ἐμπόλεμη κατάσταση, πού ἔληξε τὸν Ἰανουάριο 1822.

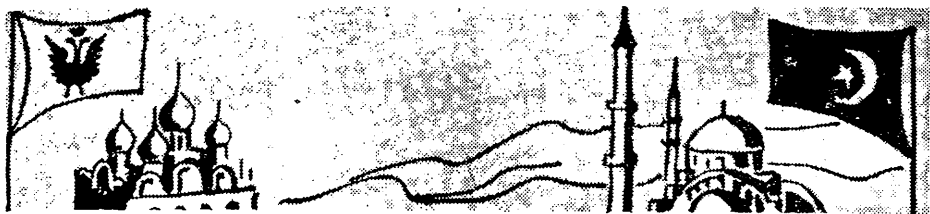
Τὰ Τζουμέρκα τότε τοποθετοῦνται στὴν ἴδια θέση, ὅπως καὶ οἱ ἄλλες περιοχὲς τῆς Ἠπέιρου, ὡς πρὸς τὴν ἀντιμετώπιση των εἰδικῶν αὐτῶν συνθηκῶν πού συνθέτουν τὴν ἰδιομορφία των ἐκεῖ ἐπιχειρήσεων, ἰδιαιτέρως ἔντονα ἀπὸ τὸν Μάρτιο τοῦ 1821, ὅταν στὴν νότια Ἑλλάδα ἔγινε ἡ ἐναρξὴ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ πρώτου ἔτους αὐτῆς.

1. Νικ. Πατσέλης ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΒΣΤΙΑ τ. 17 1968 σ. 116.

2. Σ. π. Τρικοῦπη Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἐν Λονδίῳ αων' τ. 1 σ. 400 Πρὸβλ. Κ. Κρυστὰ ἄλλοι ΕΒΔΟΜΑΣ ἔτ. 8 1891 φύλλ. 28 σ. 8 (ἐκδ. ἀπάντων Κ. Κρυστάλη ἀπὸ τὸν Μ. Περάνθη 1952 σ. 483-4).

3. Γ. ω. Φιλιμόνογος ἐνθ. ἀν. τ. 1 σ. 217-8.

Ε Γ Γ Ρ Α Φ Α

ΑΠΟ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΥ ΡΩΣΙΚΟΥ ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΕΙΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ¹

Αυτοκρατορικὸν Προξ. Πρακτορεῖον τῆς Ρωσίας ἐν Ἄρτῃ
Ἄρτα τῆ 24ῃ Μαρτίου 1859, ἀριθ. 12

Σεβαστέ μοι Κύριε

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω πρὸς τὴν Ὑμετέραν Ἐκλαμπρότητα ὅτι πρὸ ἡμερῶν ἀνεγνώσθη φερμάνι διὰ νὰ πληρώσωσι τὰ οἰνοπνεύματα νέον φόρον 20% ἐκτὸς τοῦ δεκάτου, ὁ νέος οὗτος φόρος ἔφερεν εἰς τοὺς ἰδιοκτῆτας χριστιανούς μεγάλην λύπην καὶ ἀμηνανίαν, διότι ὕστερον ἀπὸ τόσα ἔξοδα ὁποῦ πληρῶνωσι πρὸς διατήρησιν τῶν ἀμπέλων, ἕνεκα τῆς ἐπιπολαζούσης ἀσθενείας αὐτῶν, καταντῶ ἀνυπόφορον δι' αὐτοὺς πληρώνοντας καὶ τόσον ἄλλους ὑπερόγκους φόρους.

Κατ' αὐτὰς δὲ ἔφθασεν ἑκτακτος Μιραλάδης ἐπιφορτισμένος νὰ εἰσπράξῃ ὅλα τὰ πρὸ εἴκοσι ἐτῶν καθυστερημένα καὶ ἀλλοίμονο εἰς τοὺς ὀφείλοντας χριστιανούς μηδένα ἔχοντας βοηθὸν καὶ ὑπερασπιστὴν τῶν δικαιωμάτων των, διότι οἱ χριστιανοὶ ἀγάδες ἕνεκα τῆς ἰδιοτελείας των εἶναι τυφλὰ ὄργανα τῆς ἐξουσίας καὶ δὲν θέλουσι ν' ἀντιτείνωσιν εἰς οἰανδήποτε ἀπαίτησιν αὐτῆς δικαίαν ἢ ἀδίκον. Ὁ Ἄρχιερεὺς ὅστις ἠδύνατο νὰ ὑπερασπίζηται τὰ δίκαια τῶν ἐπαρχιωτῶν του εὐρίσκειται πρὸ δύο ἐτῶν εἰς Κων/λιν ὀλίγον προνοῶν περὶ τῶν ἐπαρχιωτῶν τῆς ἐπαρχίας του ἐκ τῆς ὁποίας ἀπολαμβάνει οὐκ ὀλίγα τακτικά καὶ ἑκτακτα εἰσοδήματα. Εὐχῆς ἔργον ὄθεν εἶναι νὰ ἐστέλλετο παρὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας εἰς τὸ ποιμνιὸν του, διότι οἱ Ἐπίτροποι του οὐδεμίαν παρὰ τῆ Τοπικῆ Ἐξουσίᾳ ἔχουσι βαρύτητα. Ὑποσημειοῦμαι μὲ σέβας βαθύτατον... Ν. Βαρζέλης.

Πρὸς τὸν Ἐκλαμπρότατον Κον Κον Σπυρ. Δενδρινόν, Ἰππότην Σύμβουλον τῆς Ἐπικρατείας καὶ Γεν. Πρόξενου τοῦ Αυτοκράτορος τῆς Ρωσίας καθ' ὅλην τὴν Ἠπειρον καὶ Ἀλβανίαν, Ἰωάννινα.

* * *

Αυτοκρατορικὸν Προξ. Πρακτορεῖον τῆς Ρωσίας ἐν Ἄρτῃ.
Ἄρτα τῆ 6/18 Ἰουνίου 1859, ἀριθ. 13

Σεβαστέ μοι Κύριε

Ὁ Ἰλιτζαμιτζῆς τοῦ ποιμνιακοῦ φόρου ἀπήτησε νὰ τῷ πληρώσω τὸν φόρον τοῦτον διὰ 390 πρόβατα ὁποῦ ἔχω. Τῷ ἀπήνητσα ὅτι τότε μόνον χρεωστῶ νὰ

1. Ὁ «Σκουφᾶς» δημοσίευσε ἐγγράφα ἀπ' τὸ ἴδιο ἀρχεῖο στὰ τεύχη του ἀριθ. 1 (σ. 4-9), ἀριθ. 2 (σ. 9-11), ἀριθ. 3 (σ. 21-24), ἀριθ. 19-20 (σ. 314-321), ἀριθ. 21-22 (σ. 29-36).

πληρώσω, όταν και οι άλλοι ξένοι υπήκοοι, Πρόξενοι και Πράκτορες, ἐν οἷς και ὁ κ. Κονεμένος, πληρώσωσι διὰ τὰ πρόβατά των. Δὲν νομίζω ὑπερασπίζων οὕτω τὰ συμφέροντά μου, νὰ προσκρούω εἰς τὰ καθεστῶτα, ἐπειδὴ εἶναι πασίγνωστον και ἀναντίρρητον ὅτι οὐδεὶς τῶν ξένων υπηκόων, ἐχόντων πρόβατα, ὑπέκειτο ἢ ὑπόκειται πραγματικῶς εἰς τὸν ἐπὶ τούτων φόρον, και ἂν ἦν τῷ μασμπαντᾷ ὁ ὁποῖος ἐσχάτως ἐγένετο εἰς Πρέβεζαν ὁ . . . . Ἰλιτζαμζῆς ὁμολογεῖ ὅτι οἱ ἄλλοι ἐφέτος ἐπλήρωσαν, τοῦτο προέρχεται ἀπὸ φόβον μήπως λέγων τὴν ἀλήθειαν, γὰρ και τὰ παρ' ἐμοῦ ἀπαιτούμενα. Ὁ μασμπαντᾶς ὄθεν εἶναι ἀβάσιμος. Ὁμολογῶ ὅτι ὁ φόρος οὗτος εἶναι ἐν ἀρχῇ δίκαιον και πληρωθῆ παρὰ πάντων, ἀλλ' ἐνῶ ἐξαιρητῆι ὁ μὲν και ὁ δέ, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα εἰμι ἕτοιμος ν' ἀναφέρω, εἶναι ἄραγε δίκαιον νὰ πληρώσω ἐγὼ μόνος; Νομίζω λοιπὸν ὅτι τὸ μόνον μέσον νὰ διαλυθῆ ἡ διαφορὰ αὕτη, εἶναι νὰ διατάξῃ ὁ Γενικὸς Διοικητῆς, νὰ προσκληθῆ ὁ Ἰλιτζαμζῆς ἐνταῦθα νὰ ὁρισθῆ ἐπισήμως . . . . Ὑπογρ. Ν. Βαρζέλης (πρὸς τὸν αὐτὸν εἰς Ἰωάννινα)

* * *

Αὐτοκρατορικὸν Προξ. Πρακτορεῖον ἐν Ἄρτῃ

Ἄρτα τῆ 13/25 Ἰουνίου 1859 ἀρ. 14

Ἐνδοξότατε

Ὁ κ. Σπυρίδων Βροκίνης ἐκ Κερκύρας ἐφόρτωσεν εἰς τὸ πλοῖον τοῦ ὀθωμανικοῦ Πλοίαρχου Σπύρου Φοιφῆ, τρία βαρέλια ζάχαρην εἰς παραλαβὴν μας. Ἐξ αὐτῶν ὁ ἀνωτέρω πλοίαρχος ἐξεφόρτωσεν εἰς Πρέβεζαν τὰ δύο σῶα, τὸ δὲ ἄλλο ἐξ ἀπροσεξίας τοῦ ἔπεσεν εἰς τὴν θάλασσαν και ἐβράχῃ ὅλη ἢ ζάχαρη. Διὰ τοῦτο παρακαλεῖσθε νὰ διατάξητε τὸν Μουδρὸν Πρεβέζης Χασάναγαν, νὰ ὑποχρεώσῃ τὸν ἀνωτέρω πλοίαρχον, διὰ νὰ πληρώσῃ τὴν τιμὴν τοῦ ἐμπορεύματος σύμφωνα μὲ τὸ Ἐμπορικὸν Δίκαιον. Ἄν δὲ ὁ πλοίαρχος ἔχη ἐνστάσεις ἅς διορισθῶσι δύο ἔμποροι και δύο θαλασσινοὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη διὰ νὰ δικασθῆ ἢ διαφορὰ αὕτη. Ἄπὸ μέρους μου ἐπεφόρτισα τὸν υἱὸν μου Γεώργιον νὰ παρασταθῆ εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Δράττω τὴν εὐκαιρίαν τῆς πρὸς Ὑμᾶς ἐξαιρέτου ὑπολήψεώς μου. Τῆς Ὑμετέρας Ἐνδοξότητος εἰλικρινῆς φίλος (ΤΣ)

Ν. Βαρζέλης

Πρὸς τὸν Ἐνδοξότατον Ἀβδουραχμὰν Πασσᾶν, Καϊμακάμην Ἄρτης & Πρεβέζης, Ἄρταν.

* * *

Αὐτοκρατορικὸν Προξ. Πρακτορεῖον τῆς Ρωσσίας ἐν Ἄρτῃ.

Ἄρτα τῆ 30 Ἰουνίου 1859, ἀριθ. 16

Σεβαστέ μοι Κύριε

Ἐκ τοῦ ἐσωκλειστοῦ πληροφορεῖσθε ὅτι μία χριστιανὴ ὀκταετῆς ὑπηρετρία, ὀρφανὴ γονέων, ξυλισθεῖσα δι' ἀταξίας παρὰ τῆς κυρίας τῆς, κατέφυγεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ὀθωμανοῦ ἐντοπίου Ὄσμὰν Σαρη. Οἱ τοῦ Μητροπολίτου Ἄρτης ἐπίτροποι πληροφορηθέντες τοῦτο, ἔσπευσαν νὰ στείλωσι τετράκις εἰς τὸν ἀνωτέρω ὀθωμανόν, ἀπαιτοῦντες τὴν ἀπόδοσιν τῆς κόρης, ἀλλ' ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι μέχρι σήμερον δὲν τοὺς τὴν ἀπέδωκεν. Ὑποσημειοῦμαι.....(Ὑπογρ.) Ν. Βαρζέλης (Πρὸς τὸν κ. Σπυρ. Δενδρινὸν κλπ. Ἰωάννινα)

* * *

Αὐτοκρατορικὸν Προξ. Πρακτορεῖον τῆς Ρωσσίας ἐν Ἄρτῃ

Ἄρτα τῆ 20 Αὐγούστου 1859, ἀριθ. 17

Ἐνδοξότατε

Τοσάκις προφορικῶς παρεκάλεσα τὴν Ὑμετέραν Ἐνδοξότητα διὰ τὴν εἰς-

πραξιν τῆς ὁμολογίας τινῶν Κοινοῦζόντων καὶ μέχρι σήμερον δὲν βλέπω τὸ τέλος τῆς ὑποθέσεως ταύτης, ἐπειδὴ οἱ ὑπογεγραμμένοι προσπαθοῦν νὰ εἰσπραχθῆ ἀπὸ ὄλους τοὺς χωριανούς, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐγὼ τὰ ξδάνισα εἰς μόνους τοὺς ὑπογεγραμμένους μαλνανεφάλιδες καὶ ὑπάρχουν ἐξ αὐτῶν ἑνταῦθα ὁ Μῆτρο Κόρδας καὶ ἄλλοι, παρακαλῶ τὴν Ὑμετέραν Ἐνδοξότητα, ὅπως εὐαρεστηθεῖσα ὑποχρεώσῃ αὐτὸν καὶ τοὺς συνυπογεγραμμένους διὰ τὰ ἐξοφλήσῃσι τὸ χρέος των τοῦτο κατὰ τὴν ὁμολογίαν των καὶ θέλω σᾶς εἶμαι ὑπόχρεως. Ὑποσημειοῦμαι ..... (ὕπογο.)
N. Βαρξέλης

(πρὸς τὸν Ἀβδουραχμὰν Πασᾶν κλπ. - Ἄρταν)

* * *

Αὐτοκρατορικὸν Προξ. Πρακτορεῖον τῆς Ρωσσίας ἐν Ἄρτη

Ἄρτα, 29 Αὐγούστου 1859, ἀριθ. 18

Ἐνδοξώτατε

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ εἰδοποιήσω τὴν Ὑμετέραν Ἐνδοξότητα ὅτι αὐριοι εἶναι ἡ ἐπέτειος ἑορτῆ τοῦ Μεγαλειοτάτου καὶ Τρισεβάστου Αὐτοκράτορος καὶ κυρίου μου Ἀλεξάνδρου Βου. Ταῦτα καὶ μένω... (Ὑπογο.) N. Βαρξέλης
(πρὸς τὸν Ἀβδουραχμὰν Πασᾶν κλπ. - Ἄρταν)

* * *

Αὐτοκρατορικὸν Προξ. Πρακτορεῖον τῆς Ρωσσίας ἐν Ἄρτη

Ἄρτα τῇ 31ῃ Αὐγούστου 1859, ἀριθ. 19

Σεβασίε μοι Κύριε

Χθὲς πανηγυρίσθη ἑνταῦθα ἡ ἐπέτειος ἑορτῆ τοῦ Μεγαλειοτάτου καὶ τρισεβάστου Αὐτοκράτορος καὶ Κυρίου ἡμῶν μὲ ὄλην τὴν ἐπισημότητα καὶ μεγαλοπρέπειαν. Τὰς ὥρας 8 πρὸ μεσημβρίας ἐπορεύθη εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἀνθοστολισθέντα, συνοδευόμενος παρὰ τῶν κυρίων Ὑποπροξένων Ἀγγλίας καὶ Ἑλλάδος ἐν στολῇ. Ὁ αἰδεσιμώτατος ἀρχιμανδρίτης κύρ Σωφρόνιος, Ἐπιτροπος τοῦ Ἁγίου Μητροπολίτου Ἄρτης, λαμπρῶς ἐνδεδυμένος, μετὰ τεσσάρων ἐτέρων ἱερέων καὶ τριῶν ψαλιτῶν ἔψαλλον τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ἁγίου Ἀλεξάνδρου καὶ τὴν δοξολογίαν καὶ ἐλείτωρρησαν ὑπὲρ τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος καὶ πάσης τῆς Αὐτοκρατορικῆς Οἰκουμένης, χριστιανῶν καὶ τοῦ ἀειμνήστου Αὐτοκράτορος Νικολάου, μὲ πολλὴν τῶν χριστιανῶν συγκίνησιν. Μετὰ τὸ τέλος τῆς ὄλης λειτουργίας ἐψάλη ὁ Πολυχρόνιος ὕμνος ζητωκραυγούντων ὑπὲρ τοῦ Αὐτοκράτορος ἀπάντων τῶν ἐν τῷ ναῷ παρευρεθέντων χριστιανῶν ὀρθοδόξων πάσης τάξεως καὶ ἡλικίας, ψαλλομένου δὲ τοῦ ὕμνου ὑψώθη ἐν τῷ Πρακτορείῳ ἀνθοστολισθέντι, ἡ Αὐτοκρατορικὴ σημαία μετὰ πολλῶν πυροβολισμῶν καὶ τῆς μουσικῆς παιανιζούσης. Ἄμα ὑψωθείσης τῆς Αὐτοκρατορικῆς σημαίας, τὸ Φρούριον καὶ τὰ Ὑποπροξενεῖα Ἀγγλίας καὶ Ἑλλάδος ὑψωσαν τὰς σημαίας των. Μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ὄλης λειτουργίας οἱ κύριοι Ὑποπροξένοι Ἀγγλίας καὶ Ἑλλάδος καὶ ὄλοι οἱ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ παρευρεθέντες χριστιανοὶ συνᾶδυσαν τὸν ὑποσημειούμενον ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας μέχρι τοῦ Πρακτορείου. Μετὰ ταῦτα ὁ Αἰδεσιμώτατος Ἀρχιμανδρίτης μεθ' ὄλου τοῦ κλήρου μ' ἐπεσεκέφθησαν, συγχαρόντες μοι διὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος, ἐπίσης οἱ κύριοι Ὑποπροξένοι μεθ' ὄλων τῶν ὑπηκόων Ἑλλήνων καὶ Ἰονίων, ὡς καὶ ὄλοι ἀνεξαρτήτως οἱ Χριστιανοί, οἱ πρόκριτοι τοῦρκοι καὶ ἔβραιοι. Μετὰ δὲ τούτοις οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ στρατοῦ ἐν μεγάλῃ στολῇ μετὰ πολλῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν. Ὁ Γραμματεὺς καὶ ὁ Εἰσπράκτωρ (Μαλιῆς) τῆς Διοικήσεως, ἀσθενούντος τοῦ Καίμακάμη Ἄρτης καὶ Πρεβέξης Ἀβδουραχμὰν Πασᾶ. Τὸ ἑσπέρας ἐφώτιζε τὸ Αὐτοκρατορικὸν Πρακτορεῖον μεγολοπρεπεστάτη φωταψία τὴν ὁποίαν συνεμερίσθησαν καὶ τὰ Ὑποπροξενεῖα Ἀγγλίας καὶ Ἑλλάδος καὶ ὄλοι αἱ οἰκαὶ τῶν ὑπηκόων Ἑλλήνων καὶ Ἰονίων. Ἐ-

γένοντο δὲ τὰ πάντα ἐν ἄκρῳ μεγαλοπρῆπειᾳ καὶ εὐταξίᾳ χωρὶς νὰ συμβῆ οὐδὲν
δυσάρεστον. Ἐναφῆρων δὲ ταῦτα... (Ἵπογορ.) Ν. Βαρζέλης

(πρὸς τὸν κ. Σπυρ. Δενδρινὸν κλπ. - Ἰωάννινα)

* *

Αὐτοκρατορικὸν Προξ. Πρακτορεῖον τῆς Ρωσσίας ἐν Ἄρτη

Ἄρτα τῆ 5 7βρίου 1859, ἀριθ. 20

Πανοσιολογιώτατε

Τὴν ὑπὸ χθεσινὴν ἡμερομηνίαν κοινοποίησιν Σας ἀφορῶσαν τὸν περὶ δια-
τηρήσεως τῶν ἐορτῶν νέον κανονισμόν τῆς Ἐκκλησίας ἐλάβομεν, εἰς τὴν ὁποίαν
δὲν ἔχομεν τί νὰ ἀντιτάξωμεν. Σᾶς παρατηροῦμεν ὅμως ὅτι τὰ καφφενεῖα δὲν
ἔπρεπε νὰ κλείωνται ὅλην τὴν ἡμέραν, διότι ὑπάρχουσι ξένοι ἄνθρωποι λαμβάνον-
τες ἀνάγκην καὶ μὴν εὐρίσκοντες νὰ πίνωσι καφφὲν ἢ ἄλλο τι ποτὸν θὰ κατα-
φεύγουσιν εἰς τὰ τουρκικά. Προσέτι ἡ ἀπογόρευσις τῶν χριστιανῶν τοῦ ἀγοράζειν
τὰς ἐορτὰς παρὰ τῶν Ἑβραίων, θὰ φέρῃ παράπονα ἐκ μέρους αὐτῶν κατὰ τῆς
Ἐκκλησίας, ὑπαρχόντων μάλιστα τοιοῦτων καὶ ξένων δυνάμεων ὑπηκόων. Ἐν
τοσοῦτῳ ὑποσημειούμεθα..... (ὑπογορ.) Ν. Βαρζέλης

(πρὸς τὸν κ.κ. Σωφρόνιον Χριστίδην, Ἄρχιερατ. Ἐπίτροπον κλπ)

* *

Αὐτοκρατορικὸν Προξ. Πρακτορεῖον τῆς Ρωσσίας ἐν Ἄρτη

Ἄρτα τῆ 17 Σεπτεμβρίου 1859, ἀριθ. 21

Σεβαστέ μοι Κύριε

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἐπισυνάψω ἐσωκλείστως τὸν λογαριασμόν τῶν ἐξό-
δων τοῦ Αὐτοκρ. Προξ. Πρακτορεῖου τούτου τῆς δευτέρας τετραμηνίας τοῦ τρέ-
χοντος ἔτους (ὑπογορ.) Ν. Βαρζέλης

(πρὸς κ. Σπυρ. Δενδρινὸν κλπ. Ἰωάννινα)

* *

Αὐτοκρατορικὸν Προξ. Πρακτορεῖον τῆς Ρωσσίας ἐν Ἄρτη

Ἄρτα τῆ 16/28 Ὀκτωβρίου 1859, ἀριθ. 22

Ἐνδοξότατε

Ἐλάβομεν τὴν ὑπὸ 13 τρέχοντος Ἰμετέραν κοινοποίησιν, ἀφορῶσαν περὶ
τῆς μὴ ἀγρεύσεως τῶν βδελῶν παρὰ τῶν ξένων ὑπηκόων, ἀνευ τῆς ἀδείας τοῦ
Μουλιτεζίμη κλπ. Εἰς ἀπάντησιν ὅθεν σᾶς λέγομεν ὅτι θὰ διευθύνομεν αὐτὴν
πρὸς τὴν ἐν Ἰωαννίνοις προϋσταμένην μας Ἀρχὴν διὰ νὰ λάβωμεν τὰς ἐπὶ τοῦ
ἀντικειμένου τούτου ὁδηγίας της. Δεχθῆτε τὴν διαβεβαίωσιν τῆς πρὸς τὴν Ἰμε-
τέραν ἐνδοξότητα ὑπολήψεώς μας..... (ὑπογορ.) Ν. Βαρζέλης

(πρὸς τὸν Καϊμακάμην Ἄρτης κλπ - Ἄρταν)

* *

Αὐτοκρατορικὸν Προξ. Πρακτορεῖον τῆς Ρωσσίας ἐν Ἄρτη

Ἄρτα τῆ 24 8βρίου 1859, ἀριθ. 23

Σεβαστέ μοι Κύριε

Οἱ χριστιανοὶ τῶν χωρίων Μπουλμέτι Ντόρας καὶ Νάσαρης τῆς Ἐπαρχίας
Λάκκας πρὸ πενήκοντα ἐτῶν μέχρι σήμερον δὲν ἐπλήρωναν εἰς τὸ Δημόσιον οὐ-
δένα φόρον ἐπὶ τοῦ καρποῦ τῶν ἐλαιοδέντρων, ἔνεκα τῆς πενίας των, παρὰ 60
ἕως 100 γρόσια τὸ κάθε χωρίον. Ἐφέτος ὅμως ὁ Χαλήμπεης ἐπίτροπος τοῦ ἐξο-
χωτιάτου Μουσταφᾶ Πασᾶ Κρήτης ἀγοραστοῦ τῶν ἀνωτέρω χωρίων, ὡς καὶ ἄλλων
πολλῶν τῆς Ἐπαρχίας Ἄρτης ἀπαιτεῖ ἐκ τῶν ἀνωτέρω χωρίων νὰ τῷ πληρῶσωσι
τριάντα τοῖς ἑκατὸν νέον φόρον ἐπὶ τοῦ ἐλαιοκάρπου, ἀλλ' οἱ χριστιανοὶ ἀρνοῦν-
ται ἐπιμένοντες νὰ τῷ πληρῶσωσι ὅσον ἐπλήρωνον μέχρι σήμερον. Ἐναφῆρων
κατὰ χρέος ταῦτα..... (ὑπογορ.) Ν. Βαρζέλης

(πρὸς τὸν κ. Σπυρ. Δενδρινὸν κλπ. Ἰωάννινα)

ΠΩΣ ΣΩΘΗΚΕ ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ

ΝΙΚΟΥ ΚΑΡΑΒΑΣΙΔΗ

Ἄταφος ἔμεινε ὁ καυμένος ὁ Κίτσιος πεντέξη μερόνυχτα στὸν τόπο ποὺ ἔπεσε· μὲ τὸ σημάδι τοῦ πόνου στὴν ὄψη, καὶ τὸ κορμὶ πάρπαλο ἀπὸ τὶς σφαῖρες. Καὶ θὰ ἔμεινε ποιὸς ξέρει πόσο ἀκόμα ἐκεῖ στὸ γυαλό, ἀνάμεσα στὶς νάρκες, ἂν ὁ Ἀπριλιάτικος ἤλιος δὲν εἶχε ἀντίθετη γνώμη.

Ἄνοιξη τοῦ 1943.

Ἄνοιξη στὸ ἡμερολόγιο, γιὰ τὴν πραγματικότητα, μαυρὸς κι' ἀραχνὸς ἔδειχνε ὁ οὐρανός, παγωμένη ἢ πολίτεια καὶ φορτωμένες σύννεφα οἱ καρδιές τῶν Ἀρτινῶν. Σύννεφα ποὺ φόρτωσαν οἱ συμφορὲς τῆς κατοχῆς καὶ τὰ μιλιούνια τῶν Ἰταλῶν στρατιωτῶν ποὺ γέμισαν τὸν τόπο, ἄλλοι μὲ μαυρὰ πουκάμισα καὶ ἄλλοι μὲ πρασινωπά, ἄλλοι μ' ἓνα κι' ἄλλοι μὲ τούφα φτερά ἀπὸ γαλιὰ καὶ ἀπὸ κόττες στὸ κεφάλι, ἄλλοι μὲ δίκωχο κι' ἄλλοι μὲ ψηλὰ καπέλλα.

Προβλήματα δύσκολα γιὰ τὸν κοσμάκη ποὺ τοῦ φράζανε τὸ δρόμο μέσα κι' ἔξω ἀπὸ τὸ Γεφύρι μὲ πόστα - μπλόκα. Μὲ ξύλο μακρὺ ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη παρδαλό ποὺ τὸ φύλαγαν ὀπλισμένοι καραμπινιέρηδες ποὺ δὲν σ' ἄφηναν νὰ περάσῃς κάτω ἀπ' αὐτὸ ἂν δὲν εἶχες ποσαπόρτι μὲ δέκα βούλες ἀπάνω του ἀπὸ τὴν καραμπιναρία.

Προβλήματα γιὰ κείνους ποὺ θέλανε νὰ περάσουν στὸν κάμπο γιὰ νὰ βρουν μιὰ πρέζα καλαμποκίσιο ἀλεύρι, δυὸ κλωνιά φασόλια, νὰ μᾶσουν μιὰ βρασιά λάχανα ἢ κάτι ποὺ νὰ τρώγεται, γιὰ τὴν ὄλα εἶχαν χαθῆ.

Γιὰ κείνους ποὺ θέλαν νάρθουν στὴν Ἄρτα ἀπὸ τὸ χωριό, νὰ πάρουν κινίνο γιὰ τὴν ἐλονοσία ποὺ θέριζε. Γιὰ τοὺς ἄντρες ποῦθελαν νὰ βροῦν μπαλωματὴ νὰ βάλουν σόλες στὶς χαλασμένες ἀρβίλες. Οἱ γυναῖκες ἦταν μαθημένες, πόρευαν καὶ χωρὶς παπούτσια. Νὰ ψωνίσουν ντρίλι γιὰ παντελόνι, ἀλατζιὰ γιὰ φουστάνι, γιὰ τὰ πιλιὰ εἶχαν γίνει ἀγνώριστα ἀπὸ τὰ μπαλώματα. Ἐμείναν ὅλοι ζᾶρκοι.

Προβλήματα γιὰ τὸν πεινασμένο κοσμάκη, βᾶσανα γιὰ τὸ σκλαβωμένο λαό. Μὰ καὶ γιὰ τὸ στρατὸ κατοχῆς δὲν ἦταν μικροτερὴ ἢ σκοτούρα. Γιὰ τοὺς Ταλιάνους ποὺ ὄλο πύκνωναν τὰ φυλάκια γύρα στὴν πόλη, ὅσο ἀβγάταιναν τὶς σκοπιές καὶ πλήθαιναν τὶς πολεμιστρες, ὅσο φράζανε τοὺς δρόμους μὲ συρματοπλέγματα γιὰ νὰ σφαλίσουν τοὺς φρατέλους, τόσο οἱ Ἀρτινοὶ μικροὶ-μεγάλοι, ἄξιοι καὶ ἀνήμποροι ἔφευγαν μέρα μὲ τὴ μέρα καὶ ρίχνονταν ἀποπέρα στὰ βουνά. Σκάλωναν στὶς κοντοραχοῦλες ποὺ ἀσταμάτητα φυσοῦσε ἀλλιώτικο τῆς λευτεργιάς τὸ ἀεράκι. Μπουλούκιαζαν κάτω ἀπὸ τὸν ξάστερο οὐρανὸ μ' ἄλλα παληκάργια καὶ πολέμαγαν τραγουδώντας καὶ πάσκιζαν νὰ χαλάσουν τὰ πόστα-μπλόκα γιὰ νάρθη ξανά ἢ λευτεργιὰ στὸν τόπο τῆς.

Σκουτούρα ἀνελέητη. Βραχνὰς καὶ τρομάρα γιὰ τοὺς φρατέλους, ποὺ ὅσες φορὲς κότησαν νὰ βγοῦν ἀπὸ τὰ συρματοπλέγματα καὶ νὰ πάρουν τὸν ἀνήφορο γύρισαν γρήγορα κιοτεμένοι καὶ μὲ τὸ κεφάλι σκυμένο ἀπὸ ντροπῆ.

Στῆς Ἄρτας τὸ γεφύρι μερόνυχτα φύλαγαν διπλοσκοπιές. Ἄλπινοι καὶ Τζουλιάνοι ἀπὸ τῆ μέσα μεργιά, Τοσκάνοι καὶ καραμπινιέρηδες ἀπὸ τὴν ἄλλη. Τὴν ἡμέρα δὲν βόλαγε νὰ δγιαβῆς. Ἄραδιασμένοι στὰ πεζούλια κάθονταν θαρρετὰ μὲ τὰ ποδάργια ἀπλωμένα καὶ χοράτευαν μὲ τοὺς δγιαβάτες καὶ ἀράδγιαζαν γλυκόλογα στὰ θηλυκά πὺ δγιαβαίαν. Ἄπλωναν κι' ἔπαιρναν λεμονοπορτόκαλα ἀπὸ τὰ κοφίνια πὺ δγιαβαίαν φορτωμένα στὰ ἀλογομούλαρα καὶ ἀδεκεῖ τᾶτρωγαν οἱ ἀθεόφοβοι ὄλο μὲ τὶς φλοῦδες. Ἐκεῖνο τὸν καιρὸ, ἀνάμεσα σ' αὐτὸ τὸ ἀσκέρι ἦταν καὶ ὁ Μάριο. Ἐνα ὁμορφόπαιδο καθὼς μολόγγαν οἱ δγιοφυρίσιοι ἐκεῖνον τὸν καιρὸ, ἕνα ὁμορφόπαιδο μὲ τσιακίρικα μαῦρα μάτια, μὲ ζγουρά μαλλιά καὶ μὲ χρυσὰ δόντια. Μὲ τσάκιση στὸ παντελόνι, μὲ ἀρβίλες βερνικωμένες ὡς ἀπάνω καὶ μὲ γαλόνια κίτρινα στὸ χέρι. Καλοπροαίρετος καὶ θαρρετὸς χοῖδολόγγαε τὰ παιδόπουλα στῆ γειτονιά καὶ πετροβολοῦσε τὶς γάτες. Κάθε ἀπόγγμα ἔπαιζε μὲ τῆ φυσαρμόνικα τὸ «ἔχεις τύχη χρυσὴ Μπελαμί». Ἐπαιζε καὶ οἱ ἄλλοι στρατιῶτες τραγουδοῦσαν καὶ χόρευαν πόλκα σὲ δυὸ συναντὶ τους, καταμεσῆς στὸ δρόμο καὶ ἱκανοποιημένοι, κάπου - κάπου βλαστήμαγαν ἔτσι γιὰ κέφι καὶ γέλαγαν.

Σὰν σουρούπωνε, ὄλοι χάνονταν. Ἡ κυκλοφορία σταματοῦσε, τὰ μπλόκα κλείνανε καὶ κάθε πολίτης μαζεύονταν στὸ σπίτι του. Αὐτὸς ὁ Μάριο ἦταν ἐπικεφαλῆς στὸ φυλάκιο τῆς Γέφυρας ἀπὸ τῆ μέσα μεργιά. Αὐτὸς τῆ φύλαγε νὰ μὴν πάθη κακὸ. Σ' αὐτὸν τὸ Μάριο ἔτυχε ὁ λαχνὸς νὰ γίνη ἥρωας ἐκεῖνο τὸ βράδου καὶ τῆς Ἄρτας τὸ Γεφύρι νὰ σωθῆ, νὰ γλυτώση τὴν ἀνατίναξη ἀπὸ τὸν ..... Κίτσιο.

Περασμένα μεσάνυχτα.

Μεσάνυχτα μιᾶς νύχτας σὰν ὄλες τῆς κατοχῆς.

Μιᾶς νύχτας ἄχαρης καὶ παγγρηῆς, γεμάτης ἀγωνία καὶ τρόμο. Πολλοὶ θὰ τῆ θυμοῦνται καλὰ ἀκόμη, γιὰτὶ ἦταν κάπως ξεχωριστῆ, κάπως ἀλλιώτικη ἀπὸ τὶς ἄλλες. Γιὰ ὄσους ὄμως τὴν ξέχασαν ἀπὸ τοῦ καιροῦ τὸ δγιαβά καὶ τῆς ζωῆς τὶς ἔγγονες, ἄς τὴν ξαναθυμήσουμε, γιὰ νὰ τῆ γνωρίσουν ἔτσι καὶ ὄσοι δὲν εἶχαν τὴν ἀτυχία νὰ τῆ ζήσουν.

Παντέρημη ἢ Ἄρτα καὶ θεοσκοτεινῆ, καὶ οἱ Ἄρτινοί, πεζμένοι στὸν γεμάτο ἐφιᾶλτες ὕπνο τοῦ σκλάβου. Καὶ ξάφνου λαχτᾶρα. Τὴν ἦσυχια, τῆ θανατερῆ ἐκεῖνη ἦσυχια τῆς νύχτας ἀναστάτωσαν ριπὲς πολυβόλων. Τουφέκια καὶ αὐτόματα ἀναψαν καὶ κᾶηκαν ἀπὸ τὸ ντουφεκίδι ὄρες ὀλόκληρες. Χειροβομβίδες ἔσκαγαν ἀπανωτὲς καὶ ὁ δαιμονισμένος τους κρότος συνετᾶραζε τὰ σκοτάδια. Παρασόλισαν τὰ γυναικόπαιδα κι' ὄλα τοῦ πλάστη τὰ ζωντανὰ ξαφνιάστηκαν.

Στῆ Γέφυρα, εἶπαμε ὄλοι μέσα μας. Στῆ Γέφυρα ἀπόψε κάτι κακὸ γίνεταί, ἐκεῖ ἀκούγονται νὰ πέφτουν τὰ πυρά. Οἱ μεγαλύτεροι κόλλησαν αὐτὶ καὶ μάτι στῆ χαραμάδα τῆς πόρτας γιὰ νὰ μαντέψουν κάτι. Ἐμεῖς τὰ λιανόπαιδα, χῶσαμε τὸ κεφάλι κάτω ἀπὸ τὸ χεράμι.

Παρτιζιάνοι, εἶπαν οἱ Ἰταλοὶ ἀναστατωμένοι, παρτιζιάνοι καὶ ἐτοίμαζαν τὰ ντουφέκια καὶ τὰ κανόνια γιὰ νὰ ἀμυνθοῦν, χωρὶς νὰ ξεμυτᾶ κανένας στὸ δρόμο. Παρτιζιάνοι, καὶ ξημέρωσαν μὲ τὸ δάχτυλο στὸ σκάνδαλο πίσω ἀπὸ τὰ τοίχια ταμπουρωμένοι, μαζωμένοι κουβᾶρι σὰν τὰ σφαλάγκια τρεμουλιάζοντας ἀπὸ φόβο.

Ἄντᾶρτες εἶπαν οἱ πατεράδες μας καὶ ὁ φόβος ἀλάργεψε, σκεπάστηκε ἀγάλια - ἀγάλια ἀπὸ μιὰ ἀλλιώτικη χαρὰ, ἀπὸ ἕναν ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὴν πατρίδα τῆ σκλαβωμένη.

Μυργιάδες εὐχές, προσευχὲς ἀπὸ μικροὺς καὶ μεγάλους ἀνέβηκαν ἐκεῖνες τὶς ὄρες στοὺς οὐρανοὺς. Ἡ ἀγωνία γιὰ τὸ τί θὰ φανερώσει ἡ μέρα πὺ θᾶρηθῃ,

δέν μολογιέται. Καί ἄργησε θυμᾶμαι, πολὺ ἄργησε ἐκείνη ἢ νύχτα νὰ ξημέρωση.

Ἄκατάπαυστο συνεχίζονταν τὸ ντουφεκίδι. Στὴ μάχη ποὺ ἔδινε τὸ μέσα φυλάκιο, βοήθαγε καὶ τὸ ἀπένταντι. Οἱ καραμπινιέρηδες ἀκροβολισμένοι πίσω ἀπὸ τὰ χτισμένα παράθυρα τῆς Καραμπινιαρίας ποὺ εἶχαν ὀχυρώσει ἀπὸ τὴν ὄρα πρὸ πάτησαν τὸ ποδάρι τους ἐδῶ, τουφέκαγαν κι' αὐτοὶ μὲ τὰ λιανοντούφεκα καὶ τὰ περίστροφα, ἔτσι στὸ χαμό, χωρὶς σταματημό. Τὸν ὄργωσαν τὸ γιαλό, τὰ τρίψανε τὰ χαλίκια μὲ τὰ βόλια, σὰ νὰ τοὺς εἶχαν παλιὸ γινάτι.

Τὸ φρουραρχεῖο, μέσα στὸν ὄφαλό τῆς Ἄρτας, σκοτεινὸ καὶ κλειδαμπωμένο, ἔκανε σχέδια, ἔδινε διαταγές, ἔκανε κουράγιο μὲ τὸν ἀσύρματο στὰ φυλάκια, ἔταζε ἐνισχύσεις, μὲ τὸ ξημέρωμα, γαλόνια καὶ παράσημα. Ἄν ἀντισταθοῦν γενναῖα — εἶπε ὁ Κολονέλο — καὶ δὲν παραδοθοῦν, ἂν δὲν ἀφήσουν μὲ τὰ πυρὰ τους, τοὺς παρτιζιάνους νὰ πατήσουν τὸ γεφύρι καὶ νὰ τὸ ἀνατινάξουν, θὰ τοὺς στείλῃ μὲ ἄδεια στὴν Ἰταλία καὶ θὰ τοὺς μεταθέσει καὶ στὰ μετόπισθεν. Καὶ τὰ ρήμαξε τὰ πυρομαχικὰ ὁ Μάριο μὲ τὸ μπουλούκι του. Ἀντάργιασε τὸ φυλάκιο ἀπὸ τὸν καπνὸ καὶ τὴ μαρούτη καὶ δὲν θὰ σταμάταγε ἀκόμα, ἂν δὲν ἄδγειαζαν τὰ κιβώτια μὲ τὰ φυσέκια.

Τότε ξανανάσανε τὸ παλληκάρι. Τότε γύρισε ὁ Μάριο καὶ μέτρησε τὸ ἀσκέρι του καὶ τὸ βρῆκε σωστὸ καὶ θάμασε καὶ ὁ ἴδιος ποὺ κᾶνας δὲν σκοτώθηκε, ποὺ κᾶνας δὲν ἔπαθε τίποτα ἐκτὸς ἀπὸ κᾶνα δυὸ ποὺ τοὺς φάνηκε πὼς ἦταν λαβωμένοι. Ἐβᾶλε, εἶπε περήφανος, ἡ Μαντόνα τὸ χέρι της. Ματαγκορδῶθηκε καὶ καθὼς ἦταν νύχτα ἀκόμα, οἱ φρατέλοι ἀπασχολοῦσαν τὸν ἐχθρὸ μὲ ἀραιὰ πυρὰ κι' αὐτὸς ἀνασκουμπώθηκε καὶ ἐτοίμασε τὴν ἀναφορὰ του, τὴν νικητήρια ἀναφορὰ ποὺ ἔμεινε σὰν μολόγημα στὴν ἱστορία καὶ τὴν διαβίβασε ἀμέσως τηλεφωνικῶς.

— Παρτιζιάνοι ἀπεκρούσθησαν

— Θύματα ἐλάχιστα

— Θρυλικὸ Γεφύρι Ἄρτας ἐσώθη.

Ἐνθουσιασμένο τὸ Φρουραρχεῖο ἀπὸ τὴ νίκη ἐτοίμασε τὴ δική του ἀναφορὰ.

— Παρτιζιάνοι ἔπειτα ἀπὸ ὀλονύκτιο πείσιμονα καὶ ἀμφίρροπο ἀγῶνα ἀπεκρούσθησαν ἐπιτυχῶς, ἐγκαταλείποντες νεκρούς, τραυματίες καὶ πολεμικὸ ὕλικό.

— Ἀπὸ ἡμετέρας πλευρᾶς θύματα ἐλάχιστα.

— Ἱστορικὸ Γεφύρι ἐσώθη ἀπὸ ἀνατίναξη.

Καὶ ἐπειγόντως διεβιβάσθη εἰς στρατιὰν Ἰωαννίνων, γιὰ νὰ χαροῦν κι ἐκεῖνοι.

Μὲ τὸ γλυκοχάραμα ἔφτασαν οἱ πρῶτες θωρακισμένες ἐνισχύσεις. Τὸ φυλάκιο θάρρηψε, ὁ Μάριο ξαμπάρωσε τὴν πόρτα βιαστικὸς καὶ ὄλοι ἀντάμα ξεχύθηκαν μὲ τ' αὐτόματα γεμάτα καὶ ἔτοιμα γιὰ δράση στὸ πεδῖον τῆς μάχης, γιὰ νὰ μετρήσουν τοὺς νεκρούς, νὰ δέσουν τοὺς λαβωμένους καὶ νὰ συνάξουν τὰ λάφυρα.

Καὶ ...βράσε ρύζι ποὺ λένε.

Ἄπολογισμός.

Τὸ γομᾶρι τοῦ Δρούπα, τὸ μοναδικὸ «ἔχος» τῆς φτωχοφαιμελιάς, ἔκοψε τὴ νύχτα τὸ σκοινὶ του. Ἄνοιξη βλέπεις ...καὶ ἡ τριχιά ἀδύνατη, τριχιά τῆς κατοχῆς, δὲν τὸ κράτησε καὶ μὲ τὸ κοντοτρίχι γκιορντάνι στὸ λαιμὸ σὰ χανάκα, ξεμάκρυνε ἀπὸ τὸ καλύβι, πέρασε ἀπὸ τὸ γεφυρόπουλο τὰ μυλαύλακα καὶ καὶ ἀπὸ τὸ δρομάκι τοῦ Μονάντεροι νυχτοβοσκόντας βρέθηκε στὸ γιαλό. Ἐκεῖ ἀλήτευε ὀλη νύχτα, πότε κοιτάζοντας τὸν οὐρανὸ καὶ πότε ἀρπάζοντας κᾶνα γομαράγκαθο ἢ τσιμπολογώντας ἀγριάδα στὶς παρσβόλες, ξεμάκρυνε τὸν κατῆ-

φορο. Κοντοζύγωσε ἄθελά του στή Γέφυρα καί στή στροφή τοῦ Ντερμάνη ἀποπέρα ἀπό τὰ Βαεΐκα, χάθηκε στά καλάμια καί μάδαγε καλαμόφυλλα. Αὐτό ἦταν ὄλο κι' ὄλο τὸ ἀμάρτημά του. Οὔτε Ἄλτ! τοῦ εἶπαν, οὔτε καί παρασύνημα τοῦ ζήτησαν οἱ Ἴταλοί. Θόρυβο ἄκουγαν, παρτιζιάνοι εἶπαν καί ἄρχισε τὸ πανηγύρι καί παραξενεύτηκε φαίνεται ὁ Κίτσιος καί βγήκε δῶθε ἀπὸ τὰ καλάμια τὴν ὥρα ποῦ ἡ μάχη «εἰμαίνεται» γιὰ νὰ τοὺς ζητήση συγνώμην, κι' ἐκεῖ ἔγινε τὸ μοιραῖο. Τὸν βρήκε ἡ αὐγὴ μὲ τὰ πέταλα τὸν ἀνήφορο.

Βλαστήμησε ὁ Μάριο καί ξαναβλαστήμησε καί κρυφὰ καί φανερά πολλές φορές καί μόνος του καί ὄλοι μαζί. Βλαστήμησαν ὄχι τόσο γιὰ τὰ γαλόνια καί τὰ παράσημα, μὰ γιὰ τὴν ἄδεια. Ὡς τὸ μεσημέρι δὲν φάνηκε ὁ Μάριο στῆ: Γέφυρας τὸ πεζούλι, μὰ τὸ γιόμα, πρῶτος ὅπως πάντα στῆ γραμμὴ γιόμισε τὴν караβάνα μακαροτσίνια, πῆγε παρέκτα στὸν πλάτανο, πισωκόλιασε τοὺς ἄλλους καί ὀρθὸς ἔσκυψε τὸ κεφάλι στὴν караβάνα ὅπως πάντα καί τὸ πηροῦνι ἀναψε φωτιά ἀπὸ τὸ δούλεμα.

Τ' ἀπόγιομα ...τοῦτι στασέρα κουζί.

Πόλκα στὸ δρόμο μὲ τὴ φυσαρμόνικα, καί τὸ χαβὰ τους στὸ ἴδιο πάντα μοτίβο. Ὅσο γιὰ τοὺς Ἄρτινούς, δὲν περιέμεναν φαίνεται καί τίποτα τὸ ἀλλοιώτικο.

ΑΠΟΣΤ. ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ :

Τοῦ κλαρίνου

Φτωχὰ τὰ λόγια δὲν ἄρκοῦν, φτωχὰ καί δὲ χορεύουν,
γι αὐτὸ ἀναπηδάει ἡ ψυχὴ καί πέτεται τ' ἀψήλου·
καί μὲ τὸ λιγοστὸ κρασί καί τὸν καλὸ τὸ λόγο
μᾶς δίνει τὸ βιολί φτερά καί τὸ κλαρίνο κρίση.

Ἐρωτικὸ

Ἄγγιξε ὁ νιὸς τρεμάμενα τῆς κοπελιάς τὴ ράγα,
κι ἀπ' τὸ χιονᾶτο κόρφο τῆς πέταξε χελιδόνι·
καί σάν τῆς ἔδωσε φιλιὴν στά κόκκινά τῆς χεῖλη
τὸ χελιδόνι μέθυσε κι ἄρχισε νὰ χορεῖ.

ΤΑ ΠΑΛΙΑ ΒΙΒΛΙΑ (1480-1881) ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΣΚΟΥΦΑΣ»,

ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΥ

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Συλλόγου «Σκουφᾶς» τῆς Ἄρτας — μοναδική ἀξιόλογη βιβλιοθήκη στὴν περιφέρεια τῆς Ἄρτας — ἔχει καὶ τμῆμα παλιῶν ἐκδόσεων, στὸ ὁποῖο κατατάχθηκαν ὅσα βιβλία ἐκδόθηκαν ἀπ' τὸ 1480 μέχρι τὸ 1881, δηλαδὴ ἀπ' τὰ πρῶτα χρόνια τῆς τυπογραφίας, μέχρι τότε ποῦ ἔφυγαν οἱ Τοῦρκοι ἀπ' τὴν Ἄρτα.

Στὸ τμῆμα αὐτὸ κατ' ἐξάιρεση δὲν περιελήφθησαν τὰ νομικὰ βιβλία ποῦ ἐκδόθηκαν μέσα σ' αὐτὴ τὴ χρονικὴ περίοδο καὶ τοῦτο γιὰ νὰ μὴ διασπαστεῖ τὸ νομικὸ τμῆμα τῆς βιβλιοθήκης, ποῦ εἶναι καὶ μεγάλο καὶ σημαντικὸ (περιλαμβάνει γερμανοὺς νομομαθεῖς τῶν χρόνων τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, σειρὲς παλιῶν γαλλικῶν νομικῶν περιοδικῶν, ἐφημερίδες Κυβερνήσεως ἀπ' τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὁθωνα, πλῆθος ἀπὸ νομικὲς μονογραφίες κλπ.).

Τὸ τμῆμα τῶν παλιῶν ἐκδόσεων περιλαμβάνει λοιπὸν κάθε εἶδους βιβλία, ἐκτὸς ἀπὸ νομικά. Τὸ παλιότερο βιβλίον, μὲ σωζόμενὴ τὴ χρονολογία του, εἶναι ἐκδοσὴ τοῦ 1503. Ὑπάρχουν ὅμως κι' ἄλλα παλιότερα, ποῦ ἀπ' τὴ φθορὰ τοῦ χρόνου ἔχασαν τὶς σελίδες ποῦ σημειώνονταν ὁ χρόνος ἐκδόσεως, ὁ ὁποῖος ὅμως μπορεῖ νὰ πιθανολογηθεῖ πρὸ τοῦ 1500, ἀπ' τὸν τρόπο ἀριθμήσεως τῶν σελίδων κλπ.

Αὐτὰ τὰ παλιὰ βιβλία προέρχονται μᾶλλον ἀπ' τὴν Ἑλληνικὴ Σχολὴ τῆς Ἄρτας, στὴν ὁποία τὰ δώριζαν διάφοροι μορφωμένοι ἀρτινοί, ἡ Μητρόπολις καὶ ἄλλοι. Ἡ Σχολὴ ἦταν ἐγκατεστημένη στὰ παλιὰ κτίρια τοῦ ἁγίου Μηνᾶ. Ὄταν ὅμως μετακόμισε ἡ Σχολὴ, γιὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν πρόσφυγες ἀπ' τὴ Μ. Ἀσία, τὰ βιβλία μεταφέρθηκαν στὴ Μονὴ Θεοτοκιοῦ, ὅπου ἴσως ὑπῆρχαν κι' ἄλλα. Τὸ 1927 ἰδρύθηκε τὸ δραστήριον σωματεῖον «Μικρὸς Ὀμιλος», ποῦ κατάφερε νὰ πάρει τὰ βιβλία αὐτά, γιὰ νὰ ἰδρύσει βιβλιοθήκη. Κι' ὅταν ὁ «Μ. Ὀμιλος» διαλύθηκε, παρέδωσε τὰ βιβλία στὸν «Σκουφᾶ».

Ὁλοκληρωμένη ταξινόμηση ἀρίθμηση καὶ καταγραφή τῆς βιβλιοθήκης τοῦ «Σκουφᾶ», δὲν ἐγίνε παρὰ μόνον τὸ καλοκαίρι τοῦ 1975, ποῦ μεταφέρθηκαν τὰ βιβλία ἀπ' τὸ μισθωμένο κτίριον τῆς φιλαρμονικῆς, στὸ ἰδιόκτητο κτίριον τῆς «Πνευματικῆς Στέγης» τοῦ «Σκουφᾶ». Κι' ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1975 ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Συλλόγου εἶναι συστηματικὴ, διαθέτει ἀναγνωστήριον καὶ λειτουργεῖ κανονικά.

- 1.—Θεοφίλου Κορυδαλέως Ἐπιστολαί, Βενετία 1786 (Ν. Γλυκύς).
- 2.—Ἐπικτήτου Ἐγχειρίδιον (ἑλλην.-λατιν.), Δρέσδη - Λειψία 1756 (Gröllii).
- 3.—Λουκιανοῦ Ἄπαντα, τ. 1ος, Salmurii 1619 (J. Benedictus).

- 4.—Κοράνιον ἀραβιστὶ (μέσων 19ου αἰῶνος - σελίδες 558).
- 5.—'Ηροδότου Ἱστορίαι (ἐπιμ. Fr. Palm), Λειψία 1839 (C. Tauchnitii).
- 6.—Κλαυδίου Αἰλιανοῦ Περί ζώων, Coloniae Allobrogum 1616.
- 7.—Natalis Comitit Mythologiae, Βενετία 1600.
- 8.—'Ομήρου Ἰλιάς, Ἀργεντοράτον 1525 (παρὰ Βόλφ Κεφαλαίω).
- 9.—Πλάτωνος Τίμαιος — Κικέρωνος περὶ παντὸς βιβλίω συμφωνοῦν — Ἀράτου εἰς σφαῖραν, Βασιλεία (σελίδες 230).
- 10.—'Αριστοφάνους Κωμωδίαὶ ἕνδεκα, Βενετία 1542 (J. Farreum).
- 11.—D. Emmanuelis Thesavri, Bononiae 1674 (Er. Dauci).
- 12.—Ξενοφάντος Ἄπαντα, Halae Suevorum 1540.
- 13.—16.—'Αριστοτέλους Ἄπαντα, τ. 1, 5, 6, 16, Λειψία 1832 (Tauchnitii).
- 17.—19.—Collezione portatile di classici italiani, Φλωρεντία 1825 (Borghi), τ. 4, 6, 16.
- 20.—'Αλφιέρι Ἀγαμέμνων, τ. 2ος, Φλωρεντία 1829 (Daddi).
- 21.—Μιχ. Γλύκα Σικελιώτου Βίβλος Χρονική, Βενετία 1729 (B. Javarina).
- 22.—Προκοπίου Καισάρεως τῶν κατ' αὐτὸν Ἱστοριῶν, Ἀνέκδοτα, περὶ κτισμάτων Ἰουστινιανοῦ, Βενετία 1729 (B. Javarina).
- 23.—'Αγαθίου Σχολαστικοῦ περὶ Ἰουστινιανοῦ Βασιλείας — Θεοφυλάκτου Συμοκάττου Ἱστοριῶν βιβλία η', Βενετία 1729 (B. Javarina).
- 24.—Γεωργίου Μοναχοῦ καὶ Συγκέλλου γεγονότος Χρονογραφία ἀπὸ Ἀδάμ μέχρι Διοκλητιανοῦ καὶ Νικηφόρου Πατριάρχου Χρονογραφία σύντομος καὶ Κανὼν Χρονικὸς Γενεαρχῶν (St. P. Jacobi Goar), Βενετία 1729 (B. Javarina).
- 25.—Θεοφάνους Χρονογραφία καὶ Λέοντος Γραμματικοῦ ζωὴ αὐτοκρατόρων κλπ. (St. P. Jacobi Goar), Βενετία 1729 (B. Javarina).
- 26.—Νικηφόρου Βρυεννίου Ὑγὴ Ἱστορίας, Γεωργίου Κεδρηνοῦ Σύνοψις Ἱστοριῶν, Βενετία 1729 (B. Javarina).
- 27.—Γεωργίου Κεδρηνοῦ Σύνοψις Ἱστοριῶν, Ἰωάννου Σκυλίτση Κουροπαλάτη Excerpta ex breviario historico, Βενετία 1729 (B. Javarina).
- 28.—Ἰωάννου Ζωναρᾶ Χρονικόν, Βενετία 1729 (B. Javarina).
- 29.—Κωνστ. Μνασση Σύνοψις Ἱστορική, Νικήτα Ἀχομινάτου Χωνιάτου Ἱστορία, Γεωργ. Ἀκροπολίτου Χρονική Συγγραφή, Ἰωάν. Κανανοῦ Διήγησις, Βενετία 1729 (B. Javarina).
- 30.—Γεωργίου Παχυμέρη Ἱστορία ἢ Μιχ. Παλαιολόγος, Βενετία 1729 (B. Javarina).
- 31.—Γεωργίου Παχυμέρη Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος, Βενετία 1729 (B. Javarina).
- 32.—Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ Ἱστορία, Βενετία 1729 (B. Javarina).
- 33.—'Αναστασίου Βιβλιοθηκαρίου Ἱστορία Ἐκκλησιαστική, Δούκα Μιχαὴλ Βυζαντινῆ Ἱστορία, Βενετία 1729 (B. Javarina).
- 34.—Νικηφόρου Γρηγορᾶ Ρωμαϊκὴ Ἱστορία, Ἱστορία τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοὺς γάλλους αὐτοκράτορας Phil. Mousques, Βενετία 1729 (B. Javarina).
- 35.—Ἱστορία Βυζαντινὴ (Βασιλικὴς Βυζαντινὲς οἰκογένειες) Carolo du Fresne, Βενετία 1729 (B. Javarina).
- 36.—Ἰωσήφ Γενεσίου περὶ τῶν πραγμάτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ Λέοντος Ἀρμενίου μέχρι Βασιλείου Μακεδόνας, Ἰωάννου Ἀντιοχέως Μαλάλα Χρονικὴ Ἱστορία, Ριχ. Μπέντλεϊ ἐπιστολὴ πρὸς Μίλλιον, Λέοντος Ἀλλατίου Σύμμικτα, Βενετία 1733 (J. Bahtistae Pasquali).
- 37.—Σειρὰ 51 Ὑπομνηματιστῶν εἰς Ὀκτάτευχον καὶ τὰ τῶν Βασιλείων (ἐπιμ. Νικηφόρου ἱερομονάχου), τ. 2ος, Λειψία 1773 (Βρεϊτκόφ).
- 38.—Τὸ ἴδιο βιβλίον μὲ τὰ αὐτὰ στοιχεῖα.

- 39.—Λεξικὸν Βαρίνου, Βενετία 1779 (N. Γλυκός).
- 40.—Λεξικὸν Βαρίνου, Βενετία 1801 (N. Γλυκός).
- 41.—'Αγία Γραφή (περιλαμβάνουσα καὶ τὸ «περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ» βιβλίον τοῦ Ἰωσήπου, σελίδες μεγάλαί 1098, λείπουν λοιπὰ στοιχεῖα).
- 42.—Χρυσάνθου Νοταρᾶ Εἰσαγωγή εἰς Γεωγραφικὰ - Σφαιρικὰ, Παρίσι 1716.
- 43.—Φωτίου Μυριόβιβλον ἢ Βιβλιοθήκη, Rothomagi 1653 (Berthelin).
- 44.—Διονυσίου Ἀλικαρνασσεῶς Ρωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία, Πητορικά, Κριτικὴ, Φραγκοφούρτη 1580 (Vecheli).
- 45.—Ἰωάννου Χρυσοστόμου Εὐρίσκόμενα, τ. 3ος, Etonae 1612 (Norton).
- 46.—Πλάτωνος Ἄπαντα, Βασιλεῖα 1556 (Petri).
- 47.—F. Ambrosii Calepini Dictionarium septem linguarum, Βενετία 1625 (Aldus).
- 48.—50.—Suidae Lexicon Ἑλληνολατινικόν, τ. 1, 2, 3, Κανταβριγία 1705 (Academ.)
- 51.—Φλ. Μελάγχθοτος Μωάμεθ — Ἱστορία Σαρακηνῶν, Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ κατὰ Μωάμεθ ἀπολογίαι - λόγοι (ἐπιμ. Ὁπωρινοῦ), 1543 (Βρυλλιγγέρου).
- 52.—Ἦσυχιου Λεξικόν, Βενετία 1514 (Aldus).
- 53.—Πολυβίου Ἱστορίαι βιβλία πέννε, Hagoniae 1530 (J. Secerium).
- 54.—Ἐπικτήτου Ἐγχειρίδιον, Πάρμα 1793 (Bodonianis).
- 55.—Θεοφράστου Χαρακτῆρες, Πάρμα 1794 (Bodonianis).
- 56.—Διονυσίου Λογγίνου περὶ ὕψους, Βερόνα 1733 (Tumermani).
- 57.—Poetriaum Octo (Ἠρίνης — Μῦρτους — Μῦρτιδος — Κορίνης — Τελεσίλλης — Πραξίλλης — Νόσιδος — Ἀνύτης), Ἀμβουῦργον 1734 (Vandenhoeck).
- 58.—60.—Λουκιανοῦ Ἄπαντα, τόμοι 1, 2, 3, Ἀμστελῶδαμον 1643 (Wetstenii).
- 61.—Ἐτυμολογικὸν τὸ Μέγα, Βενετία 1782 (N. Γλυκός).
- 62.—Λουκιανοῦ Διάλογοι — Φιλοστράτου Εἰκόνες — Βίος Σοφιστῶν, Βενετία 1503 (Aldus).
- 63.—Λουκιανοῦ Λεξικόν (Besseling), 1746, Trajecti ad Rhenum (Hermanii).
- 64.—Κιβωτὸς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, Κων/πολις 1819, τ. 1ος (ἔκδ. Πατριαρχείου).
- 65.—Τὸ αὐτὸ βιβλίον μὲ τὰ αὐτὰ στοιχεῖα.
- 66.—Τὸ ὑπ' ἀριθ. 37 βιβλίον μὲ τὰ αὐτὰ στοιχεῖα.
- 67.—Τὸ ὑπ' ἀριθ. 37 βιβλίον μὲ τὰ αὐτὰ στοιχεῖα.
- 68.—Vocabolario degli academici della Crusca, Νεάπολις 1746, (asp. Ponzelli, stamp. Simone), τ. 1ος.
- 69.—Τὸ ἴδιο βιβλίον τοῦ ἀριθ. 39.
- 70.—Vocabolario italiano - latino, Βενετία 1823 (G. Passini - Molinari) τ. 1ος.
- 71.—74.—Institutiones Philosophicae (F. Aquisas), τ. 1, 2, 3, 4, Βενετία 1760 (Simoni Occhi).
- 75.—Dictionnaire françois latin-italien (Antonini), Βενετία 1804 (Baglioni), τ. 2ος.
- 76.—Θουκυδίδης μετὰ σχολίων παλαιῶν καὶ πάνυ ὠφελίμων, χωρὶς ὧν οὐκ εὐζύνετος ὁ ξυγγραφεὺς (ἔκδ. πολὺ παλαιὰ μὲ πρωτότυπη ἀρίθμηση — F. Nil. Candidius).
- 77.—Medicorum Graecorum Varia Opuscula, Μόσχα 1808 (J. Baptistae Rasarii, Litt. Caefareae Universitatis).
- 78.—Λεξικὸν Ἑλληνικῆς Γλώσσης (λείπουν τὰ στοιχεῖα ἐκδόσεως, ἀρίθμηση ἀνὰ 16σέλιδο μὲ ἀριθμημένα λατιν. τὰ 5 πρῶτα φύλλα, ἄνευ ἀριθμήσεως τὰ 3 τελευταῖα φύλλα κάθε 16σέλιδου, σελίδες μεγάλες πλέον τῶν χιλίων).
- 79.—Ἀθηναίου Δειπνοσοφισταί, Ἀρριανοῦ Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀδριανόν, Ἀρριανοῦ περίπλους Εὐξείνου - Ἐρυθρᾶς, Γενεύη 1577 (Vignon).
- 80.—Θεοφράστου Ἐρεσίου Ἄπαντα, Lugd. Batavorum 1613 (Haestens, Orlers, Maire).
- 81.—Nouvel Atlas Portatif, Παρίσι 1806 (Vaugondy, ἔκδ. Delamarque).

- 82.—Θεοδώρου Γραμματικὴ (ὑπὸ Νεοφύτου Ἱεροδ. Πελοπ. Καυσοκαλυβίτου, Βι-
τέρβον 1758).
- 83.—Ἑρμηνεία εἰς Κανόνα Ὑψώσεως Σταυροῦ καὶ διαφ. ὠδᾶς (Νικοδήμου Μο-
ναχοῦ), Βενετία 1836.
- 84.—Ὀδοὺ Μαθηματικῆς (Πρόκλου σφραῖρα, χρῆσις σφαιρῶν, ἀστρολάβιον, γεω-
γραφία, ὀπτική) Γεωργ. Κωνσταντίνου ἐξ Ἰωαννίνων, Βενετία 1779(Βόρτολι).
- 85.—Ἀνθολογία Ἐπιγραμμάτων εἰς ἀγῶνας καὶ ἀγωνιστὰς (7 βιβλία) μετὰ σχο-
λίων Μαξίμου καὶ Ἑρρ. Στεφάνου (σελίδες 540) καὶ πίναξ ὀνομάτων.
- 86.—Θησαυρὸς Ἐγκυκλοπαιδικῆς Βάσεως τετραγλωσσος (Γερ. Βλάχου), Βενετία
1784 (Ν. Γλυκὺς).
- 87.—Orazione di Taziano ai Greci, Βενετία 1800 (Gallicciolli - Curti).
- 88.—Sinonimi ad Aggiunti italiani (Rabbi), Βενετία 1749 (Storti).
- 89.—Κανόνες Συνόδων (Δ. Νικολαΐδου), Κωνσταντινούπολις 1869.
- 90.—Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Μελετίου, τ. 3ος, (Λαμπηνητζιώτη Ἰωαννίτου),
Βιέννη.
- 91.—Λεξικὸν Ἀγγλικῆς - Γραϊκικῆς (Λάσουνδε), Κέρκυρα 1827.
- 92.—Τὰ ἀρέσκοντα τοῖς φιλοσόφοις (Εὐγ. Βουλγάρεως), Βιέννη 1805 (Βινδῶτη).
- 93.—Φυσικὰ (λείποντα τὰ στοιχεῖα ἐκδόσεως), σελίδες 426.
- 94.—100.—Lo Stato Presente di tutti i paesi e populi, Βενετία 1738-1740 (G.
Albrizzi), τ. 1, 3, 4, 6, 7, 8, 9.
- 101.—105.—Elementi di Storia gener. antica e Moderna (Millot), Βενετία 1777
(Storti), τ. 1, 2, 3, 4, 5.
- 106.—108.—Τὸ ἴδιο βιβλίον μὲ τὰ αὐτὰ στοιχεῖα, τ. 2, 3, 4.
- 109.—112 —Μελετίου Γεωγραφία (Ἄνθ. Γαζῆ), Βενετία 1807, τ. 1, 2, 3, 4.
- 113.—Lettere sopra l'Inghilterra, Scozia, Olanda, τ. 2ος, Φλωρεντία 1790 (Allegrini).
- 114.—117.—Cours de rhetorique et de belles lettres (Blair - trad. P. Prevost),
Γενεύη 1808 (Manget - Cherbuliez), τ. 1, 2, 3, 4.
- 118.—Τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον (ἀπλοελληνικὸν - ἀλβανητικόν), Κορφοὶ 1824.
- 119.—Πινδάρου Σωζόμενα, Βενετία 1762.
- 120.—Arriano di Nicomedia chiamato nuovo Xenofonte (P. Modonese), Βερόνα 1730.
- 121.—Αἱ Ἀθῆναι περὶ τὸ τέλος τοῦ 12ου αἰῶνος, Σπυρ. Λάμπρου, Ἀθῆναι 1878
(τυπ. Φιλοκαλία).
- 122.—Della costruzione e del regolamento di una publ. univers. biblioteca, (Leo-
poldo della Santa) Φλωρεντία 1816.
- 123.—Guide pour le musée royalbourbon, Νεάπολις 1831.
- 124.—125.—Della letteratura italiana (Sim. de Sismonda), Μιλᾶνον 1820, τ. 1ος, 2ος.
- 126.—Simplicii Commentarius — Σαλμασίου σημειώσεις εἰς Ἐπίκτητον καὶ Σιμ-
πλίκιον, Tabula Cebetis Graece - Arabice - Latine item aurea carmina Py-
thagore, Lugd. Batavorum 1740 (Maire - Elichmanno).
- 127.—Ἀριστοφάνους Πλοῦτος (G. Batista Terucci, Φλωρεντία 1751.
- 128.—Στοιχεῖα Μεταφυσικῆς (Εὐγ. Βουλγάρεως), τμ. Β', Βενετία 1805 (Ν. Γλυκὺς).
- 129.—Massime Esemprj, trattati pubblici in Tucidide, Φλωρεντία 1756.
- 130.—Ἐγχειρίδιον Νικοδήμου Ἱεροθέου (Ἄνθ. Γαζῆ) 1801.
- 131.—132.—Ὀμήρου Ἰλιάς (Γ. Ρουσιάδου), τμ. Γ', Δ', Βιέννη 1817.
- 133.—Dictionnaire portate de la langue françoise, τ. 1ος.
- 134.—135.—Νεοελληνικὴ Φιλολογία ἤτοι Κατάλογος (Ἄνδρ. Παπαδοπούλου Βρε-
τοῦ), Ἀθῆναι 1854-7.
- 136.—138.—Viaggi alle due Sicilie (L. Spallanzani), Παβία 1792-3, τ. 1, 3, 4.
- 139.—Ξενοφῶντος Ἀπομνημονεύματα — Πλάτωνος Γοργίας, τ. 15ος, Παρίσι 1825
(Ἐβεράρδος).

- 140.—Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν (Γ. Γρεβεζάνδου), Μόσχα 1805.
- 141.—Στοιχεῖα Γεωγραφίας ("Ανθ. Γαζῆ), Βιέννη 1804 (Βενδῶτης).
- 142.—Filosofia (sec. XVIII), G. Tomossini, Φουλίνιο 1795.
- 143.—Αἰσώπου Μῦθοι, Oxoniae 1718 (imp. J. Basket).
- 144.—Scelta (d' orazioni italiane) di vari autori, τ. 2ος, Βενετία 1798.
- 145.—Λουκιανοῦ Νεκρικοὶ διάλογοι, Τίμων, Ξενοφῶντος Ἀπομνημονεύματα, Πλάτωνος Εὐθύφρων, Κρίτων, Ἐπιστολαὶ διάφοροι, Ἀποφθέγματα Πλουτάρχου καὶ Φιλοσόφων, Νικηφόρου διηγήματα, Ἡθοποιεῖαι (λείπουν στοιχεῖα ἐκδόσεως).
- 146.—Nuova esatissima descrizione (dell' Europa), Βενετία 1792 (Ribbuni).
- 147.—Ἰσοκράτης (ἑλληνιστὶ - λατινιστὶ) σελίδες 1122 (λείπουν στοιχεῖα ἐκδόσεως).
- 148.—Ἐρμηνεῖα εἰς τὰς 7 καθ. ἐπιστολάς (Νικοδήμου Ἀγιορείτου), Βενετία 1806 (Greden).
- 149.—Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία (Ἀδαμίδη), τ. 1ος, 1853.
- 150.—Fasti della Grecia (A. Mezzanotte), Πίζα 1832 (Capurro).
- 151.—Λεξικὸν Ἑλληνικῆς Γλώσσης Κ. Καρπόλα, τ. 3ος, Ἀθήνα 1839.
- 152.—Assedio di Missolungi, Vittoria Caraïskaki e la morte (λείπουν στοιχεῖα).
- 153.—Discorso del Antonio Goldoni in risposta (G. Tommasini), Πίζα 1829.
- 154.—Στοιχεῖα Ἑλληνικῆς Γλώσσης, τ. 2ος, Βιέννη 1812 (Σβέκ).
- 155.—Πρακτικὰ τῆς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, Κωνσταντινούπολις 1839 (Πατριαρχεῖον).
- 156.—Esame analitico di contratto sociale G. G. Rousseau, τ. 2ος, Lucca 1819.
- 157.—158.—Dictionnaire de la langue Française, τ. 1ος, τ. 2ος (extrait du Richelet), Λυὼν 1811 (Leroy).
- 159.—Ὑπόμνημα Κ. Κανάρη πρὸς Ὅθωνα, Ἀθήνα 1862 (τ. Καρυοφύλλη).
- 160.—161.—Dizionario Geografico (Brouckner) Bassano 1800 (Remodini), τ. 1ος, τ. 2ος.
- 162.—Τρόπαιον Ἑλληνικὸν Ἀθ. Σταγειρίτου, Βιέννη 1818 (Τσβέκ).
- 163.—166.—Decamerone G. Boccacio, Λιβόρνο 1812 (T. Masi), τ. 1, 2, 3, 4.
- 167.—La vita di Giulio Agricola, Φλωρεντία 1806 (Molini).
- 168.—Στοιχεῖα ἑλλην. γλώσσης Φ. Ἰακωβσίου, τ. 2ος, Κέρκυρα 1829.
- 169.—Ἡθῆ Χριστιανῶν τοῦ Ἀβ. Φλερύ, Βενετία 1814 (N. Γλυκός).
- 170.—Ἱστορία ἐτῶν 1787-1788, Βενετία 1791 (Θεοδοσίου).
- 171.—Lettera Fologico - Filosofica (Am. de Luca) Νεάπολις 1773 (Orfini).
- 172.—174.—Ἀγάθων Βειλάνδου (μετ. Κ. Κούμα), Βιέννη 1814, τ. 1ος, 2ος, 3ος.
- 175.—Memorie del Signora Alate di Montgon, τ. 1ος, Φλωρεντία 1773.
- 176.—Αἰσώπου Βίος - Μῦθοι, Χρηστοθήθεια, Ἀντ. Βυζαντίου, Βενετία 1813 (N. Γλυκός).
- 177.—Il pirata di W. Scott, Φλωρεντία 1828 (Coen), τ. 3ος.
- 178.—Divina comedia di Dante Alig, Πράτο 1822, τ. 2ος (Vannini).
- 179.—Ἰσοκράτους Λόγοι σελίδες 514 (λείπουν στοιχεῖα ἐκδόσεως).
- 180.—184.—Histoire de la Revolution Française - A. Thiers, τ. 1, 2, 3, 4, 5, Βρυξέλλαι 1845.
- 185.—Études sur les tragiques Grecs (Patin), Paris 1865 (Hachette).
- 186.—187.—La colonia commerciali degli Italiani in Oriente (G. Heyd), Βενετία - Τουρῖνο 1866 (Antonelli), τ. 1ος, 2ος.
- 188.—189.—Essai sur l'histoire Universelle, M. Prevost - Paradol, τ. 1ος, 2ος, Παρίσι 1805 (Hachette).
- 190.—191.—Istoria della Letteratura Graeca (C. Müller), Φλωρεντία 1858, (Monnier), τ. 1ος, τ. 2ος.

- 192.—201. Histoire du Consulat et de l'Empire. A. Thiers, Βρυξέλλες 1845, τ. 1-10.
 202.—The Last of the Barons (Lytton), Λονδῖνον 1843 (Boutledge).
 203.—La religion Chrétienne (Guizot), Παρίσι - Λειψία 1866 (Lévy).
 204.—205.—Histoire de la langue française (Littre), Παρίσι 1863 (Didier), τ. 1, 2.
 206.—207.—Manuel de l'histoire ancienne de l'orient (Fr. Lenormant), Παρίσι 1868 (Lévy), 1, 2.
 208.—Marine antique: La flotte de César, Ευστόν Ναυμάχου, Virgilius Nauticus (jal), Παρίσι 1861 (Didot).
 209.—L'éducation des filles (Fenelon), Παρίσι 1961 (Didot).
 210.—Les rois en exil (Al. Daudet), Παρίσι 1879 (Dentu).
 211.—Le secret terrible, (Belot - Dautin), Παρίσι 1877 (Dentu),
 212.—213.—'Ιωαν. Στοβατίου Ἀνθολόγιον, τ. 1, 2, Λειψία 1855 (Teubneri).
 214.—'Ιωαν. Στοβατίου Φυσικά, Λειψία 1860 (Teubneri).
 215.—Λουκιανού Ἔργα, Λειψία 1861 (Teubneri), τ. 3ος.
 216.—Ξενοφώντος Scripta minora, Λειψία 1824 (Teubneri).
 217.—Ξενοφώντος Κύρου Παιδεία, Λειψία 1824 (Teubneri).
 218.—219.—'Αδολεσχία Φιλόθεος, Εὐγ. Βουλγάρεως, 1801, τ. 1, 2.
 220.—221.—'Εγκυκλοπαιδεία Φιλολογική 'Ιωαν. Πατούσα, Βενετία 1839 (Φοίνικος), τ. 1, 2.
 222.—'Εγκυκλοπαιδεία ελληνικῶν μαθημάτων Στεφ. Κόμμητα (Κ. Γκαρπόλα), τ. 7ος, Ἀθήνα 1840.
 223.—'Ομήρου Ἰλιάς (Γ. Ρουσιάδη), Βιέννη 1817 (Χίρσφιλντ), ραψ. Ν - Σ.
 224.—Κοσμᾶ Μπαλάνου Βασιλοπούλου, Ἀριθμητική — Ἀλγεβρα — Χρονολογία, Βιέννη 1798 (Πούλιος).
 225.—Βιβλιοθήκη Λαοῦ ἔτους 1855.
 226.—Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν, Εὐγ. Βούλγαρη (Γ. Γρεβεζάνδου), Μόσχα 1805 (τυπ. Κοινότητος).
 227.—A modern Greek and English Lexicon (Lownders) Κέρκυρα 1837 (Black-Young).
 228.—Λεξικὸν Γαλλικῆς Γλώσσης (Γρ. Ζαλίκογλου), Βενετία 1825 (Ν. Γλυκύς).
 229.—Galerie Mythologique (A. Millin), τ. 1ος, Παρίσι 1811 (Soyer).
 230.—231.—Lexicon Graecolatium et Latinograecum (Hederico), τ. 1, 2, Λειψία 1825-27 (Gleditsch).
 232.—233.—Στοιχεῖα Μεταφυσικῆς, Βενετία 1805, τ. Α', Γ' (Ν. Γλυκύς).
 234.—'Ανθολογία Ποιητικῆ (Β. Εὐθυμίου), τ. Δ', Βιέννη 1813 (Χάϊκουλ).
 235.—236.—'Απολλοδώρου Ἀθηναίου Βιβλιοθήκη (Clavier), τ. 1, 2, Παρίσι 1805 (Delance - Lesueur).
 237.—Στοιχεῖα Γεωγραφίας Νικηφ. Θεοτόκη - Ἀνθ. Γαζῆ, Βιέννη 1804 (Βεντώτη).
 238.—Στοιχεῖα Ἀριθμητικῆς - Ἀλγέβρης 'Ιένα 1800 (Φίδλες).
 239.—Julis Pollucis Onomasticon (Πολυδεύκους) — Imm. Bekkeri, Βερολῖνον 1846 (Nicolai)
 240.241.—Παλαιὰ Διαθήκη cum libris apocryphis, Βενετία 1823 (Ν. Γλυκύς), τ. 2,3.
 242.—Theorie des jardins, Παρίσι 1776 (Pissot).
 243.—'Ηρωδιανού τῆς μετὰ Μάρκον Βασιλείας Ἱστοριῶν (Ν. Δούκα), Βιέννη 1813. (Σνίρερ)
 244.—245.—Πλουτάρχου Βίοι, Λειψία 1826 (Teubneri) τ. 1, 2.
 246.—'Ερμηνεία εἰς Γραμματικὴν Θ. Γαζῆ ὑπὸ Δανιὴλ Μοναχοῦ, Βενετία 1791.
 247.—All the essays of M. Montaigne, Λονδῖνον 1869 (Murray).
 248.—249.—Poetical Works (Al. Pope), Ἐδιμβούργον 1856 (Nichol), τ. 1, 2.
 250.—Poetical Works (W. Shenstone), Ἐδιμβούργον 1857 (Nichol).

- 251.—254.—Histoire du Christianisme (M. Mattet), Παρίσι 1838 (Didot), τ. 1, 2, 3, 4.
 255.—Histoire du Gnosticisme, Στρασβοῦργον 1843 (Levrault).
 256.—257.—La Science du langage (M. Müller), Παρίσι 1864 (Durant), τ. 1, 2.
 258.—Iles de la Grèce (L. Lacroix), Παρίσι 1853 (Didot).
 259.—Études sur les évangiles Apocryphes (M. Nicolas), Παρίσι 1866 (Levy).
 260.—Histoire critique de l'ancien testament (A. Kuenen), Παρίσι 1866 (Levy).
 261.—Γραμματική πρακτική παλαιᾶς Ἑλληνικῆς γλώσσης (Βρέντερ - Εὐθυμίου), Βιέννη 1811 (Τσβέκ).
 262.—Mémoires d'un cadet de famille (Trelawney), Παρίσι 1833 (Dumont).
 263.—Harprocraton of moeris (Imm. Bekkeri), Βερολῖνον 1833 (Beineri).
 264.—Recherches sur l'art de parvenir, Παρίσι 1868 (Amyot).
 265.—Les métaux dans l'antiquité (Rossignol), Παρίσι 1863 (Durant).
 266.—Φιλῆτα Κῶου, Κολοφωνίου, Φανοκλέους, τὰ σωζόμενα, Halis 1829 (Gebaueria).
 267.—268.—Homers Odyssee (Gr. Nitzsch), Ἀνόβερον 1831, τ. 1, 2.
 269.—Traité paléontologie Végétale (W. Shimper), Παρίσι 1869 (Baillier).
 270.—271.—Grammaire des langues indoeuropéennes (E. Bopp), Παρίσι 1866, τ. 1, 2.
 272.—Vocabolario della lingua italiana (Fr. Trinchera), Τουρίνο 1859 (Steffenone).
 273.—Dizionario dei Sinonimi (N. Tommaseo), Μιλᾶνο 1858 (Rejna).
 274.—Les divinités Egyptiennes (Ol. Beaurecard), Παρίσι 1866 (La Croix).
 275.—276.—Studii sulla Storia delle arti (P. Dechazelle), Βενετία 1835 (Plet), τ. 1, 2.
 277.—Histoire de l'école d'Alexandrie (M. Matter), Παρίσι 1840 (Hachette).
 278.—Essais sur le genie de Pindare (Villeman), Παρίσι 1859 (Didot).
 279.—Apollonius de Tyanne (Chassang), Παρίσι 1862 (Didier).
 280.—289.—Rhetores Graeci (Chr. Waltz), Στουτγάρδη καὶ Τυπίνγκη 1832 (Co-tae), τ. 1-10.
 290.—295.—Πλουτάρχου βίοι παράλληλοι (Ἑλληνικῆς βιβλιοθήκη), Παρίσι 1810, ('Εβεράρτου).
 296.—Ἡλιοδώρου Αἰθιοπικά, Παρίσι 1804 ('Εβεράρτου).
 297.—Πρόδρομος Ἑλληνικῆς βιβλιοθήκης (Ποικ. ἱστορία Αἰλιανοῦ, Ἡρακλείδου ποντικῶ σωζόμενα, Νικολάου Δαμασκηνοῦ σωζόμενα), Παρίσι 1805 (Didot).
 298.—Αἰσχίνου καὶ Δημοσθένους λόγοι (Imm. Bekkeri), Halis 1815 (Hemmerdeana).
 299.—Ἱστορία ρωσικῆς ἐκκλησίας (Θ. Βαλλιάνου), Ἀθήνα 1851 (X. Νικολαΐδου).
 300.—Τὸ αὐτὸ βιβλίον μὲ τὰ αὐτὰ στοιχεῖα.
 301.—Histoire de Dèmosthène (M. Boullé), Παρίσι 1867 (Didier).
 302.—Λογικὴ Εὐγ. Βουλγάρεως, Λειψία 1766.
 303.—Προλεγόμενα Κοραῆ, 1815.
 304.—Θεοφράστου Χαρακτῆρες (par Coray), Παρίσι 7 (1799) (Fuchs).
 305.—Ἀριστοφάνους Πλοῦτος, Harlingae 1644 (Volkeri).
 306.—313.—Storia della Grecia antica (G. Gillies), Βενετία 1822 (Antonelli).
 314.—Enoch Arden (A. Tennyson), Λονδῖνον 1865 (Moxon).
 315.—332.—Dictionnaire de la conversation, Παρίσι 1852-1868 (Levy), τ. 16 σὺν 2 συμπλ.=18.
 333.—334.—The Book of days, Λονδῖνον - Ἐδιμβούργον 1864, τ. 1, 2.
 335.—344.—Histoire Philosophique et politique (G. Raynal), Maestricht 1775 (Dufour), τ. 10.
 345.—348.—Allgemeine Weltgeschichte für Rinder (J. Gchröch), Λειψία 1786, τ. 1, 2, 3, 4.
 349.—350.—Heraline (Hawkins), Λονδῖνον 1821 (Rivington).
 351.—Minor Poems, ballads and Joan of Arc (Southey), Λονδῖνον 1858 (Bou-
 tledge).

Ο ΣΥΛΛΟΓΟΣ “ΣΚΟΥΦΑΣ”

ΤΙΜΗΣΕ ΤΑ 40 ΧΡΟΝΙΑ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ
ΤΟΥ ΑΡΤΙΝΟΥ ΛΟΓΟΤΕΧΝΗ ΜΙΧΑΛΗ ΠΕΡΑΝΘΗ

Στις 19 Δεκεμβρίου έ.ξ., ο Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος “Αρτης «Σκουφάς»» οργάνωσε στην Πνευματική Στέγη του εκδήλωση για να τιμήσει τή συμπλήρωση σαράντα χρόνων συγγραφικής δημιουργίας του αρτινού λογοτέχνη κ. Μιχάλη Περάνθη.

Πρώτος μίλησε γενικά για τή ζωή και τή δράση του Μιχ. Περάνθη ο άλλοτε Πρόεδρος του «Σκουφά» δικηγόρος κ. Ξενοφών Κοτσαρίδας. Ακολούθησε ο κ. Δημοσθένης Κόκκινος, λογοτέχνης - διευθυντής του περιοδικού «Ήπειρωτική Έστία», ο οποίος μίλησε με θέμα: «Τό ιστορικό μυθιστόρημα και ο Περάνθη». Τρίτος μίλησε ο κ. Παναγιώτης Καραγιώργος, διδάκτωρ φιλολογίας του Πανεπιστημίου του Μπίρμινγχαμ, με θέμα: «Γλώσσα και ύφος του Περάνθη». Τέταρτος μίλησε ο φιλόλογος κ. Χάρης Μανρομάτης με θέμα: «Ο Περάνθη και ή Ήπειρος». Τέλος μίλησε ο κ. Γιώργος Άναλογίδης, αντιπρόεδρος του «Σκουφά», με θέμα: «Τά δοκίμια και οι μελέτες του Περάνθη».

‘Ο κ. Μιχάλης Περάνθη, πού ήταν παρών στη εκδήλωση, εύχαρίστησε τόσο τόν «Σκουφά» όσο και τό κοινό πού τόν έτίμησε με τήν παρουσία του και τόν χειροκρότησε.

‘Η όλη έορτή έκλεισε με θερμές εκδηλώσεις τών παρισταμένων για τόν κ. Περάνθη και τό έργο του.

‘Ο καλόγερος*

Δέν κλαίτε δέντρα και κλαριά, και σεις κοντορραχοϋλες,
δέν κλαίτε τόν Καλόγερο κι’ αὐτόν τόν καπετάνο ;
Καλόγερος λαβώθηκε στό γόνα και στό χέρι
και στό μικρό τό δάχτυλο, πῶχει τήν ἀρριβάνα.
Τόν πήραν και τόν πάησανε μέσ στ’ Άναγνώστ’ τό σπίτι.
«Καλημερά Άναγνώσταινα. — Καλό στα παλληκάρια.
— Καλόγερος λαβώθηκε στό γόνα και στό χέρι
και στό μικρό τό δάχτυλο, πῶχει τήν ἀρριβάνα,
νά μάς τόν κυβερνήσετε»...

* Σ η μ. «Σ»: ‘Από τή συλλογή του Χρ. Λαμπράκη «Τραγούδια τών Τσουμέρκων» (Λαογραφία, τ. Ε’ σελ. 70).

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

ΤΟ ΑΡΜΑ ΘΕΣΠΙΔΟΣ

Ἀξίζουν πολλά συγχαρητήρια στὸν Ὑπουργὸ Πολιτισμοῦ κ. Τρουπάνη καὶ στοὺς ὑπηρεσιακοὺς παράγοντες τοῦ Ὑπουργείου του, γιὰ τὴν ἀπόφαση νὰ ἰδρυθεῖ Κρατικὸ Θέατρο, τὸ Ἄρμα Θεσπίδος, πὸν νὰ περιοδεύει στὶς ἐπαρχιακὲς πόλεις. Οἱ ἀντιρῆσεις ποὺ διατυπώθηκαν σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο τῆς συγκροτήσεως τοῦ θεατρικοῦ αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, δὲν εἶναι τέτοιες, πὸν νὰ ὀδηγοῦν σὲ ἄρνηση τοῦ θεσμοῦ. Οἱ τυχόν ἀτέλειες ἢ ἀδυναμίες, θὰ διορθωθοῦν μὲ τὸν καιρὸ.

Ἐκεῖνο πὸν ἔμεῖς οἱ ἐπαρχιωτὲς ἔχομε νὰ ὑποδείξωμε, εἶναι ἡ ἀπὸ πρὶν ἐπιλογή καὶ διαμόρφωση τοῦ χώρου, σὲ κάθε πόλη, στὸν ὁποῖο θὰ δίνει τὶς παραστάσεις του τὸ Ἄρμα Θεσπίδος. Δὲν πρέπει νὰ ἐπαναληφθοῦν τὰ σφάλματα τοῦ παρελθόντος, δηλαδὴ οἱ διάφορες ἐκδηλώσεις νὰ γίνωνται σὲ διάφορους κάθε φορὰ χώρους. Στὴν Ἄρτα π.χ. γινόνταν ἄλλοτε στὸ Ἐθνικὸ Στάδιο, ἄλλοτε στὸ χῶρο τοῦ Φρουρίου, ἄλλοτε στὸ προαύλιο κάποιου Δημοτικοῦ Σχολείου. Καὶ πάντα μὲ προχειρότητα. Οἱ θεατῆς ἀρχίζαν νὰ προσέρχονται καὶ ἀκόμα κατέβαζαν καθίσματα ἀπὸ τὰ καμῶνια ἢ ἀκόμα τοποθετοῦσαν διάφορα καλῶδια.

Νομίζομε πὸς τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ πρέπει νὰ συγκροτήσῃ μιὰν ὀλιγομελῆ ἐπιτροπὴ, ἡ ὁποία σὲ συνεργασία μὲ τὶς δημοτικὲς ἀρχὲς καὶ τὰ πολιτιστικὰ σωματεῖα κάθε πόλης, νὰ καθορίσῃ μόνιμο χῶρο γιὰ τὶς παραστάσεις τοῦ Ἄρματος. Ὁ χῶρος αὐτὸς σιγὰ - σιγὰ θὰ ἐξοπλισθεῖ μὲ τὰ ἀναγκαῖα τεχνικὰ μέσα, θὰ εὐπρεπισθεῖ, κ' ἔτσι σὲ λίγα χρόνια ἢ κάθε ἐπαρχιακὴ πόλη θάχει ἓνα εἶδος μόνιμου ὑπαίθριου θεάτρου, μὲ «ἀτμόσφαιρα» καὶ «ὑποβλητικότητα». Ἔτσι προάγεται - νομίζομε - ἀποτελεσματικώτερα ὁ σκοπὸς τοῦ Ἄρματος, πὸν ἀσφαλῶς εἶναι ἡ θεατρικὴ ἀγωγή τοῦ κοινοῦ καὶ ἡ πολιτιστικὴ ἀνέλιξη τῆς ἐπαρχίας.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΠΑΛΙΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐταιρεία Βιβλιοφίλων ὀργάνωσε πρὶν λίγο καιρὸ ἐκθεση παλιῶν βιβλίων στὴν Ἐθνικὴ Πινακοθήκη. Καὶ μέσα στὸν Δεκέμβριο τὸ Ὑπ. Πολιτισμοῦ - Ἐπιστημῶν ὀργάνωσε στὸ «Ζάππειο» ἐκθεση βιβλίου καὶ ἐντύπου τῶν 500 χρόνων ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τῆς τυπογραφίας. Τὴν πρώτη ἐγκαινιάσε ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας; τὴ δεύτερη ὁ κ. Ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ.

Ὁ Σύλλογος «Σκουφᾶς» μπορεῖ συνεπῶς νὰ περηφανεύεται, γιὰτι χωρὶς καμμιά ἐπίσημη παρῶτρυνση ἢ ἐπικρότηση, προπορεύτηκε καὶ ὀργάνωσε ἀπὸ 3-6 Ἀπριλίου 1976 στὴν Πνευματικὴ του Στέγη μιὰ τέτοια ἐκθεση μὲ ἑκατὸ περίπου βιβλία, πὸν ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὸ 1480-1881, τὰ ὁποῖα εἶναι καὶ ἰδιοκτησία του. Στὸ τεῦχος τοῦτο δημοσιεύεται πλήρης κατάλογος τῶν παλιῶν βιβλίων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ «Σκουφᾶ». Μερικὰ

εἶναι σπάνια. Καὶ αὐτὸ τιμᾶ τὸν Σύλλογὸ μας. Τὸ Ὑπ. Πολιτισμοῦ θὰ πρέπει νὰ βοηθήσῃ γιὰ τὴν καλλίτερη συντήρηση καὶ διαφύλαξή τους.

Ο κ. ΙΩΑΝ. ΚΑΡΜΙΡΗΣ

Ὁ ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητῆς Πανεπιστημίου κ. Ἰωάννης Καρμίρης συγχάρηκε τὸν «Σκουφᾶ» τόσο γιὰ τὸ περιεχόμενο ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἐμφάνισή του. Τὸ περιοδικὸ μας τὸν εὐχαριστεῖ θερμὰ. Τέτοιες ἐκδηλώσεις ἐνθαρρύνουν καὶ βοηθοῦν στὸ νὰ συνεχίζεται μὲ πίστη ἢ προσπάθεια γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀνέλιξη τῆς «δυχειμέρης» ἐπαρχίας.

Ο κ. ΞΕΝ. ΚΟΤΣΑΡΙΔΑΣ

‘Ο γνωστός δαίμων του τυπογραφείου έκα-
νε στο προηγούμενο τεύχος του περιοδικού μας
τό θαύμα του. Στη σελίδα 53, όπου αναφέρθη-
καν όσοι χαϊρέτινα τὰ 80χρονα του Συλλόγου
«Σκουφάς», από τυπογραφική άβλεψία παραλεί-
φθηκε τὸ όνομα του κ. Ξενοφ. Κοτσαρίδα. Μὰς
δίνεται ἔτσι ἡ εὐκαιρία ἄνι μόνο νὰ ἔπανορθώ-
σουμε, ἀλλὰ καὶ νὰ σημειώσουμε τὰ πόσα χρω-
στάει ὁ «Σκουφάς» στὸν κ. Ξ. Κοτσαρίδα. Τὸ
γράψαμε ἄλλωστε στὸ τχ. 32, σελ. 359. ‘Ο
κ. Κοτσαρίδας, ὁς Δῆμαρχος τὸ 1945 τῆς Ἄρ-
τας, συνεχέλεσε σύσκεψη στὸ Δημαρχεῖο γιὰ
τὴν ἐπανάδρυσή του «Σκουφᾶ» (25-5-1945), τὸν
ὅποιο εἶχαν διαλύσει οἱ Γερμανοὶ. Καὶ ἀργότερα
(1958-1962) ὑπηρέτησε ὡς Πρόεδρος τοῦ «Σκου-
φᾶ». Ἀλλὰ συνεχίζει μὲ ὄρεξη καὶ μέχρι σῆ-
μερα, νὰ προσφέρει τίς ὑπηρεσίες του καὶ τὴν
ἀγάπη του στὸν «Σκουφᾶ», ὁ ὅποιος τοῦ ἀνα-
ποδίδει μὲ τὴν ἴδια θέρμη τὴν ἀγάπη του.

ΔΥΟ ΘΑΝΑΤΟΙ:

ΤΑΚΗΣ ΔΟΞΑΣ Χρ. ΣΟΛΟΜΩΝΙΔΗΣ

Τὸ περιοδικὸ μας μέσα σὲ μικρὸ χρονικὸ
διάστημα ἔγραψε δυὸ ἀπ’ τούς παλιούς καλοὺς
συνεργάτες καὶ φίλους του. Τὸν γλυκύτατο Τάκη
Δόξα, τὸν λογοτέχνη καὶ ποιητὴ πού δὲν ἔφυγε
ποτέ ἀπ’ τὴν πατρίδα του τὸν Πύργο Ἡλείας,
καὶ τὸν πονεμένο Χρ. Σολομωνίδη, τὸν λογοτέχνη
καὶ πολιτικὸ πού δὲν σταμάτησε νὰ γράφει, νὰ
μιλάει καὶ νὰ πονάει, γιὰ τὴ χαμένη μεγάλη πα-
τρίδα του, τὴ Μικρὴ Ἀσία.

Ἡ προσφορὰ καὶ τῶν δυὸ στὰ ἑλληνικὰ γράμ-
ματα εἶναι σημαντικὴ. ‘Ο Τάκης Δόξας ἔγραψε,
ἀνάμεσα σ’ ἄλλα, τίς ποιητικὲς συλλογές «Λευ-
κοὶ δρόμοι», «Φῶς τῆς Ὀλυμπίας», τίς νουβέλ-
λες «ἡ συνάτα τῶν ἰσκιῶν», «Ναυαγοὶ», τίς συλ-
λογές διηγημάτων «Πικρὴ ἐποχὴ», «Γαξίδια
χωρὶς ἥλιο», «Ροδοσταμιὰ», «Στὴ χώρα τοῦ Ἀύ-
γεία» (πού εἶχε ἀπαγορευτεῖ στὴ διάρκεια τῆς
δικτατορίας), τὸ δοκίμιο «Μαρία Πολυδούρη» καὶ
ἄλλα. ‘Ο Δόξας πέθανε 63 χρονῶν.

‘Ο Χρ. Σολομωνίδης, δικηγόρος, ὑπουργὸς
Ἡπείρου στὰ χρόνια 1945-46 καὶ Κοιν. Προνοίας
τὸ 1954, ἔγραψε μελέτες κι’ ἀναμνήσεις ἀπ’ τὴ
Σμύρνη, ἀνάμεσα σ’ ἄλλα, τὰ βιβλία «Στίς ὄχθες
τοῦ Μέλνι», «Ἰωνικὴ πόληση», «τὸ θέατρο στὴ
Σμύρνη», «Ἰατρικὴ στὴ Σμύρνη», «Ἦμος καὶ
θρῆνος τῆς Σμύρνης» καὶ ἄλλα.

ΜΝΗΜΗ:

ΓΙΩΡΓΟΥ ΚΟΤΖΙΟΥΛΑ ΛΕΥΤΕΡΗ ΚΟΤΣΑΡΙΔΑ

Πρὶν εἴκοσι χρόνια ἔκλεισε τὰ μάτια γιὰ
πάντα ὁ ταπεινὸς ποιητὴς τῶν ταπεινῶν καὶ κα-

ταφρονεμένων, ὁ Γιώργος Κοτζιούλας. Τό
τε τὸ περιοδικὸ μας δημοσίευσε πολλὰ κομμάτια,
πεζὰ καὶ ποιητικὰ, τοῦ Γιώργου Κοτζιούλα, κχι-
θῶς καὶ κριτικὲς γνωστῶν ἀνθρώπων τῶν γραμ-
μάτων μας. Θὰ δοθεῖ ἴσως ἡ εὐκαιρία στὸν Σύλ-
λογο «Σκουφάς» καὶ στὸ περιοδικὸ μας νὰ τιμή-
σουν καὶ πάλι τὸν διαλεχτὸ λογοτέχνη μας καὶ
καλοκίγαθο ἄνθρωπο.

Πρὶν δέκα χρόνια χάθηκε καὶ ὁ λαμπρὸς συμ-
πατριώτης μας δημοσιογράφος Λευτέρης Κοτσα-
ρίδας, μιὰ ἀπ’ τὴς μεγαλύτερες μορφές τῆς δημο-
σιογραφίας, πού πλαισίωσαν τὸν Ἐλευθέριο Βε-
νιζέλο καὶ ἐνημέρωναν τὸ ἑλληνικὸ κοινὸ μὲ
ἀκρίβεια, σοβαρότητα καὶ ἀντικειμενικότητα, τό-
σο γιὰ τὰ ἑσωτερικὰ μας ζητήματα, ὅσο καὶ γιὰ
τὰ διεθνή προβλήματα. Τὰ ἄρθρα του καὶ οἱ
ἀνταποκρίσεις του προκαλοῦσαν - καὶ προκαλοῦν
ἀκόμα - ἐντύπωση.

Ἡ μνήμη τῶν δυὸ συμπατριωτῶν μας θὰ
μείνει ἀγέραστη καὶ στὶς μέλλουσες γενεές.

ΕΔΩΡΗΣΑΝ ΣΤΟΝ «ΣΚΟΥΦΑ»:

— Ἡ κ. Γεωργία Κ. Βάγια καὶ ὁ κ. Κώ-
στας Χαρίλ. Βάγιας ἔλπιουμ μὲ ἔβδομηντα πρω-
τότυπες φωτογραφίες ἀπὸ τὸν πόλεμο τοῦ 1912-
1913 (Στριβίνα, Φιλippiάδα, Ἐμῖν Ἀγὰ, Κανέτ-
τα, Μπιζάνι, Γιάννινα, Πρέβεζα κλπ).

— Ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα Ἑλλάδος δυὸ ἐκδό-
σεις τῆς, τῆ «Νεολιθικὴ Ἑλλάδα» καὶ τὸ ἄλμ-
πουμ τῶν πινακῶν τοῦ Παν. Ζωγράφου (μὲ ὑπα-
γόρευση στρατηγοῦ Μακρυγιάννη).

— Ἡ κ. Λελὲ χ. Ἐλευθ. Κοτσαρίδα δυὸ
χιλιάδες δρχ. εἰς μνήμην τοῦ συζύγου τῆς δη-
μοσιογράφου Λευτέρη Κοτσαρίδα.

— Ἡ κ. Μαρίττα Ἀρκαδίου χίλιες δραχμὲς
εἰς μνήμην τῆς Μαρίας Ἀθανασιάδου - Νόβα.

ΕΝΙΣΧΥΣΑΝ

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΜΑΣ:

— Βασίλης Μπανταλούκας	δραχ. 500
— Εὐγενούλα Παπαϊωάννου	» 500
— Τάκης Βαφιᾶς	» 500
— Τάκης Κατσαούνης	» 300
— Φίλιππος Κολοδός	» 200
— Σπύρος Παπαγεωργίου	» 500
— Νίκος Θεοδ. Διαμαντήρ	» 500

ΣΤΟΧΑΖΟΜΑΙ ΤΟ ΣΥΜΠΑΝ ΓΙΑ ἘΝΑ ΔΡΟΜΟ

ΒΑΣΙΛΗ ΚΡΑΨΙΤΗ, Ἀθήνα 1976

Τὰ ποιήματα τοῦ «Στοχάζομαι τὸ Σύμπαν
γιὰ ἕνα δρόμο» συγκροτοῦν συγκέντρωση ὅλης

της ως τὰ σήμερα λυρικῆς συγκομιδῆς τοῦ κ. Κραφίτη. Ἐχουν δηλαδὴ συναχθῆ στὴν καινούργια τούτη ποιητικὴ συλλογὴ ὅσα ποιήματα εἶχε περιλάβει ὁ ἐκλεκτός. Ἡπειρώτης λόγιος στίς προηγούμενες συλλογές του. Ἔτσι, δίνε-ται στὸν ἀναγνώστη ἡ εὐχέρεια νὰ ἐκτιμῆσῃ ὀλόκληρη τὴν ὥς τὰ τώρα εἰσφορά τοῦ ποιητῆ μας στὸ Λυρικό Λόγο.

Εἰκοσιπέντε ὀλόκληρα χρόνια ἔχουν περάσει ἀπὸ τότε πού ὁ κ. Κραφίτης ξεπρόβαλε στὰ Γράμματα μὰς ὅσα ποιητῆς («Ἀστροφεγγιές», 1951). Σωστός «τέταρτον αἰῶνος», μισὴ σχεδὸν ζωὴ ἀφιερωμένη στὴν Ἰδέα, στὴν Ὁμορφιά, στὴν Ἀνθρωπιά, στὸν Ἐκπολιτισμὸ (τῆς κρι-νωσίας καὶ τοῦ ἀτόμου), μὴ καὶ ἡ ἴδια ἡ Ποίη-ση ἀποτελεῖ πράξῃ πολιτισμοῦ. Καὶ ἔπρεπε νὰ φτάσῃ ὁ ποιητῆς στὴν ὄριμασῃ τῆς «Ἐπίγνω-σης», νὰ διαβῆ τοὺς ἀσφόδελους συγγενικῶν θανάτων, νὰ γευθῆ τὴν πίκρα τῶν ἀτομικῶν καὶ ἔθνικῶν περιστατικῶν μὴς ὀλόκληρης εἰ-κοσιπενταετίας, νὰ στερηθῆ χαρὲς πού ταιριά-ζουν σὲ κάθε ἄνθρωπο καὶ νὰ εὐεργετήσῃ ὡς-τόσο γενεαστοὺς καὶ ἀγνώστους, συμπατριώτες καὶ φίλους, ἔπρεπε νὰ στεριώσῃ φαμίλια καὶ ν' ἀναστήσῃ παιδιὰ καὶ ν' ἀποχτήσῃ παιδέματα, μὰ καὶ καμάρια, ἔπρεπε νὰ προσευχηθῆ, ἀγνὸς Χριστιανὸς καὶ πιστὸς Ἄνθρωπος, γιὰ τὴ γα-λήνη καὶ γιὰ τὴν εὐτυχία ὅλου τοῦ κόσμου, ἔ-πρεπε νὰ γυρίσῃ ἐξεταστικὸ τὸ βλέμμα στὴ Φύση, γιὰ νὰ χαρῆ τὴν αἰσθητικὴ τῆς, καὶ στὴν Πατρίδα, γιὰ ν' ἀπολάψῃ τοὺς θυμούς καὶ τὰ μεγαλεῖα τῆς, καὶ ν' ἀνατρέξῃ στὸ Χθὲς καὶ στὸ Σήμερὰ τῆς, ἀτενίζοντας πάντα τὸ Μέ-λλον τῆς, γιὰ νὰ μαρτυρήσῃ καὶ αὐτὸς πὼς

«Ἀπρόσμετρη δύναμη εἶν' ἡ ψυχῆ.

Σφραγίδα τῆς νίκης ὁ πόνος.
Καὶ χρέος εἶναι ἡ ζωὴ,
πού νὰ ἐκτελεῖται πρέπει!»!

Ὅταν ἕνας ποιητῆς φτάνει στὴν ὕψιστη τού-τη διαπίστωση, ἔχει πιά ὀλοκληρωτικὰ ἀνακα-λύψει, ἔχει κερδίσει ἀπόλυτα τὸν ἑαυτό του, ἔχει ἀνακαλύψει τὸ μυστικὸ τῆς φιλοσοφίας του, μαζὶ μὲ τὸ ὕπατο μῆγμον τῆς Ποίησης: τὸ ἀν-θρώπινο χρέος! Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, μπορεῖ εὐ-κόλα νὰ συνθέσῃ στίχους ὅπως αὐτοί:

«Ταξιδεῖω μὲ τὰ φιλήματα τῶν ἀστρῶν
[σὲ μακρινὴ ἔρημο...
Ψάχνω νὰ βρῶ ἕναν κῆπο
γιὰ νὰ στήσω ἕνα θναίμο...
Τὸ ξέρω πὼς μὲ γέννησε ἡ βροχῆ.
Τὸ ξέρω πὼς ἀρραβωνιάστηκα τὸν ἥλιο.

«Στοχάζομαι τὸ σύμπαν γιὰ ἕνα δρόμο,

τὸ δρόμο τῶν ψυχῶν πού ταξιδεῖουν
γιὰ κάτι τὸ καλὸ καὶ τὸ μεγάλο!»

Ὁ ποιητῆς ἐδῶ, σὲ θαυμαστὴν ἐνότητα σκοπῶν καὶ προθέσεων μὴς ὀλόκληρης εἰκοσι-πενταετίας, ἔχει προσεγγίσει πιά ὄχι μόνο τὸ ἰδανικό του, ἀλλὰ καὶ τὰ ὕστατα ὄρια γιὰ ἔκ-φραση τοῦ ἀληθινοῦ, τοῦ γνήσιου Λυρισμοῦ. Καὶ σ' αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ ἱερὰ ὄρια τοῦ Λυρισμοῦ μὰς προσεγγίζουμεν καὶ μὰς οἱ χιλιάδες στίχοι τῶν ὡς τὰ σήμερα λυρικῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ κ. Βασίλη Κραφίτη. Ἐπιτευγμάτων, πού κατα-τάσσουν τὸν πολὺπλευρο καὶ πολυσύνθετο Θε-σπρωτὸ στοχαστῆ στὴν πρώτη-πρώτη γραμ-μὴ τῶν σημερινῶν, τῶν ζωντανῶν πρέπει νὰ πῶ, καὶ τῶν ὀλοκληρωμένων πιά ποιητῶν μας.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΓΙΑΚΟΣ

Η ΕΞΑΓΟΡΑ ΤΟΥ ΒΟΥΡΓΑΡΕΛΙΟΥ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΗ (ἐκδ. ΚΩΝΣΤ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ)

Ὁ Βουλευτὸς τοῦ Νομοῦ μας κ. Κων/νος Παπαδημητρίου μὲ ξεχωριστὴ φροντίδα καὶ ἐπι-μέλεια, δημοσίευσε σὲ ἕνα πολὺ καλοτυπωμένο βιβλίον τὴν ἐκθεση τοῦ πάππου του Γεωργίου Οἰκονομιάη, Δημάρχου Θεσσαρίας, γιὰ τοὺς ἀ-γῶνες τῶν κατοίκων Βουργαρελίου νὰ ἀποκτή-σουν κυριότητα πάνω στὴν γῆ πού αἰῶνες ὀ-λόκληρου ἀξιοποιοῦσαν μὲ τὸν μόχθο τους.

Ἄξιζει κάθε ἐπαινο ἡ ἐργασία αὐτῆ τοῦ κ. Παπαδημητρίου, διότι ἀποτελεῖ πολὺτιμο βοήθημα στίς γνώσεις μας γιὰ τὰ ἀγροτικά κι-νήματα στὴν περιοχὴ μας, κινήματα πού προ-ηγῆθησαν ὀλόκληρη 20ετία, ἀπὸ τὰ παρόμοια κινήματα τῆς Θεσσαλίας.

Ὁ Γεώργιος Οἰκονομιάη πού ὁμολογου-μένως ἦταν πρωτοπόρος σὲ πολλὲς ἐκδηλώσεις, σὲ γλαφυρὰ καθαρῶς, ἐκθέτει τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ἡ προσοχὴ πού δίνει καὶ στὰ πιά ἀήμαντα περι-στατικά, πού ὅμως σάν σύνολο ζωντανεῖουν τὴν ἀφήγησιν καὶ μεταφέρουν στὸν ἀναγνώστη τὸν παλμὸ τοῦ ἀγωνιστῆ. Ἔτσι ἡ ἀφήγησή του δὲν ἔχει τὴν νάρκη τοῦ λογιωτατισμοῦ, ἀλλὰ τραβᾷ συνεχῶς τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ σύγχρονου ἀναγνώστη.

Εἶναι εὐχάριστο καὶ δείχνει πνευματικὴ ἀ-νωτερότητα τὸ ὅτι πολλοὶ πολιτικοὶ τοῦ Νομοῦ μας, παράλληλα μὲ τὴν πολιτικὴ τους δράση, ἀσχολήθηκαν καὶ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν δημοσί-ευση, πολὺτιμων γιὰ τὴν τοπικὴ μας ἱστορία, ἐργασιῶν.

ΣΤΡΑΤΟΣ ΠΑΤΣΑΛΙΑΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1976

— Στίς 14 Ἰουλίου ἐ.ε. ὁ Σύλλογος «Σκου-

φᾶς» ὀργάνωσε ζωγραφικὴ ἐκθεση τοῦ συμπα-τριώτη ζωγράφου κ. Γιάννη Βαγενᾶ, πού κρά-τησε μίαν ἐβδομάδα καὶ ἐσημείωσε ἐπιτυχία.

